

SZENT ISTVÁN EGYETEM

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

**AZ ÜZEMI STRUKTÚRA FEJLŐDÉSÉNEK IRÁNYAI
AZ EU TAGORSZÁGOKBAN ÉS ROMÁNIÁBAN**

Bors Réka

Gödöllő
2008.

**A doktori iskola
megnevezése:** **gazdálkodás- és szervezéstudományi**

tudományága: **közgazdaságtudomány**

vezetője: **Dr. Szűcs István**
egyetemi tanár, intézetigazgató, az MTA doktora
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Gazdaságelemzési és Módszertani Intézet

témavezető: **Dr. Székely Csaba**
egyetemi tanár, tanszékvezető, az MTA doktora
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Vállalatgazdasági és Szervezési Intézet

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
1. ANYAG ÉS MÓDSZER	11
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	15
2.1. A KÜLÖNBÖZŐ MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMTÍPUSOK JELLEMZŐI 15	
2.1.1. <i>Az egyéni gazdaságok</i>	15
2.1.2. <i>Gazdasági szervezetek</i>	21
2.2. A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMRENDSZER TIPOLOGIÁJA	23
2.3. AZ ÜZEMMÉRET GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE ÉS AZ ÜZEMNAGYSÁG MÉRÉSE	27
2.3.1. <i>Az Európai Unió méretkategóriák szerinti üzemosztályozási rendszere</i>	30
2.3.2. <i>A versenyképes üzemi méretet meghatározó tényezők</i>	31
2.4. AZ EGYES ÜZEMTÍPUSOK JELENTŐSÉGE	33
2.4.1. <i>A családi gazdaságok</i>	33
2.4.2. <i>Részmunkaidős gazdaságok</i>	41
2.4.3. <i>Önellátó gazdaságok (szubszisztens gazdaságok)</i>	47
2.4.4. <i>A mezőgazdasági szövetkezetek</i>	50
2.5. A TULAJDONI ÉS SZERVEZETI ÁTALAKULÁS FŐBB JELLEMZŐI A KELET-KÖZÉP ÉS A DÉL-KELET EURÓPAI ORSZÁGOKBAN	54
2.5.1. <i>A tulajdon és birtokviszonyok alakulása</i>	55
2.5.2. <i>Az átalakuló üzemtípusok jellemzői</i>	57
2.6. A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA LEGÚJABB IRÁNYZATA ÉS AZ ÜZEMI STRUKTÚRÁT ÉRINTŐ FONTOSABB INTÉZKEDÉSEI	60
2.6.1. <i>Az EU Közös Agrárpolitika reformfolyamatai</i>	61
2.6.2. <i>A vidékfejlesztés támogatási formái</i>	64
3. EREDMÉNYEK	69
3.1. A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMI STRUKTÚRA ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEI AZ EURÓPAI UNIÓBAN	69
3.1.1. <i>Az üzemi struktúra elemzésének eredményei az EU-15-ben</i>	69
3.1.2. <i>Az üzemi struktúra elemzésének eredményei az „új” tagországokban</i>	79
3.2. A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMI STRUKTÚRA ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEI ROMÁNIÁBAN	86
3.2.1 <i>A mezőgazdaság helyzetének vizsgálata</i>	86
3.2.2 <i>Az üzemi struktúra elemzésének eredményei</i>	91
3.2.3. <i>A gazdaságok ökonómiai méret szerinti vizsgálata</i>	97
3.2.4 <i>A támogatásra jogosult üzemek típusa és mérete</i>	100
3.3. A TESZTÜZEMI ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSEK EREDMÉNYEI AZ EURÓPAI UNIÓ NÉHÁNY TAGORSZÁGÁBAN	103
3.3.1. <i>A tesztüzemek struktúrájának elemzése</i>	103
3.3.2. <i>A tesztüzemek jövedelmezőségének elemzése</i>	110

3.4. AZ ÜZEMI STRUKTÚRA ELEMZÉSE TÖBBVÁLTOZÓS MÓDSZEREKKEL	114
3.4.1. <i>A vizsgált országok elhelyezkedése a főkomponensek szerint</i>	114
3.4.2. <i>A vizsgált országok csoportosítása klaszteranalízissel</i>	119
3.5. A JÖVEDELMEZŐSÉG ÉS A HATÉKONYSÁG ELEMZÉSE TÖBBVÁLTOZÓS MÓDSZEREKKEL	121
3.5.1. <i>A vizsgált országok elhelyezkedése a főkomponensek szerint</i>	123
3.5.2. <i>A vizsgált országok csoportosítása klaszteranalízissel</i>	125
4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	128
5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	130
ÖSSZEFOGLALÁS	132
SUMMARY	137
MELLÉKLETEK	143
1. melléklet. <i>Irodalomjegyzék</i>	143
2. melléklet. <i>A farmok száma és az átlag üzemméret alakulása az Egyesült Államokban</i>	153
3. melléklet. <i>A farmok megoszlása az üzemméret szerint az Egyesült Államokban, 2003</i>	153
4. melléklet <i>A farmok és a mezőgazdasági termékek értékesítésének eloszlása az Egyesült Államokban szervezeti forma szerint</i>	154
5. melléklet. <i>A farmok eloszlása az Egyesült Államokban, (1989-2003)</i>	155
6. melléklet. <i>A termelési érték eloszlása az Egyesült Államokban, farmtípusonként, (1989-2003)</i>	155
7. melléklet. <i>A mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni gazdaságok megoszlása Magyarországon, a gazdálkodás célja szerint, 2005</i>	156
8. melléklet. <i>A szerződéses termelés aránya az Egyesült Államok mezőgazdaságában farmtípusok szerint, 2003</i>	157
9. melléklet. <i>Az üzemi struktúra alakulása Romániában</i>	158
10. melléklet. <i>A kelet-közép és dél-kelet európa országok földprivatizálás módszerei és földpiaci helyzete</i>	159
11. melléklet. <i>Az Európai Unió (EU-15) mezőgazdasági struktúráját leíró mutatók megoszlása az ökonómiai üzemméret szerint, 2003</i>	160
12. melléklet. <i>A gazdaságok számának alakulása az Európai Unióban (EU-15)</i>	161
13. melléklet. <i>A mezőgazdaság részesedésének alakulása a GDP-ből Romániában, 1989-2004</i>	161
14. melléklet. <i>A mezőgazdasági munkaerő-ellátottsága Romániában és az Európai Unióban (EU-25)</i>	162
15. melléklet. <i>A kvótatárgyalások eredményei Romániában</i>	163
16. melléklet <i>Vidékfejlesztési támogatások Romániában</i>	164

<i>17. melléklet Románia mezőgazdasági struktúrájának megoszlása az ökonomiai üzemméret szerint.....</i>	<i>165</i>
<i>18. melléklet. A tesztüzemek eredményei az EU-15-ben, néhány újonnan csatlakozott országban és Romániában, 2004</i>	<i>166</i>
<i>19. melléklet. A tesztüzemek eredményei az Európai Unió néhány tagországában méretkategóriánként, 2004.....</i>	<i>170</i>
<i>20. melléklet. A tesztüzemek eredményei tevékenységi irányonként az európai Unió néhány tagországában, 2004</i>	<i>172</i>
<i>21. melléklet A főkomponens koordináták B mátrixa</i>	<i>175</i>
<i>22. melléklet. A főkomponens koordináták B mátrixa</i>	<i>176</i>
<i>23. melléklet. A mezőgazdaság eredménymutatói az EU-27-ben</i>	<i>177</i>
ÁBRAJEGYZÉK	183
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	184

Jelölések és rövidítések jegyzéke

AKI	Agrárgazdasági Kutató Intézet (előző neve AKII)
ÁMÖ	Általános mezőgazdasági összeírás
EAA	Economic Accounts for Agriculture (Mezőgazdasági Számlarendszer-MSZR)
EU	Európai Unió
EU-12	Európai Unió 12 tagállama: Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország
EU-15	Az EU-12 tagállamai és az 1995-ben csatlakozott három ország: Ausztria, Finnország, Svédország
EU-25	Az EU-15 és a 2004-ben csatlakozott országok: Csehország, Észtország, Ciprus, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia, Szlovénia
EU-27	Az EU-25 és a 2007. január 1-én csatlakozott két ország: Bulgária és Románia
EUME	Európai Méretegység [angolul: ESU(European Economic Size)]
EMOGA	Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap
ÉME	Éves munkaerőegység
FADN	Farm Accountancy Network (Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat)
FWU	Family Work Unit (Családi munkaerő egysége)
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény)
GDP	Gross Domestic Product (Bruttó Hazai Termék)
GOFR	Gabonafélék, olajos magvak, fehérje-és rostonvények
GSZÖ	Gazdaságszerkezeti összeírás
IIR	Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszer
KAP	Közös Agrárpolitika
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Az előcsatlakozás szakaszában levő országok mezőgazdasági- és vidékfejlesztési felzárkóztatását segítő program)
SAPS	Single Area Payment (Egyszerűsített terület alapú támogatás)
SFH	Standard Fedezeti Hozzájárulás
SPS	Single Farm Payment (Egységes gazdaságtámogatás)
WTO	World Trade Organisation (Kereskedelmi Világszervezet)

BEVEZETÉS

Az Európai Unió (EU) mezőgazdasági üzemei számára nagy kihívást jelent az egyre élestedő piaci versenyben az úgynevezett „**európai mezőgazdasági modell**” által képviselt **célkitűzések megvalósítása**, és e modell **megőrzése**. Az „európai mezőgazdasági modellen” alapulnak a Közös Agrárpolitika (KAP) célkitűzései és gyakorlati intézkedései. A Közös Agrárpolitika egy olyan versenyképes mezőgazdasági szektor kialakítását célozza meg, amely szembe tud nézni a világpiac kihívásaival anélkül, hogy túltámogatott lenne, hiszen ez nemzetközileg egyre nagyobb ellenállást vált ki. A versenyképesség és hatékonyság mellett hasonló súlyú meghatározó tényező a környezetvédelem, a tájvédelem és a foglalkoztatottság biztosítása.

Az Európai Unió országaiban tehát az agrártermelésnek nemcsak a végtermék előállítás kell legyen a célja, hanem a sokszínű és gazdag hagyományápoló mezőgazdaság fenntartása, amely megőrzi és megteremti a munkalehetőségeket, fenntartja a vidéki közösségeket, megalapozott és környezetbaráti termelési módszereket alkalmaz, a lakosság igényeinek megfelelő minőségi termékeket állít elő, és szerepet vállal a környezeti javak előállításában. E szerepet korábban a mezőgazdaság kettős hivatásának nevezték, az utóbbi évtizedben pedig a **multifunkcionális mezőgazdaság** az „európai mezőgazdasági modell” központi tényezője. [HALMAI 2004] Ezzel kapcsolatosan felvetődik a kérdés, hogy **a jelenlegi üzemszerkezettel megvalósíthatók-e a fenti célkitűzések.**

Az elmúlt három évtizedben a fejlett nyugat-európai országokban csökkent az ágazat a GDP-hez való hozzájárulása, a mezőgazdasági üzemek száma és az agrárfoglalkoztatottak száma, viszont a gazdaságok átlagos üzemmérete és az egy gazdaságra jutó kibocsátás jelentősen emelkedett. Az 5 hektárnál kisebb méretű gazdaságok jelentős száma ellenére a területből való részesedésük csökkent, míg a nagyméretű gazdaságok számaránya kicsi, azonban részesedésük a mezőgazdasági földterületből és a termelésből jelentősnek mondható. Az Európai Unió (EU-15) agrárstruktúrája döntően a tagországok sokfélesége miatt rendkívül differenciált, mégis általánosan elmondható, hogy a legfontosabb jellemzője a mezőgazdasági vállalkozások alapvetően családi jellege és döntően a piacra való termelés.

Ezzel szemben az újonnan csatlakozott kelet-közép és a dél-kelet európai országok mezőgazdasága fontosabb szerepet tölt be a nemzetgazdaság reálfolyamataiban mint az EU-15-ök. Az üzemi struktúrájuk főbb jellemzői többek között az önellátásra- és a félig önellátásra termelő gazdaságok viszonylag magas létszáma, az egyéni gazdaságoknál a földterület elaprózódása az országok nagyrészében, a jóval kisebb ökonómiai üzemméret és alacsonyabb hatékonyság az EU-15-ökhöz viszonyítva.

Minden bizonnyal állítható, hogy az **Európai Unió mezőgazdaság szerkezetében a jövőben további strukturális változások várhatók a hatékonyság növelése céljából**, hiszen az agrárvállalkozásoknak az egyre versenyképesebb gazdasági környezetben kell helytállniuk.

Az értekezés témájának jelentőségét és aktualitását a jelenlegi és a következő éveket meghatározó főbb események adják: **egyrészt az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának a reform-folyamata**, az európai mezőgazdasági modell keretén belül megfogalmazott **agrárpolitikai célok megvalósítása**, a „régi” és az „új” tagországok összeérési folyamata az agrárszabályozás számos részterületén és az **Európai Unió második bővítése a dél-kelet európai országok irányába**.

2007. január 1-jén Bulgária és Románia csatlakozásával 30 millió fő lépett be az EU-ba, és ezzel lezárult az EU ötödik történelmi bővítése és majdnem félmilliárd polgár Uniója jött létre. A gazdasági teljesítőképessége szerint a régió két legszegényebb országa csatlakozott az Európai Unióhoz. Romániában vásárlóerő paritásban számolva az egy főre eső GDP 8100 Euró, míg az EU-15-ök átlaga 25.400 Euró és az EU-25-ök átlaga 23.500 Euró. Tehát, ha az EU-25-öket bázisnak tekintjük (EU-25=100), akkor Románia a 34,5 százalékát éri el az Európai Unió átlag bruttó hazai termékének, és ha az EU-15-öket tekintjük bázisnak (EU-15=100), akkor csak a 32 százalékát adja az Európai Unió régi tagállamai átlag GDP-jének [EUROPEAN COMMISSION, 2005 adat].

A csatlakozás Románia mezőgazdasága számára nagy kihívást jelent, hiszen mezőgazdaságának jelentősége a bruttó hazai termékből és a lakosság foglalkoztatásában az előző tagországokhoz képest is számottevőbb és az üzemszerkezetében is jelentős strukturális különbségek tapasztalhatók az Európai Unió „régi” tagországoihoz képest.

Az előző okfejtésből adódóan jelen értekezésben a következő célkitűzéseket igyekeztem megvalósítani:

- A kutatás **első célkitűzése az üzemtípusok kategorizálása és a hatékony üzemtípusok jellemzése**. A témával kapcsolatos szakirodalom alapján célszerű áttekinteni a mezőgazdasági üzemtípusok jellemzőit, és a különböző mezőgazdasági üzemrendszer tipológiákat. Ezen kívül érdemes vizsgálni az egyes üzemtípusok jelentőségét, az Európai Unióban (EU-15), Egyesült Államokban, a kelet-közép és a dél-kelet európai országokban. Az üzemtípusok egy lehetséges csoportosítási ajánlásának elkészítése az Európai Unióban.

- A kutatás **második célkitűzése** a következő: Az új tagországok **tulajdon- és birtokviszonyai átalakulásának vizsgálata a szakirodalom alapján, és az átalakuló üzemtípusok jellemzői**. Továbbá érdemes áttekinteni az üzemméret gazdasági jelentőségét, az üzemnagyság mérését, és a versenyképes üzemméretet meghatározó tényezőket, valamint az Európai Unió méretkategóriák szerinti üzemosztályozási rendszerét.
- A kutatás **harmadik célkitűzése** az üzemszerkezet elemzése az Európai Unióban (EU-15) és az újonnan csatlakozott országokban. Az üzemszerkezet elemzésekor a következő kérdéseket érdemes vizsgálni: hogyan alakult a mezőgazdasági üzemek száma, az üzemi méret, a mezőgazdaság jelentősége valamint a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma. Különösen fontos a magyarországi üzemszerkezetre jellemző tendenciákat megvizsgálni, hiszen a Magyarországon lezajlott gazdasági folyamatok sok tekintetben megelőzték a Románia mezőgazdaságában várhatóakat.
- A kutatás **negyedik célkitűzése** Románia mezőgazdasági üzemszerkezetének és az EU-csatlakozás az üzemszerkezetére való hatásainak vizsgálata. A következő főbb kérdéseket célszerű megvizsgálni: milyen módon szerveződnek a gazdaságok, hogyan alakult számuk és méretük, melyek azok a hatékony üzemtípusok, amelyek helyt tudnak állni az egyre élesedő piaci versenyben, mezőgazdaság a nemzetgazdaságban való szerepében milyen változások következtek be. Az Európai Unióban az üzemszerkezet alakulását jelentős mértékben befolyásolja a **Közös Agrárpolitika és a kapcsolódó támogatási rendszer**. Következésképpen azt elemeztem, hogy milyen hatással van az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának reformfolyamatai és a támogatási rendszere a román mezőgazdasági üzemekre.
- A kutatás **ötödik célkitűzése** néhány „rég” és „új” Európai Unió tagország üzemszerkezeti összehasonlító elemzése a tesztüzemi rendszerből származó információk alapján. A tesztüzemek szerkezetének elemzése során vizsgálni érdemes **az országok tesztüzemeinek a megoszlását az ökonómiai méret szerint, az üzemek specializációjának a mértékét, és az átlagos üzemméret jellemzőit**. A tesztüzemek jövedelmezőségi elemzése során célszerű elemezni, hogy az **országok mezőgazdasági üzei hogyan hasznosítják az erőforrásokat, milyen pénzügyi, gazdálkodási eredményeket érnek el. Továbbá érdemes vizsgálni a vállalkozások által elérhető jövedelem nagyságot, valamint a jövedelmezőségi és hatékonysági mutatókat**. Érdemes megjegyezni, hogy a tesztüzemi rendszerben azok a gazdaságok szerepelnek, amelyek elérnek vagy meghaladnak egy bizonyos mérethatárt, tehát a mintában többnyire az árutermelő gazdaságok a mérvadóak.

Ezek a megállapítások, következtetések ezért inkább a professzionális mezőgazdasági üzemekre vonatkoznak.

- A kutatás **hatodik célkitűzése** annak vizsgálata, hogy van-e összefüggés a mezőgazdaság eredményessége és az üzemszerkezet között az EU-27-ben (Ciprus és Málta kivételével). Ennek a kérdésnek a megválaszolása céljából az üzemszerkezet és a mezőgazdaság eredménymutatóinak több szempont alapján történő összehasonlító elemzését és a probléma rendszerszemléletű megközelítését statisztikai módszerek alkalmazásával végeztem el a vizsgált országokban.

1. ANYAG ÉS MÓDSZER

A kutatás döntően a témához kapcsolódó publikált, **másodlagos** (Európai Unió Mezőgazdasági Főigazgatósága, az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma, Eurostat, és a Nemzeti Statisztikai Hivatalok elemzései, tudományos folyóiratok, valamint konferencia beszámolókból származó adatok) és **elsődleges forrású statisztikai adatbázisra** (Statisztikai Hivatalok által kiadott és az interneten hozzáférhető statisztikák) épült (1. táblázat).

1. táblázat Az értekezésben felhasznált elsődleges forrású, interneten hozzáférhető statisztikai adatbázisok

Az Európai Unió mezőgazdasági üzemének szerkezete	EUROSTAT (Az Európai Unió Statisztikai Hivatalának adatbázisa) http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal Theme: Agriculture, Forestry and Fisheries/ Structure of agricultural holdings	Az EU tagállamok gazdaságszerkezeti összeírásából származó információk (terület-nagyság, ökonómiai üzemméret, éves munkaerőegység stb.)
Tesztüzemek szerkezete és eredményei	FADN Public Database http://ec.europa.eu/agriculture/rca	Az EU tagállamok tesztüzemi eredményeivel kapcsolatos adatbázis
Mezőgazdaság eredmény-mutatói	EUROSTAT (Az Európai Unió Statisztikai Hivatalának adatbázisa) Theme: Economic Accounts for Agriculture http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal	Az EU tagállamok mezőgazdaság eredménymutatóinak adatbázisa
Románia üzemi szerkezete	INS (Románia Statisztikai Hivatala) http://www.insse.ro/GAC	A román 2002. évi mezőgazdaság és gazdaságszerkezeti összeírás adatbázisa
Az Egyesült Államok üzemi szerkezete	USDA (Az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma) http://www.nass.usda.gov/Census_of_Agriculture/	Az Egyesült Államok 2002.évi gazdaságszerkezeti összeírásának adatbázisa

Forrás: saját szerkesztés

Továbbá összehasonlítás céljából felhasználtam az értekezésben tárgyalt Európai Unió (EU-27) üzemszerkezetét, és az „új” tagországok agrárátalakulásra vonatkozó szakirodalmát. A mérhető, pontosan számszerűsíthető kvantitatív adatokat csoportosítottam, összegeztem és táblázatokba rendeztem illetve

grafikusan ábrázoltam. Az értekezésben a következő országok üzemi struktúrájának az elemzésére került sor: az Európai Unió „rég” tagállamai, a kelet-közép európai országok, amelyek 2004. május 1-én csatlakoztak az Európai Unióhoz, és a két dél-kelet ország, amelyek 2007. január elsején csatlakoztak az Európai Unióhoz. A dolgozatban az EU-15-ként, illetve a fejlett gazdasággal rendelkező európai országokként tárgyaltak a következők: Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, és Svédország. A kelet-közép európai országokként tárgyaltak a következők: Csehország, Litvánia, Lettország, Észtország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia. A két dél-kelet európai ország: Bulgária és Románia. A két sajátos szigetállam, Málta és Ciprus, egy-egy nagyobb városnyi lakossággal, nem kerül tárgyalásra.

Az elemzés a kutatás, a megismerés módszere, melynek segítségével a társadalmi-gazdasági folyamatok és jelenségek közötti kapcsolatokat, a környezet és az egyes elemek közötti hatáskapcsolatokat, a folyamatok kialakulását, fejlődését befolyásolható tényezők összefüggéseit, törvényszerűségeit lehet feltárni [MAJOROS, 2005]. Tehát a kutatási célkitűzéseknek megfelelően az adatokból származó információkat értelmeztem, elemeztem és következtetéseket vontam le.

Az elemzések során alkalmazott módszerek:

Az összehasonlítás, mint módszer, az elemző munka alapja. Összehasonlítani csak azonos módszerrel és tartalommal számított adatokat lehet [MAJOROS, 2005].

Összehasonlítást a következő témakörök vizsgálatára alkalmaztam:

- Az EU-27 (Ciprus és Málta kivételével) mezőgazdasági üzemeinek és az általuk hasznosított mezőgazdasági terület elemzése, törvényszerűségek feltárása és a tendenciák értékelése. Az elemzést az üzemi méret megoszlása alapján (területnagyság és ökonómiai méret) végeztem az Eurostat üzemi struktúrára vonatkozó online adatbázisát felhasználva.
- A tesztüzemek eredményeinek vizsgálata. Az elemzést a **Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatból (Farm Accountancy Network-FADN)** származó adatok felhasználásával végeztem. Ezen információk alapján lehetőség adódik, hogy azonos rendszerben, azonos mutatók alapján vessük össze az országok üzemszerkezetét, a vállalkozások által elérhető jövedelem nagyságot, valamint a jövedelmezőségi és hatékonysági mutatókat.

Többváltozós statisztikai módszerek

Az országok üzemszerkezetének és eredménymutatóinak az összevetését célszerű a egész mezőgazdaságra vonatkozó makrogazdasági mutatók segítségével is elvégezni. Az üzemszerkezet összevetésére az egyes országok **gazdaságszerkezeti összeírásából** kapott információk felhasználása célszerű, míg az országok mezőgazdaság eredménymutatóinak az összehasonlítására a **Mezőgazdasági Számlarendszer (MSZR, angolul: Economic Accounts for Agriculture-EAA)** adatainak a felhasználása indokolt. Módszertani szempontból **a többváltozós statisztikai módszerek nyújtanak segítséget az országok üzemi struktúrája és mezőgazdaságának jövedelmi és hatékonysági helyzetét több szempont szerinti elemzésére.** Az EU tagállamok értékbeni eredményei a Közös Agrárpolitika ár- és támogatási rendszerében keletkeztek, míg a román mezőgazdaság eredményei az ottani szabályozórendszerben, tehát az EU-csatlakozás előtti helyzetet tükrözve.

Az egyes mutatók közötti kapcsolatok feltárására, illetve az országoknak az egyes kiemelt (az első két, illetve három főkomponens-koordináta alakulása szempontjából szignifikáns) mutatók szerinti elhelyezkedésére **a főkomponens analízis** felhasználása célszerű. A **klaszteranalízis** lehetővé teszi az országoknak az összes megfigyelési változó szerepeltetésével történő csoportokba sorolását. A vizsgálatba bevont országok, vagyis a megfigyelési egységek az EU-27 tagállamai (Ciprus és Málta kivételével). A többváltozós statisztikai elemzések során a MINITAB statisztikai programcsomagot használtam.

A főkomponens analízis módszerének lényege, hogy a kölcsönösen összefüggő eredeti változók helyett fiktív, független háttérváltozókat – főkomponenseket határozunk meg és ezek segítségével a megfigyelési egységek eredeti jellemzőjét náluk kevesebb számú mesterséges koordinátával helyettesítjük, azaz az információt tömörítjük. A kevésbé lényeges információk elhagyásával a változók száma csökken, így az ok-okozati összefüggések jobban kiemelhetők. A szignifikáns főkomponensek az eredeti sokdimenziós koordináta rendszer helyett – ahol az ábrázolás gyakorlatilag nem megvalósítható - a két főkomponens koordinátái alapján kétdimenziós koordináta rendszerben ábrázolhatók és így összefüggésük, csoportosíthatóságuk egyszerűen felismerhető.

A klaszteranalízis (cluster=fürt) tetszőleges objektumok különböző osztályokba (csoportokba) sorolását lehetővé tevő módszereknek és ehhez kapcsolódó algoritmusoknak a gyűjtőneve [SZELENYI, 2005]. Tegyük fel, hogy adott egy n elemű halmaz, ahol a halmaz elemei a vizsgálandó objektumok, és ezeket az objektumokat p számú szempont vagy jellemző, mutató, azaz $X_1, X_2, \dots, X_n, \dots, X_p$ osztályozó változó szerint szeretnénk csoportosítani. Ha csak egy mutatónk lenne, akkor a probléma egyszerű sorba rendezéssel megoldható lenne. Több osztályozó változó esetén azonban ez az út már nem járható, hiszen a különböző tényezők szerinti csoportok általában nem azonosak. A klaszteranalízis célja tehát egy n

elemű halmaz objektumainak több szempont szerinti olyan részhalmazokra történő felbontása, amelyek diszjunktak (egymást kizáróak), azaz közös egyesítésük a teljes halmazzal egyenlő, azaz minden objektum besorolásra kerül valamelyik csoportba.

A csoportok kialakítása során két alapvető szempont egyidejű érvényesítésére kell törekedni:

- minél nagyobb legyen az egyes csoportokon belüli objektumok hasonlósága, amit távolságuk minimalizálásával érhetünk el,
- ugyanakkor az egyes csoportok elkülönülése a lehető legnagyobb legyen, amit a csoportok közötti távolságok maximalizálásával érhetünk el.

A hierarchikus klaszteranalízis logikája a következő: kezdetben az összes megfigyelési egység külön csoportot alkot, tehát annyi klaszterünk van, ahány elemű minta. Az elemzés első lépése a két egymáshoz legközelebb eső megfigyelést vonja össze egy csoportba, majd a következő lépésben vagy egy harmadik megfigyelést vesz az első kettőhöz, vagy pedig két újabb megfigyelés alkot egy másik csoportot. Ez egészen addig folytatódik, míg az összes megfigyelés egy csoportot nem képez.

Az úgynevezett hierarchikus klaszterezés eredményeit dendrogram segítségével tudjuk igen jól értelmezhetővé és szemléletessé tenni [SZELÉNYI, 2005].

Az egyes országok csoportokba való sorolása **a nemhierarchikus klaszterezési eljárások közül a k-közép módszer segítségével történt**. A hierarchikus és a nemhierarchikus eljárások között a legfontosabb különbség, hogy míg a hierarchikus eljárások esetén ha két objektum egyszer egy csoportba kerül, akkor a továbbiak során már együtt is marad, ezzel szemben a nemhierarchikus eljárások esetén lehet, hogy később külön csoportba kerülnek át. A k-középmódszerrel az objektumok k számú különböző osztályba történő besorolását lehet elvégezni [SZELÉNYI, 2005].

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. A KÜLÖNBÖZŐ MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMTÍPUSOK JELLEMZŐI

Közismert, hogy **a fejlett országokban**, az Európai Unió (EU) „régí” tagállamaiban és az Egyesült Államokban is a **mezőgazdasági termelés alapvetően családi gazdaságokban folyik** [LERMAN et al. 2002]. Ha azonban a családi gazdaságokat, mint termelési szervezeti egységeket közelebbről megvizsgáljuk, akkor többféle szervezeti formát különböztethetünk meg. Az „új” EU tagországokban a **mezőgazdaság vállalati struktúrája** - azaz az ágazatban tevékenykedő különböző méretű, profilú és tulajdonformához tartozó vállalatok rendszere – **jelentősen átalakult**. A korábbi bipoláris szerkezet napjainkra sokszínűbbé vált, a **jelenlegi üzemszerkezetet egyéni gazdaságok, a társas és a szövetkezeti vállalatok számos típusa jellemzi**.

Vállalatelméleti szempontból a mezőgazdasági üzemek, akár csak a gazdaság egyéb ágazataiban a vállalatok, nemcsak az erőforrások allokációját optimalizáló és az optimális output kombinációt előállító egységeknek tekinthetők, hanem legalább olyan fontos kérdés, hogy ezek a tevékenységek hogyan szerveződnek, miként koordinálják, illetve irányítják őket.

Ebből következően a vállalati szervezeti struktúrák vizsgálatánál a következő kérdésekre kell választ adni [SZÉKELY 1992; SWINNEN et al.1993; FERTŐ 1999]. Milyen kapcsolatban áll egymással a föld, a munka (az irányító és a végrehajtó tevékenység) valamint a tőke? Ki birtokolja a termelési tényezőket? Ki ellenőrzi a termelési tényezőket és az output felhasználását? Ki viseli a beruházások kockázatát? Hogyan szerveződnek a termelési tényezők (saját munka, bérmunka, bérlet)? Mi a vállalat jogi formája? Az input kombinációk kialakításán és a vállalaton belüli szerződéses kapcsolatokon kívül a vállalat működésével kapcsolatos kérdéseket összegezni lehet a vállalkozó, a menedzser és az alkalmazott közötti viszonyok vizsgálatával. A vállalkozót úgy lehet definiálni mint azt a személyt, aki a beruházások kockázatát viseli. A menedzser felelős a vállalat napi működtetéséért, az inputok és az outputok koordinálásáért. Az alkalmazott biztosítja a munkaerőt a termelési folyamatban. A mezőgazdaságban további két fontos kritérium is szerepet játszik a szervezeti struktúra leírásánál. A munkaidő hány százalékát töltik el a gazdaságban, illetve a gazdaság mint bevételi forrás mekkora hányada a családi jövedelemnek.

2.1.1. Az egyéni gazdaságok

A modern piacgazdaság viszonyai között szinte minden országra jellemző, hogy a mezőgazdasági termelés zöme egyéni gazdaságokban folyik. A mezőgazdasági tevékenység nem csak üzleti vállalkozás, hanem a vidéki életforma szerves része, több vidéki régióban a lakosság megélhetésének ha nem is az egyetlen, de a

legfontosabb forrása. A nyugat európai országokban az egyéni gazdálkodásnak mély gyökerei vannak, hiszen ez a vállalkozási forma szinte töretlenül fejlődött évszázadokon keresztül, a polgári forradalomtól napjainkig.

Az egyéni gazdaságok több szempont szerint osztályozhatók. Az egyéni gazdaságokat a gazdálkodás célja és az érdekeltségi rendszerét figyelembe véve a következőképpen lehet osztályozni: önellátó gazdaságok, családi gazdaságok és vállalkozói nagy gazdaságok.

- **Önellátó gazdaságok (szubszisztens gazdaságok)**

Méretük kisebb 1 hektár szántónál vagy 0,1 hektár ültetvényénél, vagy 400 m² üveg, illetve fólia alatti felületnél, továbbá 2 számosállatnál. Fő jellemzőjük az, hogy céljuk nem kifejezetten jövedelemszerzés, hanem a háztartási szükségletek egy részének a megtermelése. Ez a termelőegység nem tekinthető üzleti vállalkozásnak, ezért adót sem fizet, de termelési támogatásban sem részesül [TÓTH – VARGA, 2003]. Ugyanakkor az „új” tagországokban bizonyára még hosszú ideig a mezőgazdasági termékek igen jelentős hányadát fogják előállítani és a vidéki lakosság megélhetésének biztosításában nagy szerepük lesz.

- **A családi gazdaságok**

Európában elsősorban családi gazdaságok kialakítására van lehetőség. Ez sok tekintetben hasonlít az amerikai családi farmra, de különbözik is attól. Mindkettő alapvetően családi munkaerőre alapozott, de eltérőek működésük, gazdasági, természeti feltételei, azáltal a termelési erőforrások kombinációja. Az amerikai „földbőség” és a viszonylagos „munkaerő hiány” magas színvonalú gépesítést kíván, utóbbi egyben helyettesíti a hiányzó munkaerőt. A farm ugyanis nemcsak gazdaságot, hanem egy sajátos települési formát is jelent, a lakóházak és hozzájuk tartozó gazdasági épületek a külterületeken a farmer által megművelt földek közelében található. Európában a viszonylagos „földszűke” és a „munkaerő-bőség” kikényszeríti az amerikaihoz viszonyítva a belterjesebb termelést.

A magyarországi és a nemzetközi szakirodalomban számos tanulmány foglalkozik a **családi gazdaság** definíciójával, fontosabb jellemzőivel, sajátosságaival.

[RAUP 1986] olyan vállalkozásként definiálja a családi gazdaságot, amelyben a tartós termelési eszközök (föld és munka) feletti ellenőrzés döntő hányadát a családi egység gyakorolja, illetve járul hozzá. A szerző továbbá két statisztikai ismérvet is megfogalmaz: a családi gazdaság évente megközelítőleg 1,6 fő munkáját köti le, illetve az éves munkaerő-használat nem haladja meg jelentősen a 3 fő/évet. Hozzáteszi még, hogy ez a definíció nem zárja ki jelentős mennyiségű bér munkaerő alkalmazását. Láthatjuk, hogy ez a megközelítés nem a tulajdonra, hanem a termelési eszközök feletti ellenőrzésre összpontosít. Ezek szerint családi gazdaság lehet például olyan gazdaság is, amely kizárólag béreli a földjét, és 1,5 fő

munkaidejének megfelelő bér munkát alkalmaz. Ez kifejezi egyben a mezőgazdasági üzemek inpuhasználatának növekvő komplexitását.

[SZÉKELY 1992] szerint a családi gazdaság legfontosabb jellemzője, hogy a termőföld, a tőke, az irányító valamint a kivitelező tevékenység többnyire egy család kezében összpontosul. További sajátosságai, a nagyfokú önállóság, változatos elfoglaltság, továbbá a munka és a családi élet messzemenő egysége. A családi gazdaság gazdasági ereje láthatóan a nagymértékű rugalmasságában és a munkaerő munkára készségében rejlik. A családi gazdaságok méretbeli korlátját sokszor a rendelkezésre álló családi munkaerő- kapacitás jelenti, mivel a bér munkások eltérő felfogása miatt nem biztosítható a méretek változatlan jellemzőkkel történő növelése.

[SZAKÁL 1993] szerint a családi gazdaság a társas vállalkozások egyik sajátos formája, amelynél azonban a „családi kapcsolatok” nagyobb szerepet játszanak, mint a formális jogi előírások (például szerződés, alapító okirat, munkaszerződés stb.). A családi gazdaság tehát nem azonosítható a „kisüzemmel” vagy a „nadrágszíjparcellás” mezőgazdasági tevékenységgel. Korszerű felszereltség és kedvező egyéb feltételek esetén azonban, egy családi gazdaság egészen nagy méretű is lehet. A családi gazdaság olyan összetett gazdaság-társadalmi egység, amelyben összehangolt rendszert alkot:

- a piacra történő, üzleti alapon folytatott termelés és szolgáltatás;
- a saját szükségletek részbeni kielégítése a mezőgazdasági tevékenységből;
- a háztartásgazdaság és sajátos, nem gazdasági természetű családi szükségletek kielégítése;
- a külső munkavállalás, vagy külső vállalkozás.

[GASSON-ERRINGTON 1993;1999] szerint a családi gazdaságok a következő fontosabb jellemzőkkel írhatók le: a vállalkozás tulajdonjoga és irányítása a vállalkozás vezetőinek kezében van; a vezetők rokonsági kapcsolatban állnak egymással; a családtagok nyújtják a vállalkozáshoz szükséges tőkét; a családtagok mezőgazdasági munkát végeznek; a vállalkozás tulajdonjoga és az irányítás egyik generációról a másikra öröklődik; végezetül a család a gazdaságban lakik.

[SWINNEN et al.1993] úgy érvel, hogy bizonyos konszenzus alakult ki, hogy mit kell tekinteni a családi gazdaságok legfontosabb jellemzőinek. A gazdaságot a család menedzseli; a munka legnagyobb részét a család adja; a beruházások, illetve tőkebefektetések kockázatának túlnyomó részét a család viseli; a mezőgazdasági termelés a legfontosabb tevékenység és bevételi forrás a család számára. A fentiekből következően a családi gazdaság olyan entitás, amely a vállalkozó, a menedzser és alkalmazott szerepeit ugyanabban a családban kombinálja. Másrészt a családi gazdaságon belül a háztartás és a vállalkozás csak elméletileg választható szét, gyakorlatilag azonban nem.

[DJURFELDT 1996] kritizálta Gasson és Errington definícióját, mivel az nem formális, és túlzottan kötődik a mai brit mezőgazdasághoz, ezért nem alkalmas komparatív elemzésre, legyen az akár történeti, akár különböző társadalmak közötti vizsgálat. A szerző a fenti hiányosságok kiküszöbölésére az úgynevezett fogalmi (notional) családi farm definícióját javasolta. Ezek szerint a fogalmi családi farm három egymást átfedő funkcióval jellemezhető: a termelés egysége (a gazdaság), a fogyasztás egysége (a háztartás) és a rokonság egysége (a család).

[FERTŐ 1999] szerint fontos kiemelni, hogy a föld tulajdonlás nem szükséges feltétele a családi gazdaságnak. Ami a családi gazdaságok méretét illeti a szakirodalomban található különböző definíciók a családi gazdaságokra vonatkozóan, semmit nem mondanak a gazdaság nagyságáról, akár területnagyságban, akár árbevételben, vagy bruttó termelési értékben mérve, illetve annak hatékonyságáról. Értékelve a különböző definíciókat a családi gazdaságokra vonatkozóan a szakirodalomban, megállapítható, hogy az üzemszervezet és az üzemnagyság nincs feltétlenül kapcsolatban egymással.

A családi gazdaság a családi kapcsolatokra és erőforrásokra épülő vállalkozás. A tőke a család tulajdonában van, amely vezeti a gazdaságot és egyben végzi a termelő tevékenységet is. Alapvetően családi munkaerőre alapozott, de szükség esetén bér munkást is alkalmazhat. A családi gazdaságban szorosan összefonódik a háztartás és a gazdaság önfogyasztása, valamint az ártermelés. A családi gazdaságokban összefonódott tulajdonlás, vezetés, munkavégzés megteremtik a személyes érdekeltséget az erőforrások megóvásában, sőt gyarapításában, a takarékos ésszerű környezetkímélő ráfordításokban. A családi gazdaság, mint vállalkozó szintén profitorientált, de mint vidéken élő család, érdeke a környezet megóvása, a vidéki kapcsolatok ápolása, erősítése [SZŰCS et al. 2003].

Összefoglalva, a fentiekben elmondott jellemzések a családi gazdaságokra vonatkozóan megegyeznek abban, hogy a **családi gazdaság fontos jellemzője a különböző inputok fölötti kontroll**, a család vezeti a gazdaságot és végzi a termelő tevékenységet, de **szükség esetén bér munkát is alkalmazhat, a háztartás (önellátás) és a gazdaság (ártermelés) szorosan összefonódik.**

A családi gazdaságokon belül két fő csoport különíthető el, attól függően, hogy a család összjövedelmében milyen arányú a gazdaságban folytatott tevékenységből származó jövedelem. E szerint megkülönböztetnek a család számára **fő, illetve mellékjövedelmet biztosító gazdaságokat**. Más csoportosítás szerint, a családi gazdaságok megkülönböztetésének alapja az, hogy e tevékenységeket **a gazdálkodó fő (full-time), illetve részmunkaidőben (part-time) folytatja-e.**

- **Főfoglalkozású családi gazdaságok**

A főfoglalkozású családi gazdaságok mérete lehetővé teszi a család tisztességes megélhetését, egyes családtagok más forrásból származó jövedelmei csak a mezőgazdasági jövedelmet egészítik ki, illetve csak átmeneti jellegűek [SZÉKELY 2000].

A főfoglalkozású családi gazdaság-típus tovább tagolódik azokra a gazdaságokra, ahol a mezőgazdaságon (üzemen) kívüli jövedelem kevesebb, mint tíz százalék, ezek az úgynevezett **teljes jövedelmet** biztosító családi gazdaságok és olyan gazdaságokra, amelyeknél a külső jövedelemforrás mértéke 10 és 50 százalék közötti, de az ötven százalékot nem éri el [SZŰCS et al. 2003].

- **Részmunkaidős gazdaságok**

A részmunkaidős gazdaságra mint üzemtípusra is jellemző, hogy a menedzser és a vállalkozó családon belül van, a család viseli a beruházások kockázatát és egyben biztosítja a munkaerőt is. **A részmunkaidős gazdaságokat** is sokféleképpen szokták definiálni, de általában közös rendezőelv, hogy a családi erőforrásokat (munka, tőke, menedzseri erőforrások) csak részlegesen hasznosítják a mezőgazdasági termelésben.

A részfoglalkozású családi gazdaságokban a gazdálkodásból származó jövedelem a család (háztartás) fogyasztásának csak kisebb hányadát fedezi, lényegében a családtagok más forrásokból származó személyes jövedelmének kiegészítését szolgálja. Ezek a gazdaságok **is minden szempontból üzleti vállalkozásoknak tekinthetők**, mivel fő céljuk az árutermelés és azon keresztül pénzjövedelem szerzése [SZÉKELY 2000].

[ELEK 1991] szerint a családi gazdaságban végzett munka és az egyéb pénzkereső tevékenység együttes előfordulása esetén lehet részfoglalkozású gazdálkodásról beszélni. Részmunkaidősnek az a gazdaság (part-time farm) tekinthető, amely egy fő számára sem jelent teljes munkaidős elfoglaltságot. Az hogy egy farm teljes munkaidős (full-time) vagy részmunkaidős (part-time) kategóriába kerül, nyilván nem csupán csak attól függ, hogy mekkora a földterülete hanem attól is, hogy milyen a technológiája, a termelési szerkezete, sőt még attól is, hogy milyenek a klimatikus adottságok. (például részben a hosszú tél a magyarázata, hogy a skandináv országokban az európai átlagot meghaladó a részfoglalkozású gazdaságok aránya). A szokásos mezőgazdasági összeírások révén **a részmunkaidős gazdaságok száma** viszonylag egyszerűen meghatározható: **azokat a gazdaságokat sorolják ide, ahol az évi munkaegység egynél kisebb.** Egy másik lehetséges megközelítés abból indul ki, hogy egy család illetve háztartás jövedelmének mekkora hányada származik a mezőgazdasági tevékenységből és mekkora aránya a farmon kívüli tevékenységnek. Németországban például a

részmunkaidős gazdaságokat úgy írják le, hogy a gazdálkodásból származó jövedelem nem éri el a család összjövedelmének az ötven százalékát.

A részfoglalkozású gazdálkodó (part-time farmer) kifejezés arra utal, hogy a gazdálkodónak van-e egyéb pénzkereső tevékenysége azon kívül, amit a saját gazdaságában végez. A két kifejezés (részmunkaidős gazdaság, illetve gazdálkodó) eltérő tartalmára utal, hogy részmunkaidős gazdaságban is lehet valaki főfoglalkozású gazdálkodó. Ez esetben azonban részben munkanélkülinek tekinthető. A szóban forgó jelenség főképp a kedvezőtlen termőhelyi adottságú, rossz munkaerőpiaci feltételekkel rendelkező kisgazdaságoknál fordul elő. Az is lehetséges ugyanakkor, hogy egy teljes munkaidős családi gazdaságban nincs főfoglalkozású gazdálkodó: a mezőgazdasági munkát ugyanis egymás között megosztva és/vagy időszakos alkalmazottak segítségével végzik. **A részmunkaidős gazdálkodás** (part-time farming) kifejezés is használatos még, amely a gazdálkodás módszerére, jellegére utal. Az is előfordulhat, hogy a gazdálkodónak egyéb forrásból nincs jövedelme, a gazdaságban végzett munkája mégsem tekinthető tényleges főmunkaidősnek, sőt az sem kizárt, hogy a gazdálkodónak egyéb jövedelemszerző tevékenysége is van, mint a gazdaságban végzett munka, de gazdálkodásának módszerei, céljai és méretei mégsem különböznek a főfoglalkozású gazdálkodókétól [ELEK 1991].

- **Vállalkozói nagygazdaságok**

Az egyéni tulajdonban lévő mezőgazdasági vállalatok legszűkebb csoportját azok a nagygazdaságok alkotják, amelyekben a munkaerő-szükséglet már lényegesen meghaladja a tulajdonos és családjának munkaerő-kapacitását, vagy a tulajdonos különböző okok miatt nem tud részt venni a munkafolyamatokban. A gazdálkodás tehát bér munkásokra alapozott, előfordulhat, hogy az irányítási feladatokat is fizetett alkalmazottak látják el [SZÉKELY, 2000]. Magyarországon például az agrárpolitikusok nagyrésze nem tartja kívánatosnak ezen gazdaságok elterjedését- ez ellentétes lenne az Európában érvényesülő tendenciákkal is- ezért a földtörvény behatárolja az egy személy által vásárolható és bérelhető termőföld maximális méretét. (A jelenlegi hatályos földtörvény szerint a saját tulajdonú földek a 300, a bérelt földek pedig 1500 hektáros méretet nem haladhatják meg).

A korszerű mezőgazdasági termelés fajlagos eszközsüksége rendkívül magas, az eszközök kihasználása bizonyos üzemi méreteket feltételez, így viszonylag ritkán fordul elő, hogy egy személy rendelkezik a szükséges tőkével. A társas vállalkozási formák egyik nagy előnye, hogy lehetővé teszik az eszközök koncentrációját. Tehát a vállalkozó nagygazdaságokat általában célszerűbb valamilyen gazdasági társaságként működtetni.

2.1.2. Gazdasági szervezetek

Ebbe a kategóriába tartoznak a mezőgazdasági szövetkezetek és a különböző típusú gazdasági társaságok. A gazdasági szervezetek jogi személyiség szerinti csoportosításban a következő főbb típusok találhatók: mezőgazdasági szövetkezetek, korlátolt felelősségű társaságok, részvénytársaságok mint jogi személyiséggel rendelkezők és jogi személyiség nélküli társaságok (közkereseti társaságok és betéti társaságok).

A mezőgazdasági szövetkezetekben az üzemi tőke több személy közös tulajdonát foglalja magában. A vezetési feladatokkal a szövetkezet tagjait bízzák meg, de a tőketulajdonosok egyidejűleg az üzem operatív feladatait is ellátják. E konstrukcióból fakad a szövetkezetek „intézményes problémája”: a tagok mint tőketulajdonosok a felső vezetés fölé rendelték és ugyanakkor operatív munkavégző funkciójukban a vezetők alárendeltjei. Kisebb, áttekinthetően szervezett struktúrában ez nem feltétlenül okoz zavarokat, mivel a kisebb üzemekben a döntéseket általában még a kollegális elv szerint hozzák. A nagyobb egységeknél, ahol a direktorális elv érvényesül, gyakran nyíltan kiütközik a tisztázatlan döntési hierarchia problémája. A szövetkezetek szervezeti struktúrájában nem könnyen válaszolható meg az a kérdés, hogy a kigazdálkodott jövedelmet milyen arányban fizessék ki munkadíjként vagy tőkekamatként és milyen arányban ruházzanak be és fejlesszenek. Az üzemvezetés viszonylagosan gyenge pozíciója miatt adott körülmények között nehezen vihetők keresztül azok a döntések, amelyek a foglalkoztatottak anyagi vagy munkafeltételeinek átmeneti romlásához vezetnek, amelyek azonban üzemgazdasági szempontból ajánlatosak lennének. Ez hosszabb távon elkerülhetetlen negatív következményekkel jár az üzem gazdasági eredményére nézve. A munkaerő-állomány csökkentése nehéz, ráadásul a munkaerő kiválásával rendszerint csökken az üzem tőkebázisa. A szövetkezetek alapvetően demokratikus karaktere a részvételi elv miatt társadalompolitikai szempontból egyértelműen pozitívnak ítélnélhető [SZÉKELY 1992].

A mezőgazdasági szövetkezeteket két fő csoportba sorolhatjuk:

- **Mezőgazdasági termelészövetkezetek**

E szövetkezeti típust a mezőgazdasági tevékenységek horizontális integrációjaként szokták leírni. Ez alatt a termelők, gazdaságok csoportos termelését kell érteni. A termelészövetkezetek tagjai megosztják a vállalkozói, menedzseri és munkás szerepeket, és ezért a kockázatot is. Érdemes megjegyezni, hogy ezekben a szövetkezetekben a munkaerőt a tagok családjai biztosítják. Különösen a nagyobb méretű szövetkezetek esetén fennáll az a probléma, hogy az egyes szövetkezeti tagoknak nincsen olyan közvetlen érdekeltsége és elkötelezettsége a napi munkavégzésben, mint ahogyan az a családi üzemekre jellemző. A munkaminőség

szempontjából, a mezőgazdaság nehezen normázható munkafolyamatai miatt, ugyanaz a probléma léphet fel a nagy termelőszövetkezetekben, mint a bér munkásokat foglalkoztató üzemekben, amit a tőke és az operatív munkavégzés egységének problémája tovább súlyosbíthat. Másrészt azzal a problémával is szembe kell nézniük, hogy az egyes tagoknak különböző elképzelései lehetnek arról, hogy miként lehet sikeres a közös tevékenység, következésképpen az egyes tagok érdekei, eltérhetnek a csoport, pontosabban a szövetkezet érdekeitől [FERTŐ, 1999]

- **A mezőgazdasági termelők szövetkezetei**

A mezőgazdasági termelők szövetkezetei az egyes gazdálkodók önkéntes kooperációján alapszik abból a célból, hogy a beszállítói, vagy az output oldalon felvásárlókhöz, illetve a feldolgozáshoz kapcsolódó tevékenységben közösen résztvegyenek, hogy ezáltal a tagok jövedelmét növelni tudják. Tehát a mezőgazdasági termelők szövetkezetei legfőbb célja a tag egyéni gazdaságából származó jövedelmének növelése, illetve a tag saját gazdaságába, valamint a szövetkezetbe befektetett tőkéjének a megtérülése. A szövetkezet a tagok által ráruházott funkciókat a piaci versenyben a lehető legnagyobb gazdasági haszonnal igyekszik ellátni, a realizált eredményt pedig közösen meghatározott módon visszaosztja a tagok felé. Tehát a szövetkezeti tagokat nem a munkajövedelem-érdekeltség jellemzi, mint a termelőszövetkezetekben. A szövetkezet a taggal szemben nem törekszik nyereségre, csupán kiegészíti, segíti a tag gazdálkodását. Ezek a típusú szövetkezetek a vertikális koordináció és integráció egyik formájának tekinthető.

A gazdasági társaságok általában két vagy több tulajdonos által jövedelemszerzésre alapított vállalkozások, amelyek a tagok személyes közreműködésének, illetve tőkéjének egyesítésével biztosítják kitűzött gazdasági célok elérését. A gazdasági társaságok egyértelműbb hierarchikus struktúrával rendelkeznek mint a mezőgazdasági szövetkezetek. Az irányítási funkciókat és a kivitelező munkát más-más csoportokhoz rendelik. A tőketulajdonosok nevezik ki a menedzsereket, akik a gazdasági társaság működésének lényeges kérdéseiben önállóan dönthetnek és a végrehajtó dolgozók felett utasítási joguk van. A gazdasági társaságok több szempont alapján csoportosíthatók. Célszerű a gazdálkodás szempontjából való csoportosítás, mivel kifejezi az adott társasági forma létrehozásának céljait, működésének jellegét és gazdasági körülményeit. E csoportosítás szerint megkülönböztethetünk **személyegyesítő és tőkeegyesítő gazdasági társaságokat**. A **személyegyesítő társaságok** tipikus **formája a közkereseti társaság**, de ezenkívül ebbe a csoportba tartozik a **betéti társaság** is, amely azonban már átmenetet jelent a másik csoport, a tőkeegyesítő gazdasági társaságok irányába. A személyegyesítő gazdasági társaságok gazdasági szempontból legfontosabb sajátossága, hogy a tagok teljes vagyonukkal korlátlan és egyetemleges felelőséggel tartoznak a társaság hitelezői felé. A betéti társasági

forma a kültagok korlátozott felelőssége következtében már alkalmasabb arra, hogy jelentősebb összegű tőkét koncentráljon. **A tőkeegyesítő gazdasági társaságok** csoportjába **a korlátolt felelősségű társaságok** és a **részvénytársaságok tartoznak**. Általános jellemzőjük, hogy tagjaik nem kötelesek részt venni a közös tevékenységben, anyagi felelősségük a társaság hitelezőivel szemben csak a társaságban lévő vagyonuk mértékéig terjed.

2.2. A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMRENDSZER TIPOLÓGIÁJA

A főbb mezőgazdasági üzemtípusok leírása után a szakirodalom alapján érdemes áttekinteni, és elemezni a különböző mezőgazdasági üzemrendszer tipológiákat. A következő üzemrendszer osztályozások kerülnek tárgyalásra:

- A „régii” Európai Unió (EU-15) tagországok sajátosságait figyelembe vevő mezőgazdasági üzemrendszer tipológiája.
- Az Egyesült Államok farmtipológiája.
- Magyarország mezőgazdaság üzemi-vállalati keretei, amely kiterjeszhető a többi kelet-közép európai országra is.

A különböző mezőgazdasági üzemtípusok lényegesebb jellemzőit az EU-15-ben az 2. táblázat szemlélteti. A táblázat mutatja, hogy két szélső üzemtípust különböztethetünk meg - a családi gazdaságot és az ipari farmot - annak alapján, hogy az egyes funkciókat mennyiben képes ellátni a család, illetve mennyire szükséges családon kívüli munkaerő alkalmazása. Ezt a csoportosítást tovább árnyalja, hogy a munkaidő forrása, illetve a háztartás jövedelmének forrása milyen mértékben kapcsolódik a mezőgazdasághoz.

A családi gazdaság, részmunkaidős gazdaság és a szövetkezetek definíciói és főbb jellemzői tárgyalásra kerültek az üzemtípusok leírásánál. Itt a családi korporáció és az ipari farm főbb jellemzői kerülnek áttekintésre.

A családi korporációk egy sajátos keverékét képezik a családi gazdaságoknak. A családi korporációk sok esetben pusztán adózási okokból jönnek létre, és minden más szempontból megegyeznek a családi gazdaságok jellemzőivel. Más esetekben azonban a családi korporációk azt jelentik, hogy a család tagjai nem biztosítják a munka nagyobb részét, illetve a gazdasággal kapcsolatos menedzseri tevékenységeket. Azonban ilyen esetekben sokszor a bérlő közel áll vérségi vagy házassági kapcsolatok révén a családhoz. Ezeket a korporációkat általában a különböző szerepek jól meghatározható elválasztása jellemzi. Ennek megfelelően a bérlőnek csak korlátozott felelőssége van a vállalat kötelezettségeit illetően, a tulajdonos és a menedzser elválik egymástól, így a különböző döntések meghozatalával kapcsolatos menedzseri feladatok jól körülhatároltak. **Az Európai Unióban minimális a családi korporációk szerepe**, ezek közül sok gazdaság a kedvezőbb adózási feltételek miatt választja ezt a szervezeti formát. Elsősorban

Franciaországban és az Egyesült Királyságban lehet találni a nagyobb méretű gazdaságok között családi korporációkat. [FERTŐ 1999]

2. táblázat A mezőgazdasági üzemtípusok fontosabb jellemzői az Európai Unióban (EU-15)

Üzem-típus	Menedzsment	Vállal-kozó	Munka-erő forrása	Munka-idő forrása	Gazdaság mint bevételi forrás
Családi gazdaság	Család	Család	Család	>50 százalék	>50 százalék
Családi gazdaság bér-munkával	Család	Család	Család+ bérmunka	>50 százalék	>50 százalék
Szövet-kezet	Családok	Családok	Családok	- (1)	- (1)
Rész-munka-idős gazdaság	Család	Család	Család	<50 százalék (2)	<50 százalék (2)
Családi korporá-ció	Család vagy alkalmazott menedzser	Család, kapcsoló-dó bérlők	Család és/vagy bérmunka	- (1)	- (1)
Ipari farm	Alkalmazott menedzser	bérlők	bérmunka	- (3)	- (3)

(1) A szövetkezeteknek számos formája létezik. A gazdaságban eltöltött munkaidő családonként, illetve a gazdaság mint a család bevételi forrása nem tekinthető megkülönböztető sajátosságnak.

(2) Az egyes országokban eltérő definíciót használnak, ezért előfordul, hogy csak az egyik jellemző teljesülése is elég, más esetben mindkettő feltételnek teljesülnie kell.

(3) Az ipari farmok esetében nem alkalmazhatóak ezek a kritériumok.

Forrás: Swinnen-Christiaensen-Felton-Taylor [1993] 1.táblázat 100.o.

Elméletileg fontos szervezeti típust képviselnek az **ipari farmok**. Ebben a szervezeti formában akár az iparvállalatok esetében a vállalkozói, a menedzseri és az alkalmazott szerepkörök teljesen elválnak egymástól. Az ipari farmokra jellemző a menedzseri tevékenységek specializációja és decentralizációja. Az ipari farmok előnyei elsősorban a magasan specializálódott bérmunkások termelékenységéből és az alacsonyabb egységkölségből származnak. Az érem

másik oldalán azonban azt találhatjuk, hogy a bérmunkásokat hatékony munkára kell ösztönözni. Ez a feladat pedig jelentős többletköltségekkel járhat a vállalat számára [FERTŐ 1999].

Az Egyesült Államokban a farmokat az árbevétel és a működtető foglalkozása alapján csoportosítják (3.táblázat).

3. táblázat Farm tipológia meghatározása az Egyesült Államokban

Kis családi gazdaságok (árbevétel kevesebb mint 250.000\$)	Egyéb családi gazdaságok
<p>Korlátozott erőforrásokkal rendelkező farmok (árbevétel kisebb mint 100.000\$, farm vagyona kevesebb mint 150.000\$, háztartás teljes jövedelme kevesebb mint 20.000\$)</p> <p>Nyugdíjas gazdaságok(tulajdonosai nyugdíjasok)</p> <p>Életmódszerű farmok (tulajdonosai nem mezőgazdasági főfoglalkozásúak)</p> <p>Mezőgazdasági főfoglalkozású tulajdonosok által vezetett farmok:</p> <p>a. kisebb árbevételű farm (árbevétel kevesebb mint 100.000 \$)</p> <p>b. nagyobb árbevételű farm (árbevétel 100.000 és 250.000\$ között)</p>	<p>Nagy családi gazdaságok (árbevétel 250.000 -500.000\$ között)</p> <p>Nagyon nagy családi gazdaságok (árbevétel több mint 500.000\$)</p>
	<p>Nem családi gazdaságok</p>
	<p>Nem családi gazdaságok (nem családi korporáció, vagy szövetkezet, külső menedzserek vezetik)</p>

Forrás: USDA. Agriculture Fact Book 2001-2002.

A kis családi gazdaságok közé tartoznak azok a farmok, ahol az árbevétel kevesebb mint 250 ezer dollár évente. A kis családi gazdaságokat további öt csoportba sorolják. Az első típushoz a korlátozott erőforrásokkal rendelkező farmokat sorolják, ahol az éves bevétel kisebb 100 ezer dollárnál, a farm vagyona kevesebb 150 ezer dollárnál, a teljes háztartás jövedelme 20 ezer dollár alatt van, a farmer dolgozhat a farmon vagy a mezőgazdaságon kívül, illetve nyugdíjat kaphat a főfoglalkozása után. A második csoportba azok a nyugdíjas gazdaságok tartoznak, amelynek tulajdonosai nyugdíjban vannak, kivéve az előző típusba tartozó

nyugdíjasok által vezetett farmokat. A következő típust az életmódszerű farmok adják, amelynek tulajdonosának nem a mezőgazdaság a főfoglalkozása. Az utolsó két csoportba a mezőgazdasági főfoglalkozású tulajdonosok által vezetett farmok tartoznak. A különbség a két típus között az árbevétel nagyságából adódik: 100 ezer dollár alatt alacsony árbevételű farmnak, míg 100 ezer és 250 ezer dollár között magas árbevételű farmnak hívják őket. A 250 ezer és 500 ezer dollár közötti árbevételű gazdaságokat nagy családi farmok közé sorolják. Nagyon nagy családi farmoknak nevezik, ahol az árbevétel meghaladja az 500 ezer dollárt. Szervezeti szempontból a családi gazdaságok egyéni gazdaságokban, társasági formákban, családi korporációkban működhetnek. Nem családi gazdaságokhoz sorolják azokat a farmokat, amelyek nem családi korporációk, szövetkezeti vagy egyéb társaság formában működnek, illetve külső menedzserek vezetik.

A rendszerváltozás után létrejött **magyar mezőgazdaság üzemi - vállalati struktúráját jól szemlélteti a 1. ábra**. Az ábrán látható üzemtípusok tulajdonképpen megtalálhatók a többi kelet-közép európai országokban is. Az átalakuló, magántulajdonra épülő kelet-közép európai országok mezőgazdaságát még hosszú ideig a sokszínűség, az átmeneti üzemi formák együttese fogja jellemezni.

Az ábrán látható magyar üzemi szerkezetet érdemes összevetni az Európai Unió (EU-15) „régii” tagországaira jellemző üzemtípusokkal.

Mezőgazdasági termelés	Nem üzemszerű, házkörűli, kedvtelésből űzött mezőgazdaság		Ebből: megélhetési célú jövedelem szerzéséért folytatott „szociális mezőgazdaság”	
	Magántermelők	Egyéni gazdaságok		Részmunkaidős és mellékfoglalkozású kiegészítő gazdaságok
				Főfoglalkozású családi gazdaságok
				Mezőgazdasági magánvállalkozások
	Mezőgazdasági vállalatok (jogi személyiségű)	Társas vállalkozások		Betéti társaságok, nem jogi személyiségű társas vállalkozások
				Mezőgazdasági szövetkezetek
				Korlátolt felelősségű társaságok
				Részvénytársaságok
	Közhasznú társaságok, kísérleti és tangazdaságok			

1.ábra A mezőgazdasági termelés üzemi-vállalati keretei Magyarországon

Forrás: Tóth –Varga [2003] : A mezőgazdaság üzemi rendszere a hazai és az EU agrárpolitika tükrében.

2.3. AZ ÜZEMMÉRLET GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE ÉS AZ ÜZEMNAGYSÁG MÉRÉSE

Az üzemi méret vizsgálata során az eltérő nagyságú birtokok és üzemek mezőgazdaságon belüli megoszlását, illetve azok versenyképességét, teljesítményét teszik elemzés tárgyává.

Az üzemi méret meghatározására és összehasonlítására általában inputmutatókat (egy gazdaság által hasznosított földterület, a felhasznált munkaerőlétszám, az állatállomány létszáma), vagy outputmutatókat (hozam, árbevétel), illetve a kettő valamilyen kombinációját (egy hektárra/ egy munkaerőre jutó árbevétel) szokták alkalmazni. Ezek a mutatók, azonban nem sokat, egyes esetekben semmit sem mondanak el az üzem ökonómiai méretéről, így csak hektárban, darabban stb. kifejezett üzemszerkezeti adatok nem alkalmazhatók az adott ország mezőgazdasági teljesítményének meghatározására, és nem teszik lehetővé az ökonómiai összehasonlítást.

Ahogy a nemzetgazdaságban, úgy a mezőgazdaságban is egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a jövedelmezőség, ezért a mezőgazdaságban is célszerű a jövedelmet tekinteni az üzemméret jellemzőjeként. Mennyiségként az az összeg tekinthető, amely a vállalkozó és családja rendelkezésére áll, egyrészt az életvitelhez, másrészt a nettó beruházásokhoz. Ez a nyereség csak az egész vállalattal való összefüggésben tekinthető a nagyság mérésére alkalmas mércének. Az üzemnagyság fogalmának objektivitása végett (mivel az eredmény az üzemvezető képességétől is függ) célszerűbb a nyereségkapacitásról beszélni. Az előbbihez sokban hasonlítható az EU-ban használt „Standard fedezeti hozzájárulás” (magyarul: SFH, angolul: SGM, azaz Standard Gross Margin). Tehát az EU az üzemek méret szerinti osztályozásának kritériumaként, mind az EUROSTAT által végzett gazdaságszerkezeti összeírások, mind a Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat (FADN) keretében a SFH-t használja. Az SFH a mezőgazdasági termelőtevékenységek fajlagos, azaz egységnyi méretére (1 hektár, 1 állat) vonatkozóan meghatározott normatív (átlagos időjárási és üzemi feltételekre vonatkoztatott) fedezeti hozzájárulás. Az SFH az egyes növények egy hektár területére, illetve az egyes állatcsoportok egy darabjára számolt termelési érték és a termeléssel közvetlenül kapcsolatba hozható ráfordítások különbözete, három egymást követő év számtani átlaga alapján. [DORGAI 2003] A termelési érték az ágazat által előállított fő- és ikertermékek mennyisége és a realizált, vagy az adott körzetben potenciálisan elérhető értékesítési átlagár szorzata. A termelési érték része még: a közvetlen támogatások összege, az ágazat egyéb bevételei, valamint a melléktermék értéke. A melléktermék értékét az elérhető értékesítési ár vagy a helyettesítési érték alapján kell meghatározni. A közvetlen változó termelési költség: az EU-ban használatos definíciót figyelembe véve a változó költségeket közvetlen és közvetett részre különítjük el. (E csoportosítás abból a gyakorlati

elvből indul ki, hogy az üzemek összehasonlítása, kategorizálása, csoportosítása, tagországi és közösségi szinten csak a közvetlen költségek alapján lehetséges.)

A termelőtevékenységek fajlagos SFH értékét a tevékenységek adott üzemi méretével (hektár, db) megszorozva, majd a szorzatokat összegezve, az üzem összes SFH értékét kapjuk. Ez az érték az adott üzem tartós jövedelemtermelő kapacitását fejezi ki a termelőeszköz-ellátottság, a termelési szerkezet és a termőhelyi adottságok függvényében.

Az EU irányelvei részletesen szabályozzák az SFH értékek kalkulációjának módszereit. Jogszabály rendelkezik arról, hogy a számítást mely ágazatokra, milyen részletezettséggel kell végrehajtani, továbbá pontos definíciót ad, hogy a tagországok számítási módszere egységes legyen. Az egységes szabályozás lehetővé teszi a tagországok közötti összehasonlítást is.

Az SFH jövedelemtermelő kapacitást jelent s ennek megfelelően pénzürtékben (Euróban) kerül kifejezésre. **Az üzem összes SFH-értékének minden egyes 1200 Euró-nyi összegét egy Európai Méretegységnek (EUME) nevezik.** Az EUME fogalmát is minden nyelven másként rövidítik. Angolul ESU: European Size Unit. **Az üzem méretét** tehát legjobban a **potenciális jövedelemtermelő kapacitás (képeség) fejezi ki** amely egyenlő **az adott üzem összes standard fedezeti hozzájárulásával.**

Az EU üzemosztályozási rendszere bemutatása előtt, ami a következő alpont tárgya lesz, szólni kell az üzemnagyság kapcsán **az optimális üzemnagyságról, a minimális üzemméretéről, valamint az üzemméret és hatékonyság lehetséges összefüggéséről.**

[SZÚCS 2003] szerint egy adott mezőgazdasági üzem akkor éri el az **optimális nagyságot**, ha az üzem nyereségkapacitása elérte a maximumot. Pénzben kifejezve, ha a határhozam és a határköltség egyensúlyban van, praktikusán, ha egy termék pótlólagos egységének az ára megegyezik annak a pótlólagos költségével. Az optimális üzemnagyság adott termékárak mellett a költségek viselkedésétől függ. Az optimális üzemnagysággal kapcsolatos vizsgálatok azonban jelenleg az agrárpolitika szempontjából alárendelt jelentőségűek. Ez főleg abból ered, hogy az adott és a hosszabb távon optimális struktúra között rendkívül nagy a különbség és az optimum szüntelenül változik (műszaki haladás, ár, költségviszonyok miatt), továbbá az üzemnagyság alkalmazkodásának gyakorlatban jelentős akadályai (munkaerő, tőkehiány, földterület stb.) vannak. A gyakorlati agrárpolitikában ezért a minimális üzemnagyság kap kiemelkedő szerepet.

Az **üzem minimális méretét** alapvetően a család megélhetésének, boldogulásának jövedelemigénye szabja meg [SZÉKELY 1992].

4. táblázat Az üzemi méretet befolyásoló tényezők

1. FEDEZETI ÖSSZEG 1.1 Bevételek 1.1.1. Főtermékből származó bevétel 1.1.2. Melléktermékből származó bevétel 1.2. Változó költségek 1.2.1. Anyagköltség 1.2.2. Idegen szolgáltatás 1.2.3. Egyéb költségek (pl. biztosítás)
2. ÁLLANDÓ KÖLTSÉG
3. „JÖVEDELEMIGÉNY” 3.1. A családi létminimum jövedelemigénye 3.2. Átlagos (ipari) jövedelemigény 3.3. A többletmunkáért járó jövedelemigénye 3.4. A mezőgazdasági kockázat jövedelemigénye
4. KAMATIGÉNY 4.1. Saját tőke utáni igény 4.1.1. A befektetett tőke utáni igény 4.1.2. Földjáraadék 4.2. Idegen tőke utáni kamatigény 4.2.1. Adósságszolgálat (hitelkamat, törlesztés) 4.2.2. Földbérleti díj

Forrás: [SZÉKELY 1992].

Ennél természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy rendelkezésre áll-e egyéb lehetőség kiegészítő jövedelem szerzésére. Emellett azonban az üzem berendezésének tőketerhei is fontos szerepet játszanak, amelyek idegen tőke igénybevétele esetén kényszerítő erővé is válhatnak. A család jövedelemigényének, a lekötött tőke kamatigényének és terheinek, továbbá az üzem állandó költségeinek a fedezetét a helyesen kialakított és megfelelő méretű termelés tudja biztosítani. A minimális üzemi méretét befolyásoló tényezőket részletesen a 4. táblázat tartalmazza. A táblázatban közölt tényezők közül az 1. pontban felsoroltak, pontosabban a bevételek és a változó költségek különbözeteként (ez utóbbiak nem tartalmazzák a családi munkaerő munkabérét) kialakuló fedezeti összeg teszi lehetővé a család jövedelemigényének és a tőke kamatigényének a kielégítését. A 2-4 pontokban szereplő tételek konkrét felmerülésük alapján alakítják ki a különféle szempontok szerint megjelölhető mérethatárokat. E tételek szerepe és fontossága eltérő, megállapításuk körültekintő mérlegelést igényel. Nyilvánvalóan más szerepe van a családi létminimumnak, mint például a többletmunkáért igényelt jövedelemnek, vagy az idegen tőke utáni adósságszolgálatnak mint a saját termőföld utáni földjáraadéknak.

2.3.1. Az Európai Unió méretkategóriák szerinti üzemosztályozási rendszere

Az Európai Unió üzemosztályozási (tipológiai) rendszerében a gazdaságok 10 méretkategória valamelyikébe sorolhatók be (5. táblázat):

5. táblázat A méretkategóriák szerinti osztályozás az Európai Unióban

Méretkategória	Mérethatárok (EUME)	A felső határ Euró	A méretkategória megnevezése
I.	<2	2400	nagyon kicsi
II.	2-4	4800	
III.	4-6	7200	kicsi
IV.	6-8	9600	
V.	8-12	14400	kis-közepes
VI.	12-16	19200	
VII.	16-40	48000	nagy-közepes
VIII.	40-100	120000	nagy
IX.	100-250	300000	igen nagy
X.	>250		

Forrás:http://www.akii.hu/informatika/vallalk_elemz/

Az alsó mérethatár tagországoként eltérő. Meghatározásánál egyrészt a rentábilis üzemméretet, másrészt a „lefedettségi követelményt” kell figyelembe venni. Utóbbi azt jelenti, hogy a megfigyelés körébe tarozó gazdaságok fedjék le a termelés, a földhasználat, a foglalkoztatottak számának mintegy 90 százalékát. A 6. táblázat bemutatja az EU-15-ben érvényes alsó méretküszöböt, valamint azt, hogy a lefedettségi mutatók milyen mértéket érnek el.

Mint a 6. táblázatban látható, minél fejlettebb egy mezőgazdaság (felső csoportba tartozók) annál magasabban állapítja (állapíthatja) meg a megfigyelésbe vont üzemek alsó ökonómiai mérethatárát. Más megfogalmazásban ez az is jelenti, hogy a fejlettebb mezőgazdaságú országok ilyen magas ökonómiai mérethatáron is elérik a szükséges lefedettséget (90 százalék) és nem figyelik meg az ennél alacsonyabb ökonómiai méretű, vélhetően nagyszámú és az árutermelésben részt nem vevő gazdaságokat, hiszen ezekre az agrárpolitikai döntések megalapozásához nincsen szükség.

6. táblázat A mérethatár és a statisztikai lefedettség alakulása az EU-15 tagországaiban

Tagország	Alsó mérethatár, EUME	A lefedettség mértéke			
		Üzem-szám (%)	SFH (%)	Mezőgazdasági terület (%)	Foglalkoztatottak (%)
Hollandia	16	77,9	97,7	94,1	91,9
Belgium	12	67,5	96,8	93,5	86,7
Ausztria	8	41,9	86,6	62,1	64,2
Franciaország	8	65,5	97,5	95,3	89,2
Finnország	8	65,2	94,4	84,6	83,3
Luxemburg	8	69,5	97,2	94,9	86,9
Németország	8	56,8	96,2	93,3	84,6
Svédország	8	47,4	93,3	83,8	78,6
Egyesült Királyság	-	61,2	98,2	88,2	81,5
Anglia, Skócia, Wales	8	-	-	-	-
Észak-Írország	4	-	-	-	-
Dánia	4	79,4	99,7	99,2	98,5
Görögország	2	64,7	94,3	91,7	88,9
Írország	2	87,9	99,3	96,4	92,6
Olaszország	2	53,7	94,6	90,8	79,8
Spanyolország	2	64,3	96,6	88,6	85,1
Portugália	1	78,6	96,6	95,7	86,7

Forrás: http://www.akii.hu/informatika/vallalk_elemz/

2.3.2. A versenyképes üzemi méretet meghatározó tényezők.

A versenyképes üzemi méretet az elméleti kutatások alapján hat fő tényezőcsoport határozza meg [SZÉKELY 1992]:

A „**méret ökonómiájának**” nevezett tényezőegyüttes lényege, hogy adott technológia mellett az állandó költségek termékegységre vetített összege a termelési méret növelésével csökken. Ez a méret növelésére ösztönözi a termelőket, és az iparban ez a legfőbb oka a tömegtermelés kialakulásának. A költséggörbe degressziója a méret nagyobb mértékű növelése után azonban már nem számottevő, és különösen a mezőgazdaságban a változó ráfordítások egy bizonyos mérethatár után progresszíven növekednek, ami az összköltség egységre vetített mennyiségét is megnöveli. Másik fontos megállapítás, hogy a nagyobb termelési egységek esetén olyan eljárásokat lehet megvalósítani, amelyek kisebb egységköltséghez vezetnek. A műszaki fejlesztés eredményeképpen ezek a „technológiai költség-

degresszióknak” nevezett hatások tovább fokozhatók, amely például a tejtermelő tehenészetekben a kötetlen tartásmód bevezetése csak bizonyos állománymérettől és korszerű fejőberendezések alkalmazásával valósítható meg gazdaságosan. Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy a technológiai költség-degresszió hatásai szintén csak egy határig jelenthetnek gazdasági előnyöket. A megművelendő terület kiterjesztésekor bizonyos mérettől aránytalanul megnövekednek a szállítási költségek, ami a költséggörbe növekedéséhez vezet. A szállítási (disztribúciós) költségek között nemcsak a felhasznált anyagok és a termények, melléktermékek illetőleg takarmányok szállításának költségeit kell felszámítani, hanem a szállítás munkaerő-szükségletét és eszközkötését is. Az elmondottaknak megfelelően jelölhető meg a mezőgazdasági üzemek méretnövelésének határa, amelyet a nyugat-európai üzemgazdászok szerint a kelet-közép európai országok nagyüzemei már lényegesen túllépnek.

A törvényi keretfeltételek a politika függvényében alakulnak és a legtöbb országban nem méretsemlegesek. A legtöbb kelet-közép európai országban a rendszerváltást megelőzően a nagyüzemi gazdálkodást tartották helyes célkitűzésnek, ezért a kistermelésben a működés feltételei összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebbek voltak. Nyugat- Európában viszont, ha nem is ilyen megkülönböztetéssel, kedvezőbb helyzetet teremtettek a kis- és közepes üzemek számára. Ez a támogatások elérhetőségére, a támogatásoknál érvényes mérethatárookra és az adózásra is vonatkozik. A 90-es évek első felében lezajlott gazdasági-társadalmi változások, tulajdonviszonyok megváltozása a legtöbb közép- és kelet európai ország esetében az üzemméret csökkenésének irányába hatott.

A piaci tényezők döntően hatnak az üzemi méret kialakítására, mind a ráfordítás felhasználás, mind az előállított termékek, szolgáltatások értékesíthetősége, mind pedig a költség és árviszonyok révén. Ezek közül túlsúlyban vannak azok, amelyek az üzemi méret növelése irányába hatnak. A nagyobb, egységesebb minőségű tételek értékesítéséből kedvezőbb ár és nagyobb piaci biztonság származhat. Ehhez hasonlóan- legalábbis jól működő piacgazdaságokban- kedvezményeket lehet elérni a nagyobb mennyiségű termelőeszköz beszerzésével is. Másrészt a kisebb mérték is előnyösebbek lehetnek abban az esetben, ha speciális értékesítési formák révén, például közvetlen értékesítéssel vagy a különleges piaci igények kielégítésével magasabb árat érnek el.

A természeti tényezők egyrészt az adottság, például a terület behatároltsága, lejtési viszonyai, a talaj minősége, stb. révén hatnak a konkrét üzem méretviszonyaira. Másrészt egyre erőteljesen vetődnek fel a környezetvédelem kérdései, amelyek kétféleképpen befolyásolhatják az üzemi méretet: például a talajerózió és a defláció megelőzése vagy a tömeges állattartás környezetkárosító hatásainak elkerülése kisebb egységeket követel meg, a környezetvédelmi intézkedések betartásának kontrollja, a speciális szakértelem kihasználása nagyobb méreteket igényel.

A menedzsment színvonala az üzemek áttekinthetőségére, irányíthatóságára és ezáltal eredményességére hat és egyre nagyobb jelentőséget kap a méret növekedéssel. A kisebb üzemekben a jobb áttekinthetőség miatt kisebb az irányítási és az adminisztrációs igény. A növekvő méret és az azzal járó létszámnövekedés egyrésztől racionális munkamegosztást és legalábbis elvileg nagyobb hatékonyságot tesz lehetővé, ugyanakkor a szervezet differenciálódása, hierarchikussá válása az irányítás igényesebbé válását és az ellenőrzés szerepének növelését kívánja meg.

A rendelkezésre álló tőkével, és a hitelfelvétellel kapcsolatos tényezők, valamint bérelhető földterület nagysága alapvetően befolyásolják az üzemi méretek alakulását. A megművelhető földterület korlátozott nagysága, a földvásárlási lehetőségek kialakulatlansága, valamint a földbérlet hiánya (termőföld immobilitása) miatt a gazdálkodási méretek rugalmassága ellen hat, mintegy felsőkorlátként jelentkező.

2.4. AZ EGYES ÜZEMTÍPUSOK JELENTŐSÉGE

2.4.1. A családi gazdaságok

A családi gazdaság az Európai Unió mezőgazdaságról kialakított jövőképe (víziójának) központi helyét foglalja el, viszont súlyának vizsgálata a tagországok mezőgazdaságában (EU-15) meglehetősen nehéz feladat. A rendelkezésre álló gazdaságok szerkezetéről szóló statisztikákat nem az üzemszervezet szempontjából szokták összeállítani. A mezőgazdasági üzemeket általában az inputhasználat, termelési érték vagy a gazdaságban előállított termék szerint csoportosítják. A Mezőgazdasági Számvetési Információs Hálózat (FADN) keretében a gazdaságokat a művelésbe vett átlag mezőgazdasági terület, ökonómiai méret, valamint a vállalkozás tevékenységi iránya szerint osztályozzák. Ezekből az adatokból nehezen lehet az üzemszervezetre vonatkozó információkat kinyerni.

A családi gazdaságok súlyát az Európai Unió mezőgazdaságában- más alternatíva híján- a munkaerőfelhasználás oldaláról lehet megközelíteni. A családi munkaerő fontosságát többféle módon lehet mérni. Az egyik legegyszerűbb módszer **a családi munka arányát hasonlítja össze az összes mezőgazdasági munka ráfordítással.** Az Eurostat által közzétett adatok alapján a családi munkaerő aránya az Európai Unióban a következőképpen alakult (7. táblázat). A táblázatban bemutatott adatok szerint az EU-15-ök átlagában 2003-ban a gazdaságok munkaerő forrásának 89,5 százalékát a családok adták. Megállapítható ugyanakkor, hogy 1995-höz képest a családi munkaerő 4,3 százalékkal csökkent az EU-15-ök átlagában. Az egyes tagországok között természetesen nagy szóródás tapasztalható. Franciaországban a családi munkaerő aránya volt a legalacsonyabb (65,4 százalék) míg Görögországban 97,6 százalék. Az Egyesült Királyságban a

családi munkaerő aránya az EU-15-ök átlaga alatt van (77,5 százalék), azonban a bér munka jobban esett vissza mint a családi munkaerő 1995-2003 között.

Ami a tesztüzemeket illeti, 2003-ban az EU-15-ök átlagában a családi munkaerő felhasználásának aránya 76,3 százalék volt. Itt is megfigyelhető a szóródás a tagállamok között, a rendelkezésre álló 2004-es adatokat vizsgálva, megállapítható, hogy míg Hollandiában és az Egyesült Királyságban a családi munkaerő aránya 57 százalék körüli volt, addig Ausztriában 94 százalék (8. táblázat).

7. táblázat A családi munkaerő fontosságának alakulása az EU-15-ben

	Családi munkaerő aránya (%)				3 ÉME ¹ vagy több (%)
	1995	1997	2000	2003	2003
EU-15	93,5	92,9	90,2	89,5	6,8
Hollandia	77,2	76,3	70,3	67,0	15,3
Belgium	92,6	90,6	88,8	86,0	20,6
Ausztria	96,2	95,9	96,2	95,0	1,6
Franciaország	88,7	87,5	65,0	65,4	9,4
Finnország	98,7	98,7	89,7	90,3	25,8
Luxemburg	91,3	90,6	89,8	89,6	31,2
Németország	86,6	84,3	82,7	83,0	9,6
Svédország	82,3	84,6	84,7	82,6	13,6
Egyesült Királyság	73,8	69,0	74,1	77,5	19,4
Dánia	73,0	71,5	81,5	77,6	20,9
Görögország	99,4	99,4	99,3	97,6	1,7
Írország	95,0	95,0	94,6	94,0	15,7
Olaszország	98,4	98,6	98,0	96,4	2,7
Spanyolország	93,8	93,2	92,4	91,6	3,4
Portugália	94,7	94,4	94,3	94,0	4,0

Forrás: saját számítások az EUROSTAT [2004a], [2004b], [2004c], [2004d], [2004e], [2004f], [2004g], [2005b], [2005c], [2005d], [2005e], [2005f], [2005g], [2005h], [2005i] kiadványait felhasználva.

¹ ÉME éves munkaerőegység, összes munkaerőinput átszámítása egy teljes munkaidős dolgozó egyenértékére. (angolul AWU, Annual Work Unit)

8. táblázat A családi munkaerő aránya az EU-15 testtüzemeiben, 2004

Tagállamok	Családi munkaerő aránya (százalék)	Tagállamok	Családi munkaerő aránya (százalék)
EU-15*	76,3	Olaszország	76,5
Belgium*	81,7	Luxemburg	85,2
Dánia	60,2	Hollandia	57,1
Németország*	67,2	Portugália	84,2
Görögország	87,0	Egyesült Királyság	57,0
Spanyolország	74,4	Ausztria	94,0
Franciaország	74,0	Svédország	82,2
Írország	93,5	Finnország	86,5

Forrás: Európai Unió, Testtüzemi Információs Hálózat (FADN), 2006. *2003

Egy másik megközelítés szerint családi gazdaságnak lehet tekinteni, ahol kevesebb mint 1,5 nem családi dolgozó, illetve 3 teljes munkaidejű dolgozó van gazdaságonként [FERTŐ 1999]. A 9. táblázat adatai szerint az EU-15-ök átlagában a gazdaságoknak 93,2 százaléka használt 3 ÉME-nél kevesebbet. A szélső értékek a következők: Luxemburgban a gazdaságoknak 68,8 százaléka használt 3 ÉME-nél kevesebbet, míg Ausztria és Görögország gazdaságának 98,4 illetve 98,3 százaléka foglalkoztatott 3 ÉME-nél kevesebbet. Érdeemes megvizsgálni a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságok által használt éves munkaerőegységet, és az egy gazdaságra jutó nem családi munkaerőt. A 9. táblázat mutatja a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságokra jutó éves munkaerőegységet.

Az EU-15 átlagában a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságok meghaladják a családi gazdaság felső határának tekintett 3 ÉME/gazdaság és az 1,5 nem családi munkaerő nagyságot. Az országok között eltérések tapasztalhatók. Belgiumban, Luxemburgban, Dániában, és Írországban a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságok családi gazdaságnak tekinthetők, mivel teljesítik mindkét kritériumot. Azoknál az országoknál, ahol az egyes adatok nem esnek messze a határértéktől - Hollandia, Ausztria, Svédország, Franciaország és az Egyesült Királyság - azokat a gazdaságokat úgy lehet tekinteni, hogy olyan családi gazdaságokról van szó, amelyek jelentős bér munkát használnak. Portugáliában, Spanyolországban, Olaszországban, Görögországban, Németországban, és Finnországban, viszont az adatok tanúsága szerint a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságokat többnyire nem családi gazdaságok adják.

9. táblázat A 100 EUME²-nél nagyobb gazdaságokra jutó éves munkaerőegység (ÉME) jellemzői az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003

	ÉME/gazdaság	ÉME bérmunka/gazdaság
EU-15	4,35	3,0
Hollandia	3,87	2,0
Belgium	2,36	0,79
Ausztria	4,3	2,77
Franciaország	3,94	3,26
Finnország	5,0	3,36
Luxemburg	2,5	0,5
Németország	4,73	3,12
Svédország	3,47	2,25
Egyesült Királyság	4,0	2,4
Dánia	2,88	1,5
Görögország	5,56	4,0
Írország	3,13	1,44
Olaszország	5,14	3,19
Spanyolország	6,51	5,93
Portugália	9,0	8,32

Forrás: saját számítások az EUROSTAT [2004a], [2004b], [2004c], [2004d], [2004e], [2004f], [2004g], [2005b], [2005c], [2005d], [2005e], [2005f], [2005g], [2005h], [2005i] kiadványait felhasználva; Agricultural statistic data. 1995-2004. European Commission, 2006.

[HILL 1993] a családi gazdaságok súlyának meghatározását az Európai Unióban a vizsgálatba bevont gazdaságokon, az árbevételhez való hozzájárulás és a felhasznált munkaerőt tekintve a következőképpen végezte el. A gazdaságokat úgy különböztette meg, hogy milyen viszony van a családi munkaerő és a bérmunka között a gazdaságban felhasznált munkaerőben. A szerző ezek alapján három üzemtípust különített el:

- családi gazdaság (family farm), ahol $FWU^3/ÉME > 0,95$
- közbenső gazdaság (intermediate farm), ahol $FWU/ÉME = 0,5-0,95$
- nem családi gazdaság (non-family farm), ahol $FWU/ÉME < 0,5$

Hill vizsgálatának eredményét a 10. táblázat mutatja be. A számítások az Európai Uniónak a mezőgazdasági üzemekre vonatkozó reprezentatív felmérésén, az FADN adatbázison nyugszanak. Ez csak a professzionális nagyságot elérő üzemeket

² EUME: Európai Méretegység [angolul: ESU(European Economic Size)]

³ FWU (angolul:Family Work Unit). A családi munkaerő egysége: a tulajdonos és a családtagoknak a gazdaságban felhasznált évi munkaerejének átszámítása egy teljes munkaidős dolgozó egyenértékére.

tartalmazza, így kizárja a küszöbérték alatti gazdaságokat. Ez azt jelenti, hogy noha a termelés túlnyomó részét képviselő gazdaságok szerepelnek a felmérésben (az EU-12 szintjén az összes standard fedezeti hozzájárulás 94 százaléka), addig az összes farmnak csak alig több, mint a fele van a mintában (56,4 százalék az EU-12 esetében).

A felmérésben szereplő adatok csak a mezőgazdasági tevékenységre vonatkoznak, így nem mezőgazdasági tevékenység, illetve az abból származó jövedelem nem tárgyai a vizsgálatnak. Az adatok tanúsága szerint az EU-12 szintjén az FADN-mintában szereplő összes gazdaság közül családi gazdaságok 70, a közbelső gazdaságok 23, míg a nem családi gazdaságok mindössze 7 százalékkal szerepelnek. A családi gazdaságoknak azonban a mezőgazdasági termelésben számarányuknál kisebb a részesedésük, valamivel több, mint 50 százalék, a közbelső gazdaságok hányada mintegy 23 százalék, míg a nem családi gazdaságok aránya kis számuk ellenére majdnem eléri a 20 százalékot.

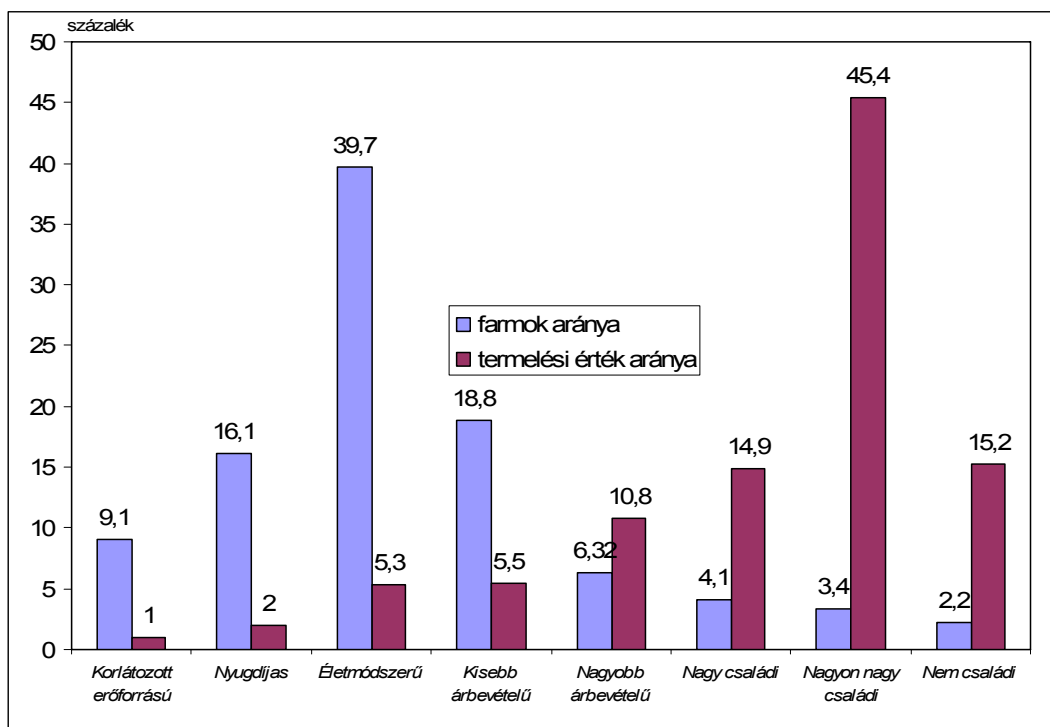
10. táblázat A családi gazdaság részesedése az Európai Unió (EU-12) tagországainak mezőgazdaságában a gazdaságok száma és a termelési érték alapján 1989-ben

Tagállamok	Családi gazdaság	Közbelső gazdaság	Nem családi gazdaság	százalék		
				Családi gazdaság	Közbelső gazdaság	Nem családi gazdaság
	a gazdaságok száma alapján			a termelési érték alapján		
EU-12	70,4	22,9	6,8	54,4	27,1	18,5
Belgium	80,5	16,5	3,0	75,5	18,0	6,5
Dánia	69,6	22,7	7,7	38,7	35,8	25,5
Németország	67,7	27,9	4,4	54,0	35,6	10,4
Görögország	73,0	24,9	2,1	65,5	31,0	3,4
Spanyolország	63,3	20,1	16,5	48,0	21,1	30,9
Franciaország	78,9	17,0	4,1	66,2	22,9	11,0
Írország	83,3	14,2	2,5	55,6	30,9	13,5
Olaszország	79,0	18,2	2,9	69,0	23,0	8,0
Luxemburg	87,9	10,6	1,6	82,4	15,8	1,7
Hollandia	62,0	27,4	10,6	49,0	28,6	22,5
Portugália	49,5	41,4	9,1	38,8	38,7	22,5
Egyesült Királyság	41,4	35,1	23,6	16,3	28,4	55,4

Forrás: [HILL 1993] 1.táblázat 363 o.

A családi gazdaság aránya tagországokként jelentősen eltér. A családi gazdaságok részesedése a gazdaságok számában Belgiumban, Írországban és Luxemburgban meghaladja a 80 százalékot, míg Portugáliában és az Egyesült Királyságban a mutató értéke kevesebb mint 50 százalék. A családi gazdaság magas aránya az összes gazdaságon belül jóval alacsonyabb részesedéssel párosul a kibocsátásban Írország és Dánia esetében. A közbenső gazdaságok aránya számottevő kisebbséget tesz ki a tagállamok többségében, számarányukat tekintve a legkevésbé jelentősek Írországban és Luxemburgban (kisebb mint 15 százalék). A közbenső gazdaságok szerepe Portugáliában és az Egyesült Királyságban a legfontosabb, részesedésük a gazdaságok számában 41 és 35 százalék, a kibocsátásban pedig 39 és 28 százalék. A nem családi gazdaságok elsősorban az Egyesült Királyságban játszanak fontos szerepet, az összes gazdaság mintegy egynegyedét teszik ki, továbbá jelentősebb arányuk van még Spanyolországban, Hollandiában, Portugáliában és Dániában. A nem családi gazdaságok a kibocsátás oldalról elsősorban az Egyesült Királyságban meghatározóak (55,4 százalék). A termelés több mint egynegyedét adják a nem családi gazdaságok Dániában és Spanyolországban.

Az Egyesült Államok üzemi szerkezetét a családi gazdaságok uralják, az összes farm 98 százalékát adják és a termelési érték közel 85 százalékát. (USDA, 2004). Az előző fejezetben bemutatott farm tipológiát figyelembe véve a családi gazdaságokon belül a kis családi gazdaságok adják az összes farm 90,3 százalékát míg a termelési értékből csak 24,3 százalékkal részesülnek. Az 2. ábrából kiolvasható, hogy a kis család gazdaságokon belül számszerűleg az életmódszerű farmok képezik a legmagasabb hányadot (az összes gazdaságból közel 40 százalékkal részesülnek), ezeket követik a kisebb árbevételű farmok (18,8 százalék), nyugdíjas farmok (16 százalék), korlátozott erőforrásúak (9,1 százalék) és a nagyobb árbevételű farmok (6,3 százalék). A nem családi gazdaságok kicsiny számszerű súlyuk ellenére (2,2 százalék) a termelési értékből 15 százalékkal részesülnek. A 2. ábrából megállapítható, hogy a nagy családi gazdaságok adják a termelési érték több mint 60 százalékát. Ezen belül a nagyon nagy családi gazdaságok súlya kiemelkedő a termelési értékben (összes termelési érték 45,4 százalék), míg arányuk az összes gazdaságból csak 3,4 százalék.

2.ábra Az Egyesült Államok farmjainak megoszlása farmtípusonként és a termelési érték szerint, 2005.

Forrás: USDA (2007): America's Diverse Family Farms. 2007

A 11. táblázatot megvizsgálva megállapítható, hogy a családi gazdaságok a földtulajdon 92,3 százalékát és a mezőgazdasági vagyont 93 százalékát képezték. A kis családi gazdaságok a földtulajdonból 61,3 százalékkal részesülnek, és 67,7 százalékkal a mezőgazdasági vagyontól.

11. táblázat A családi gazdaság szerepe az Egyesült Államok mezőgazdaságában különböző mutatók alapján, 2003.

Farm tipológia	Földtulajdon (százalék)	Mezőgazdasági vagyon (százalék)
Kis családi gazdaságok	61,3	67,7
Nagy családi gazdaságok	31	25,2
Nem családi gazdaságok	7,7	7,1

Forrás: USDA. Structure and Finances of U.S. Farms. Family Farm Report, 2007

Az elmúlt évtizedek fejlődése eredményeképpen egy sajátos kettős szerkezet van kialakulóban a fejlett országok mezőgazdaságában. Az Egyesült Államokban a mezőgazdasági szerkezet egyik pólusán a kis családi gazdaságok állnak, amelyeknek jelentős számarányukhoz (90,3 százalék) képest jóval kisebb a

részesedésük a termelési értékből (24,3 százalék). Az üzemszerkezet másik végén a nagy családi gazdaságok helyezkednek el, amelyek kis létszámarányuk (7,5 százalék) mellett a termelési érték 60 százalékát adják. (2. és 3. mellékletek)

Az Egyesült Államok üzemi struktúráját megvizsgálhatjuk a **szervezeti formák szempontjából** is. A 4. mellékletben látható, hogy **az egyéni gazdaságok a legnépszerűbbek**, az összes gazdaság 89,7 százalékát adták 2002. évi Mezőgazdasági Összeírás adatai szerint. Érdeemes megjegyezni, hogy az egyéni tulajdonú gazdaságok aránya a hetvenes évek vége óta alig változott. A következő legjellemzőbb forma a **társaság, részesedésük 6 és 10 százalék között** mozgott a vizsgált időszakban. **A korporációk aránya** folyamatosan növekedett 1997-ig, de **nem érte el az 5 százalékot**. 2002-ben a családi korporációk aránya a 3,1 százalékot, míg a nem családi korporációk 0,3 százalékot értek el. **Az egyéb (szövetkezetek, trösztök) jogi személyiséggel rendelkező szervezetek aránya 1 százalék** alatt maradt [USDA, 2002].

A különböző szervezeti formák aránya az értékesítésben a fentiekől némi eltérő képet mutat. **Az egyéni tulajdonú farmok aránya az értékesítésben 2002-ben meghaladta az ötven százalékot**, de részesedésük folyamatosan csökkent 1978-2002 között. **A társaságok értékesítése** meglehetősen stabil, **16 és 18 százalék között mozog**. A korporációkon belül a családi korporációk meghatározó jelentőségűek, arányuk a korporációkon belül 70 százalékról 80 százalékra emelkedett 1978 és 1997 között. **A családi korporációk aránya az összes farmok értékesítésében** is növekedett 1978-1997-ig **elérte a 23,3 százalékot**, viszont a 2002. évi adatok szerint enyhe csökkenés látható. **Az egyéb (szövetkezetek, trösztök) jogi személyiséggel rendelkező farmok aránya az értékesítésben, akárcsak a farmok számában, nem haladta meg az 1 százalékot** [USDA, 2002].

A különböző jogi formák részesedése eltér az egyes farmtípusok között. A farm méretének növekedésével általában csökken az egyéni tulajdonú üzemek aránya. Az adatok szerint 1998-ban a kis családi gazdaságok több mint 90 százaléka egyéni tulajdonú farmként működik. A nagy családi gazdaságok kétharmada egyéni tulajdonú farmként, 20 százalékuk pedig korporációnként dolgozik. A nagyon nagy családi gazdaságok 60 százaléka az egyéni tulajdonú, míg 24 százalékuk a társasági formát választotta. A nem családi gazdaságok kétharmada korporációnként, 31 százalékuk pedig egyéni tulajdonú farmként működik [FERTŐ 2002].

Az előzőekben látható volt, hogy a családi gazdaságok meghatározó üzemformája a nyugat-európai és az Egyesült Államok mezőgazdaságoknak. **A kelet-közép és a dél-kelet európai országokban is a családi gazdaságoknak kiemelt szerepük kell, hogy legyen**, számuk növekedésének feltétele a megfelelő közgazdasági környezet, amelyben javul a mezőgazdasági jövedelmezőségi viszonyai. Továbbá kialakul a mezőgazdasági sajátosságokat figyelembevevő és ágazatok

tőkefeleslegeit átcsoportosítani tudó finanszírozási intézményrendszer, amelyben a különböző üzemi formák működési feltételeit egyenlően bírálják el és preferálják.

Az „új” tagállamok családi gazdaságainak súlya Magyarország és Románia példáján keresztül kerül tárgyalásra. **Magyarországon és Romániában** a családi gazdaságok súlyának pontos körülhatárolását nehezítik a statisztikai számbavétel hiányosságai. Számos gazdaságot ide lehet sorolni, amelyek a gazdálkodó szervezetek kategóriájában szerepelnek. Ezek lehetnek kisebb Kft.,-ek, Bt.-k, amelyek 100 hektár alatti területen gazdálkodnak, és döntően családi munkaerőre támaszkodnak. Ugyanakkor az egyéni gazdálkodók meghatározás alatt szereplő gazdaságokból is nehéz pontosan szétválasztani, melyek a családi gazdaságok és melyek a részfoglalkozású üzemek. A főfoglalkozású családi gazdaságok csak nagyon lassan terjednek, és a magántermelők továbbra is elsősorban részfoglalkozásúak, vagyis a kisegítő gazdaságokat jelentik.

A területi kategorizálás alapján a magyar Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ) 2005. évi adatait felhasználva Magyarországon az **egyéni gazdaságok 9,8 százaléka, - a hozzátartozó 56 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel-sorolható ebbe a kategóriába.** Az ökonómiai méret kategorizálás szerint, a 8-100 EUME közötti gazdaságokból lehetne becsülni a családi gazdaságok számát. Ebbe a kategóriába tartozó gazdaságok **3,4 százalékot tesznek ki az összgazdaságnak és a mezőgazdasági terület 34,7 százalékát hasznosítják** [EUROSTAT 2006].

Romániában a területi kategorizálás alapján a 2002.évi Gazdaságszerkezeti Összeírás alapján az egyéni gazdaságok 6,1 százaléka- a hozzátartozó 30 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel – becsülhető családi gazdaságnak. Az ökonómiai méret szerint kategorizálás szerint, a 8-100 EUME közötti kategóriába tartozó gazdaságok az 1 százalékát sem érik el az összgazdaságnak, viszont hasznosítják a mezőgazdasági terület 22 százalékát.

2.4.2. Részmunkaidős gazdaságok

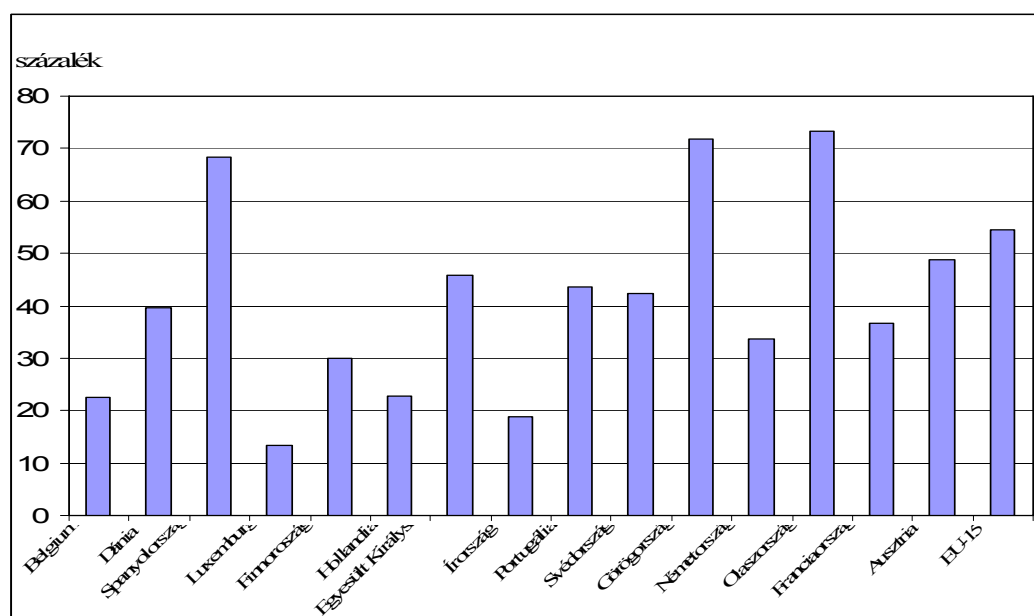
A fejlett országok mezőgazdasági szerkezetének jellegzetessége, hogy a mezőgazdasági háztartások számára növekvő jelentősége van a **nem mezőgazdasági munkavállalásnak, illetőleg egyidejűleg több foglalkozás űzésének.** Ennek megfelelően a mezőgazdasági háztartások egyre jobban függenek a nem mezőgazdasági jövedelmektől. [BREUSTEDT, GLAUBEN 2007] 110 európai régiót vizsgálva 1993-1997 között arra következtetésre jutottak, hogy azokban a régiókban, ahol a részmunkaidős gazdaságok aránya magas, a gazdaság feladásának aránya alacsonyabb. Ez azt jelenti, hogy a farmon kívüli jövedelmeknek stabilizáló hatása van a mezőgazdasági szerkezeti változásra.

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a **részmunkaidős gazdaságok** jelentős és tartós szerepet játszanak a fejlett országok mezőgazdaságában. A részmunkaidős gazdaságok súlyát az EU-15-ben mutatja a 3. ábra. A számítás alapjául szolgált az

előbbi fejezetben bemutatott definíció a részmunkaidős gazdaságot illetően, vagyis **azok a gazdaságok tekinthetők részmunkaidősnek, amelyekben az évi munkaegység egynél kevesebb.** [ELEK 1991]

A részmunkaidős gazdaságok aránya az **EU-15-ben, közel 55 százalék** volt. A szóródások ebben az esetben is jelentősek. Görögországban és Olaszországban 70 százalék fölött vannak, míg Luxemburgban, Belgiumban, Hollandiában és Írországban nem érik el a 25 százalékot.

A 3. ábra adatai a részmunkaidős gazdálkodás jelentőségén túl, annak országonként különbözőségére is felhívja a figyelmet. Ebben ugyancsak számos tényező hatása tükröződik. Az nyilvánvaló, hogy nem az egyes országok általános fejlettségi szintje, de még csak nem is mezőgazdasági fejlettsége a meghatározó. [ELEK1991]

3. ábra A részmunkaidős gazdaságok aránya az EU-15 tagállamaiban, 2003

Forrás: saját számítások az EUROSTAT [2004a], [2004b], [2004c], [2004d], [2004e], [2004f], [2004g], [2005b], [2005c], [2005d], [2005e], [2005f], [2005g], [2005h], [2005i] kiadványait felhasználva.

A részmunkaidős gazdálkodás eltérő arányszámai mögött különböző okok húzódnak meg. Nem meglepő, hogy a hegyvidéki területekkel rendelkező (pl. Ausztria 48,8 százalék), valamint az északi országok (Svédország 42,3 százalék) mezőgazdaságára is a részmunkaidős gazdálkodás magas arányszáma jellemző. Erre a rövid tenyészidőszak és a tradicionális kiegészítő foglalkozások (halászat, erdészet, fafeldolgozás) mellett az újonnan kialakult falusi turizmus, az idegenforgalom szolgál magyarázatul. Spanyolországban és Olaszország déli területein pedig a szélsőséges birtokmegosztás miatt a kis farmok gazdálkodói a

nagybirtokokon található legalább szezonális munkát. Hollandiában és Belgiumban az intenzíven gazdálkodó, közepes méretű birtokok dominanciája miatt kevés a részmunkaidős farm. Franciaország egyes részein és Angliában a nagy farmok túlsúlya miatt alacsony az arányuk. Franciaország kedvezőtlen adottságú területein, Írországon pedig egyéb foglalkozás hiányában alakult ki alacsony hányaduk. Ha az üzem nagyság szempontjából vizsgáljuk meg a részmunkaidős gazdálkodást, feltételezhetjük, hogy a kisméretű gazdaságok (8 EUME alatt) többnyire részmunkaidős gazdaságok, mivel nem képződik annyi jövedelem amennyi elegendő lenne egy család fenntartására. Az ilyen gazdaságok többségében a farmereknek van más jövedelemforrása, amely egyben főállásuk is. A részmunkaidős gazdaságok főként a kisebb méretű gazdaságok körében jellemzők, de találhatunk közöttük nagyobb méretű üzemeket is. Általában azokban a régiókban elterjedt, ahol az átlagos üzem nagyság alacsonyabb.

A 12. táblázatból kiolvasható, hogy az **5 hektárnál kisebb gazdaságokban a részmunkaidős aránya az EU-15-ök átlagában 93 százalék és a részmunkaidős családi munkaerő 63 százalék.**

12. táblázat A részmunkaidőben dolgozó családi munkaerő aránya az EU-15 tagállamainak az 5 hektárnál kisebb méretű gazdaságaiban, 2000.

Tagországok	Részmunkaidős aránya (százalék)	A részmunkaidős családi munkaerő aránya (százalék)
Belgium	72	37
Dánia	58	3
Spanyolország	89	61
Luxemburg	84	23
Finnország	87	11
Hollandia	59	30
Egyesült Királyság	85	24
Írország	72	8
Portugália	90	80
Svédország	96	11
Görögország	94	77
Németország	91	25
Olaszország	96	81
Franciaország	89	41
Ausztria	95	35
EU-15	93	63

Forrás: Structure of agricultural holdings in the EU. Part-time work on agricultural holdings. Eurostat, Statistics in focus, 2003.

A részmunkaidő jelentőségét illetve a többfoglalkozású gazdaságok súlyát mutatja a 13. táblázat. Az adatok tanúsága szerint a részmunkaidőben dolgozó farmtulajdonosok aránya jelentősen szóródik az egyes gazdaságok között: míg Hollandiában, Luxemburgban és Belgiumban részesedésük nem éri el a 40 százalékot, addig Olaszországban, Portugáliában, valamint Görögországban meghaladja a 80 százalékot. Ha összehasonlítjuk a részmunkaidős farmtulajdonosokat és a más foglalkozást űző farmereket, akkor láthatjuk, hogy a két arány közelít Svédországban, Finnországban, Németországban, Dániában és Írországban. A többi tagországban a részmunkaidőben dolgozó farmtulajdonosok mintegy kétszerese a többfoglalkozású gazdáknak.

A többfoglalkozás jelentősége csökken az életkor előrehaladtával, míg a részmunkaidő szerepe növekszik [EUROSTAT, 2003c]. A déli országokban az idősebb farmtulajdonosok aránya magas, következésképpen a részmunkaidős farmtulajdonosok és a többfoglalkozást űzők aránya között nagy a különbség. Például Olaszországban 84,4 százaléka a farmtulajdonosoknak részmunkaidőben dolgozik, míg a többfoglalkozásúak aránya csak 28,3 százalék. Ezek az értékek Portugáliában 82 és 28,8 százalék valamint Görögországban 89 és 21,8 százalék.

A részmunkaidős farmtulajdonosok részesedése és a több foglalkozást űző farmtulajdonosok aránya közötti különbséget gyakran a rejtett munkanélküliség indikátoraként is szokták értelmezni. [ELEK 1991; FERTŐ 2002]. A szóban forgó jelenség általában főképp a kedvezőtlen termőhelyi adottságú, rossz munkaerőpiaci feltételekkel rendelkező kis gazdaságokban fordul elő. Az adatok arra utalnak, hogy a mezőgazdasági dolgozók magas aránya a teljes foglalkoztatásban együtt jár a részmunkaidős dolgozók relatíve nagyobb arányával. Ez az összefüggés az egyes országokban, regionális szinten már korántsem ilyen egyértelmű.

Az Egyesült Államok részmunkaidős gazdaságai súlyának becslésére kiindulhatunk a gazdaság árbevételének nagyságából és a gazdaságot működtető foglalkozásából. Következésképpen a részmunkaidős gazdaságok a farmtípológia szerint a kis családi gazdaságok kategóriájából nevezetesen a korlátozott erőforrással rendelkező, a nyugdíjas és az életmódszerű farmokból kerülnek ki. Ezen gazdaságok az összes farm 65 százalékát adják, viszont a termelési érték csak 8,2 százalékát teszik ki (5. és 6. mellékletek)

13. táblázat A részmunkaidő jelentősége az EU-15 tagállamaiban

százalék

Tagországok	A mezőgazdaság aránya a teljes foglalkoztatásban	Részmunkaidőben dolgozók a mezőgazdaságban	Részmunkaidőben dolgozó farmtulajdonosok	Farmtulajdonosok többfoglalkozással
	2003	2003	2003	2003
Belgium	1,7	51	34,4	18,2
Dánia	3,3	56	55,5	41,9
Spanyolország	5,6	82	79	31,6
Luxemburg	2,4	60	39	16,6
Finnország	5,3	67	56	43,0
Hollandia	2,7	54	35	22,7
Egyesült Királyság	1,2	61	58	40,4
Írország	6,4	58	45	41,9
Portugália	12,8	87	82	28,8
Svédország	2,5	78	71,2	61,4
Görögország	16,3	90	89	21,8
Németország	2,4	66	57	47,6
Olaszország	4,7	90	84,4	28,3
Franciaország	4,3	55	44	23,9
Ausztria	5,5	83	60,8	34,8
EU-15	4,0	79	71,8	30,4

Forrás: saját számítások az EUROSTAT [2004a], [2004b], [2004c], [2004d], [2004e], [2004f], [2004g], [2005b], [2005c], [2005d], [2005e], [2005f], [2005g], [2005h], [2005i] kiadványait felhasználva; Agricultural statistic data 1995-2004. European Commission, 2006.

A kelet-közép és a dél-kelet európai országokban a gazdálkodók nem kedvező körösszetétele, a földtulajdon elaprózódása és a vidéki munkalehetőségek szűkössége jut kifejezésre a részmunkaidőben dolgozó farmtulajdonosok magas arányában és a többfoglalkozást űző farmtulajdonosok aránya közötti különbségben. A 14. táblázat mutatja ezen országok részmunkaidőben dolgozó valamint a többfoglalkozású gazdálkodók arányainak az összevetését. A részmunkaidőben dolgozó gazdálkodók aránya legmagasabb Litvániában, Romániában és Magyarországon. A részmunkaidős gazdálkodók és a többfoglalkozású farmtulajdonosok aránya között a legnagyobb eltérés Romániában tapasztalható. Románia és Bulgária csatlakozásával az EU-27-ben a többfoglalkozású farmtulajdonosok aránya 27,4 százalékra csökkent.

14. táblázat A részmunkaidőben dolgozó és a többfoglalkozású gazdálkodók aránya a kelet-közép és a dél-kelet európai országokban, 2003

Tagországok	Részmunkaidőben dolgozó farmtulajdonosok	A többfoglalkozású farmtulajdonosok aránya
Csehország	64,6	44,4
Észtország	88,6	44,3
Lettország	78,4	32,8
Litvánia	97,6	22,4
Magyarország	93,2	38,1
Lengyelország	54,0	28,5
Szlovénia	86,2	78,9
Szlovákia	92,6	43,0
Bulgária	75,0	25,3
Románia	96,2	19,9
EU-25	n.a	31,2
EU-27	n.a	27,4

Forrás: Rural development in the European Union. Statistical and Economic Information. European Union. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2006.

Magyarországon a területi kategorizálás alapján a GSZÖ 2005 adatait felhasználva az egyéni gazdaságok 16,7 százaléka, - a hozzátartozó 11,6 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel- sorolható a részmunkaidős gazdaságok kategóriájába. Az ökonómiai méret kategorizálás szerint, ha az 1-8 EUME közötti gazdaságokat tekintjük részmunkaidős gazdaságoknak, akkor a gazdaságok 18 százaléka- a hozzátartozó 17,5 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel- tartozik ebbe a csoportba [EUROSTAT, 2006].

Romániában az 1 és 5 hektár közötti gazdaságok aránya és a hozzátartozó mezőgazdasági terület részesedése a 2002. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás adatai szerint 43,2 százalék illetve 54 százalék. Ezeket a gazdaságokat részmunkaidős gazdaságoknak lehet tekinteni. Érdeemes megjegyezni, hogy többnyire ezen gazdaságok félig - saját fogyasztásra termelő gazdaságok. Az ökonómiai méret szerint kategorizálás szerint, ha az 1-8 EUME gazdaságokat tekintjük részmunkaidős gazdaságoknak, akkor a gazdaságok 26 százaléka- a hozzátartozó 30 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel- tartozik a részmunkaidős gazdaságok csoportjába [INS, 2004]. A fenti adatokból megállapítható, hogy Magyarországon, Romániában és a többi kelet-közép európai országok mezőgazdaságában részmunkaidős gazdaságok nemcsak a múltban is, de várhatóan a távolabbi jövőben is fontos szerepet fognak játszani.

2.4.3. Önellátó gazdaságok (szubszisztens gazdaságok)

Az Európai Unió „rég” tagállamainak és az Egyesült Államok egyéni gazdaságai többnyire professzionális gazdaságok. Az „új” tagországok egyéni gazdaságai többnyire önellátó, főképp saját fogyasztásra termelő gazdaságok. A területi kategorizálás alapján **Magyarországon** a GSZÖ 2005 adatait felhasználva az egyéni gazdaságok 67,4 százaléka, - a hozzátartozó 5,3 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel- sorolható ebbe a kategóriába. **Romániában** az egyéni gazdaságok 50,7 százaléka rendelkezik 1 hektárnál kevesebb területtel, az általuk használt mezőgazdasági terület 9,8 százaléka az egyéni gazdaságok által használt mezőgazdasági területnek [INS, 2004]. Az ökonómiai méret szerinti megoszlásban az **1 EUME-nél kisebb gazdaságokat önellátó gazdaságoknak tekinthetők**. A 15. táblázat mutatja a szubszisztens gazdaságok szerepét az Európai Unió jelenlegi tagországaiban. A szubszisztens gazdaságok aránya az összes gazdaságon belül 2005. évi adatok szerint magas Szlovákiában (81,2 százalék), Magyarországon (78 százalék), Bulgáriában (77,9 százalék) és Romániában (71 százalék). A táblázatból látható, hogy az EU-15 tagországaiban csak elenyésző hányadot képviselnek.

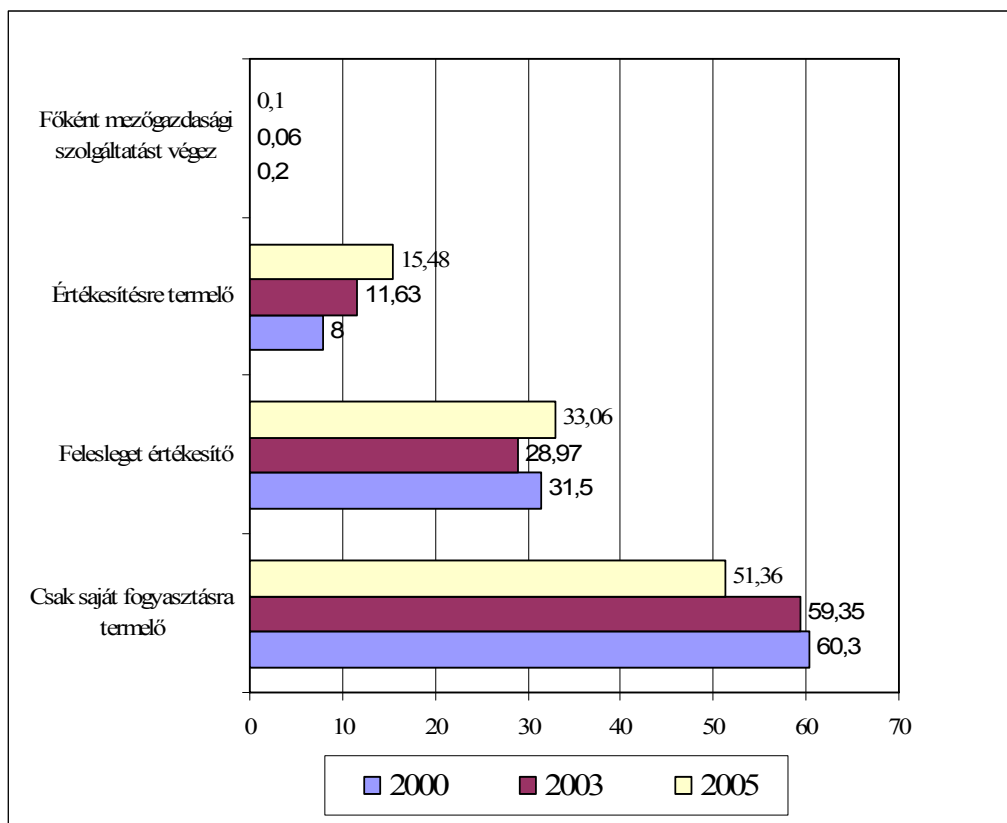
15. táblázat Az önellátó gazdaságok (szubszisztens gazdaságok) szerepe az EU-27- ben, 2005.

Tagországok	A szubszisztens gazdaságok (százalék)	Tagországok	A szubszisztens gazdaságok (százalék)
Belgium	3,7	Ausztria	19,7
Csehország	36,7	Lengyelország	56,3
Dánia	0,3	Portugália	32,3
Németország	4,8	Szlovénia	21,1
Észtország	51,7	Szlovákia	81,2
Görögország	18,6	Finnország	0,8
Spanyolország	11,2	Svédország	12,5
Franciaország	7,0	Egyesült Királyság	36,1
Írország	5,4	Bulgária	77,9
Olaszország	20,1	Románia	71,0
Lettország	65,1	EU-15	16,1
Litvánia	49,2	EU-25	33,3
Luxemburg	3,5	EU-27	46,0
Magyarország	78		
Hollandia	0,0		

Forrás: Rural development in the European Union. Statistical and Economic Information. European Union. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2007.

Ha az önellátó gazdaságok szerepét a gazdálkodás célja szerint vizsgáljuk, Magyarországon és Romániában a következő eredményeket kapjuk:

Magyarországon az egyéni gazdaságok még mindig jelentős része 51,4 százaléka csak önellátási céllal foglalkozik mezőgazdasági termeléssel. Csökkenő tendencia figyelhető meg 2000-ben illetve 2003-ban a gazdaságok 60 százaléka kizárólag saját fogyasztásra termelt, tehát 9 százalékponttal csökkent 2005-re (4. ábra).

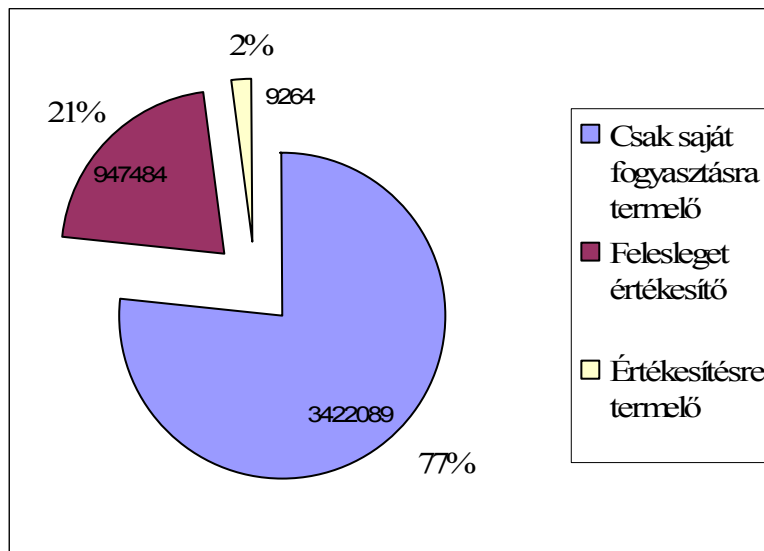
4.ábra Az egyéni gazdaságok megoszlásának százalékos alakulása Magyarországon, a gazdálkodás célja szerint, 2000-2005

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2005. Gazdaságszerkezeti összeírás. Előzetes adatok. KSH, 2006.

A 7. melléklet mutatja, hogy kizárólag saját fogyasztásra termelés 2003-hoz hasonlóan 2005-ben is főként a csak állattartással foglalkozó egyéni gazdaságot jellemezte (78 százalék), míg a vegyesen gazdálkodó egyéni gazdaságok esetében volt a legalacsonyabb (38 százalék).

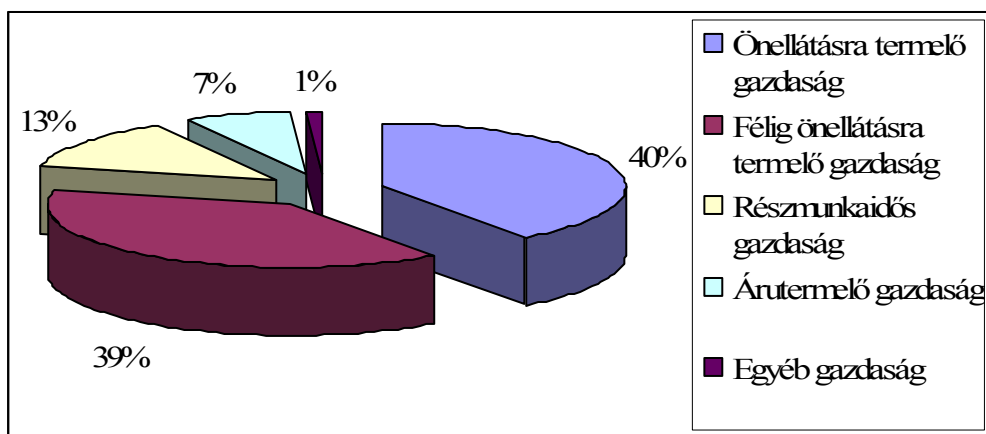
Az 5. ábra az egyéni gazdaságok gazdálkodási cél szerinti számát és megoszlását mutatja **Romániában**. Az egyéni gazdaságok jelentős része (77 százaléka) csak önellátásra termel. Az egyéni gazdaságok 21 százaléka jelezte, hogy a megtermelt

termékek saját szükségleten felüli részét értékesíti, tehát jövedelemkiegészítéshez jut. A 6. ábra az egyéni gazdaságok használatában levő mezőgazdasági terület a gazdaságok gazdálkodás cél szerinti eloszlását mutatja. Az ábrából látható, hogy a mezőgazdasági terület csak 7 százalékán folyik árutermelés, a terület 40 százalékán önellátásra termelő gazdaságok tevékenykednek és a mezőgazdasági terület 39 százalékán félig önellátó gazdaságok folytatnak mezőgazdasági termelést.

5. ábra Az egyéni gazdaságok száma és megoszlása a gazdálkodás célja szerint Romániában

Forrás: Institutul National de Statistica (2004): Recensamantul agricol 2002

6. ábra A mezőgazdasági terület megoszlása az egyéni gazdaságok típusa szerint

Forrás: Institutul National de Statistica (2004): Recensamantul agricol 2002

2.4.4. A mezőgazdasági szövetkezetek

A csoportos gazdálkodásnak a helyi adottságoktól függően számos típusa alakult ki. Ezek közül a legjelentősebb forma Franciaországban az úgynevezett GAEC (A Közös Gazdálkodó Csoportok, franciául: Groupement agricole d' exploitation en commun), amelyek relatíve fontossá váltak a francia agrárszerkezetben. [FERTŐ 1999; SIMON 2001]. Jogilag nem szövetkezetek, hanem egyesületek, de a szövetkezeti alapelvek részben érvényesülnek bennük. A csoport célja, hogy a mezőgazdasági munkákat közösen végezzék. A tagok csak természetes személyek lehetnek, számuk 2 és 10 között lehet, házastársak ketten nem hozhatnak létre csoportot. A GAEC olyan szervezet amelyben két vagy több gazda közösen használja a termelőeszközeit. Azonban ezek közül is sok olyan van, amely egy család különböző tagjai részvételével gazdálkodik. A legtöbb ilyen vállalkozás állattenyésztéssel foglalkozik. A szervezetben a közös munka a termelési tevékenység egészére kiterjedhet, vagy csak a munkafolyamatok egy részére, de a törvény kiköti, hogy a csoport nem lehet egyes tagok részére a teljes- a termelés műveleteit illetően-, mások számára részleges. A munkavégzési kötelezettség a GAEC egyik jellemzője, és minden tagra vonatkozik. A szervezet vezetése kollegiális, minden tagnak részt kell vállalnia a vezetésben, kockázatban, eredményekben, de meg kell bízni egy tagot a csoport képviselésével. A megbízás módját, a vezető jogkörét az alapszabály tartalmazza. Az egy tag egy szavazat elv általában érvényesül. [SIMON 2001]. A GAEC által használt földterület felső határa nincs meghatározva, de tiszteletben kell tartani a birtokszerkezeti szabályokat. Bérelt föld bevihető apportként a bérbe adó hozzájárulásával, ez esetben a GAEC gyakorolja a bérlői jogokat. Adózási, társadalombiztosítási hitel és kedvezmény vonatkozásában a GAEC tagok egyéni gazdálkodóknak minősülnek, és ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk. A GAEC-k száma 1979-ben 15300 volt majd 1991-ben elérte a 48000-et. A GAEC tagjainak száma 16 ezer volt, és a mezőgazdasági földterület 11 százalékát hasznosították, átlagnagyságuk 73 hektár volt, amely kétszerese a francia átlagnak.

A GAEC- en kívül szintén Franciaországban egyéb formák nyernek teret az utóbbi években, különösen az EARL- ok (Exploitation á responsabilité limitée), amelyek sajátos **korlátolt felelősségű társaságok**. Ez a társas forma lényegében családi vállalkozás, ha 1-10 fős tagsága a rokonságból kerül ki. Az EARL nem adózik, csak tagjai saját jövedelmül után. Az első fejezetben bemutatott tipológia szerint szervezeti szempontból **családi korporáció** jellemzőit viseli. Ha az EARL nem családi jellegű, akkor rá az általános társasági adózás szabályai érvényesek.

A csoportos termelés különböző formái elsősorban ott bírnak jelentőséggel, ahol általában kicsi az üzemek nagysága, mint például **Dél-Olaszországban, vagy Spanyolországban** [FERTŐ 1999].

A mezőgazdasági termelők szövetkezetei továbbra is fontos jellemzői maradtak a nyugat-európai mezőgazdaságnak. A beszerző, feldolgozó, értékesítő, szaktanácsadó stb. szövetkezetek hálózata megsokszorozza a családi gazdaságok lehetőségeit. A gazdálkodók egyidejűleg több szövetkezet tagjai is lehetnek. A szövetkezetek valósítják meg az egyéni vállalkozáshoz szükséges olyan feladatokat, amelyek megvalósítására az egyes gazdaságok nem képesek, vagy amelyek létrehozása külön-külön az egyes családi gazdaságokban nem fizetődne ki. Az Európai Unió agrárgazdaságában először a tej-, és a hústermelésben szerveződtek szövetkezetek, melyek ma már a termelés, a feldolgozás és forgalmazás döntő hányadát átfogják. A szövetkezetek hagyományos termékköre fokozatosan bővült, amelyet az Európai Unió különféle támogatásokkal, piacszabályozási eszközökkel ösztönzött. Ezáltal több mezőgazdasági termékre szövetkeztek, amelyek egyértelműen javították a termelők piaci pozícióit. Előnyt jelent a közös beszerzés, a nagy volumenben történő, kiegyenlített minőségű termék értékesítés is, vagyis az input-output árelőny a termelés jövedelmezőségét is fokozza. A szövetkezetek másik előnye a termelőket szolgáló infrastruktúra (tárolók, feldolgozó üzemek, hűtőházak) közös beruházásként történő megvalósítása is. A szövetkezetek száma - Spanyolországot kivéve - csökkent az elmúlt években.

A gazdasági körülmények változásaira a szövetkezetek két különböző választ adtak. A szövetkezetek egy része többcélú óriásszövetkezetté vált, míg másik részük meghatározott termékekre specializálódott. Sok szövetkezet úgy erősíti meg versenyképességét, hogy megvásárol más cégeket vagy részesedést szerez bennük, illetve önmaga hoz létre egy különálló gazdasági társaságot, melyben önállóan vagy más befektetőkkel együtt tulajdonos lesz a szövetkezet. A legtöbb európai ország szövetkezetei rendelkeznek gazdasági társaság formában működő fiókvállalatokkal. Sok előnye van a fiókvállalati tulajdoni struktúrának a mezőgazdasági szövetkezetekben. A pénzügyi és gazdasági érdekek jobban érvényesülnek a könnyen szervezhető és ellenőrizhető tevékenységekben. Csökkenthető az anyaszövetkezet által vállalt kockázat. A tagok termeléséhez csak távolról köthető tevékenységek könnyen elkülöníthetők a szövetkezet alaptevékenységétől, és így könnyebben megnyerhetők külső befektetők is. A külső tőkével egyesülve a szövetkezetek meg tudják erősíteni jelenlétüket a piacon, amelyre addig tőke hiánya folytán nem volt lehetőségük. A mezőgazdasági termékek felvásárlása területén a szövetkezeteknek nagy súlya van a tej esetében Dániában, Írországbán, Hollandiában, Németországban, Ausztriában, Svédországban és Finnországban. A hús esetében Dániában, Franciaországban, Svédországban és Finnországban, zöldségeknél Belgiumban, Dániában, Hollandiában míg a gyümölcs esetében Belgiumban, Dániában, Görögországban, Spanyolországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban. [European Commission, DGVI 2000]

Itt célszerű megjegyezni, hogy a különböző üzem típusok rendelkezhetnek szerződéses termelési/termeltetési szerződésekkel. Ezek a szerződések olyan megállapodások, amelyek a mezőgazdasági termelő és a feldolgozó vagy felvásárló között jönnek létre, és azok meghatározzák a mezőgazdasági termelés és/vagy értékesítés főbb körülményeit. A **szerződéses** termelést gyakran olyan tevékenységnek jellemzik, amely a termelés vertikális koordinációjának vagy integrációjának egyik típusát testesíti meg. A hagyományos „önálló döntéseken” alapuló gazdaságvezetési módszert egyre inkább vertikális integráció fejlődése veszi át. A vertikális integráció egyre nagyobb mértékben jön létre és erősödik a mezőgazdasági termelő és az élelmiszer-feldolgozó között, termeltetési szerződések, stratégiai szövetségek, vegyes vállalatok alapítása és franchise rendszeren keresztül. E folyamatot az a körülmény is elősegítette, hogy lényegesen megváltoztak a fogyasztói szokások, mert nagymértékben növekedett a félkész és/vagy kész ételek iránti illetve az éttermi étkezési igény. Ennek a folyamatnak, vagyis a feldolgozottsági szint egyre nagyobb növekedésének, köszönhetően viszont lényegesen meggyengült a közvetlen (üzleti, szakmai, emberi) kapcsolat a mezőgazdasági termelő és a fogyasztó között. Ezeknek a folyamatoknak a következtében a mezőgazdasági termelők egyre inkább integrálódnak az élelmiszer-feldolgozó szektorba.

Összegezve a fentiekben tárgyalt egyes üzem típusok jelentőségét megállapítható, hogy a fejlett gazdasággal rendelkező országok (EU-15, és az Egyesült Államok) üzemi struktúrájára alapvetően a családi gazdaságok jellemzőek és a különböző szervezeti formák a szerződéses termeltetéstől, a szakmai koordinációs munkától az értékesítési szövetkezetekig. Továbbá a részmunkaidős gazdaságok tartós és jelentős elemei a modern mezőgazdaságnak.

Az EU-15 egyes tagországai között azonban jelentős eltérések tapasztalhatók, a különböző átlagszámok különböző üzemi struktúrát takarnak. A hagyományos különbségek mellett, mint a dél-európai gazdaságok többnyire kisméretű gazdaságokra épülő, és a nyugat-európai országok nagyobb méretű, a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságok jelentős súlyával bíró mezőgazdasági szerkezete, eltéréseket tapasztalhatunk még az azonos átlagnagysággal rendelkező országok, vagy akár az egyes országrészek között is. **Tehát az Európai Unió (EU-15) mezőgazdasága egy rendkívül sokszínű, de ugyanakkor döntően a családi munkaerőre alapozott gazdaságok rendszerére épül.** Ezzel szemben a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek, a családi korporációknak és az ipari farmoknak kicsiny a jelentősége az Európai Unióban (EU-15). Az „új” tagországok **jelenlegi üzem szerkezetét az egyéni gazdaságok, a társas és a szövetkezeti vállalatok számos típusa jellemzi, kiemelendő az önálló gazdaságok jelentős súlya az országok mezőgazdaságában.**

Figyelembe véve a szakirodalmi elemzést az üzemtípusok jellemzésre és a jelentőségük vizsgálatára nézve a 16. tábla szemlélteti egy lehetséges csoportosítási ajánlást az Európai Unió (EU-27) mezőgazdasági üzemeire nézve.

16. táblázat A mezőgazdasági üzemek lehetséges csoportosítási ajánlása az Európai Unióban (EU-27)

Egyéni gazdaságok
<ul style="list-style-type: none"> - Önellátó- és félig önellátó gazdaságok (< 1 EUME) - Részmunkaidős gazdaságok (1-8 EUME) - Kis méretű családi gazdaságok (8-12 EUME) - Közepes méretű családi gazdaságok (12-40 EUME) - Nagy méretű családi gazdaságok (40-100 EUME) - Igen nagyméretű családi gazdaságok (>100 EUME) <ul style="list-style-type: none"> a. Családi gazdaságok, amelyek teljesítik a családi gazdaság határának tekintett 3 ÉME/gazdaság és az 1,5 nem családi munkaerő egységet. b. Bértmunkát használó családi gazdaságok (3 ÉME/gazdaság és 1,5 nem családi munkaerő határértékhez közel eső adatok)
Gazdasági szervezetek
<ul style="list-style-type: none"> - Mezőgazdasági szövetkezetek - Gazdasági társaságok - Mezőgazdasági társulások
Egyéb vállalkozási formák (ipari farmok, családi korporációk, önkormányzatok által működtetett gazdaságok)

Forrás: saját szerkesztés

2.5. A TULAJDONI ÉS SZERVEZETI ÁTALAKULÁS FŐBB JELLEMZŐI A KELET-KÖZÉP ÉS A DÉL-KELET EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

Az üzemtípusok jelentőségének vizsgálata során látható volt, hogy a fejlettebb európai országokban (EU-15) professzionális és részmunkaidős gazdaságok rendszere működik stabil földbirtokiszonyok mellett.

A kilencvenes évek elején minden kelet-közép és dél-kelet európai ország földreformot- pontosabban dekollektivizációt, illetve földprivatizációt hajtott végre. A földtulajdon átalakítása minden országban piacgazdaságra való átmenet általánosabb gazdasági programjának része volt. A mezőgazdasági reform célja elsődlegesen a tulajdonviszonyok rendezése, vagyis a magántulajdonosi jogok visszaállítása volt.

A gazdasági átalakulás a mezőgazdaság területén drasztikus változásokkal járt. Noha az átalakuló országok közötti eltérések jelentősek, a témával foglalkozó szakirodalom elemzése alapján a következő közös jellemzőket célszerű kiemelni:

- A liberalizálás és a dereguláció folyamataival párhuzamosan jelentő piacvesztés érte az agrárgazdaságot, erőteljesen romlott az interszektorális cserearány. [HALMAI 2004]
- A mezőgazdasági föld privatizációja a legtöbb országban szétaprózott kisbirtokosi struktúrát teremtett. [BURGERNÉ 2002; BURGERNÉ 2005]
- A birtokreformok közzgazdaságilag megalapozottak voltak, azonban a reform ténylegesen megvalósult formája gátolta a mezőgazdasági termelés hatékonyságának a növelését. [FERTŐ 2001]
- A földet, részben vagy egészben a háború utáni földreformok tulajdonosainak, illetőleg azok örököseinek juttatták vissza. Ily módon egy, a mezőgazdaságtól távol élő birtokos réteg jött létre, amelytől a gazdálkodók jelentős részének bérelnie kell a földet. A szétaprózott birtokszerkezet csökkenti a hatékonyságot, és a kényszerű bérleti díjak még inkább rontják a jövedelmezőséget. [BURGERNÉ 2002]
- A dekollektivizálás és privatizáció előrehaladt, de az agrárstruktúrák csak részlegesen szilárdultak meg, egyidejűleg polarizált üzemi szerkezet alakult ki (egyik póluson a nagyméretű árutermelést folytató kommercializált egységek, másik oldalon pedig a „félíg önellátó” (semi-subsistence) egységek. [POLIQUEN 2001] ; [MATHIJS, NOEV 2002]
- Jelentősek az intézményi problémák egyrészt az erőforrás piacok (föld, tőke), másrészt az agrobusiness-kapcsolati rendszere területén, ezért korlátozottak az alkalmazkodás intézményi feltételei, illetve kedvezőtlen a mezőgazdasági termelők alkuereje.
- A változások során a legtöbb országban a vidéki térségek hátrányára nőttek a regionális különbségek, nőtt az agrár és egyéb rurális jövedelmek diszparitása; egyidejűleg gyorsult a munkaképes korú fiatalok elvándorlása a vidéki térségekből, általános tendencia az átlagost meghaladó mértékű munkanélküliség, egyidejűleg az aktív népesség arányának mérséklődése,

az előregedés, mindezekkel együtt a vidéki jövedelmekben emelkedett a szociális támogatások aránya.

- Az agrárpolitikák korlátozottan tudták a krízis folyamatait befolyásolni, sőt a restitúciós (a korábbi tulajdoni állapot részleges visszaállítását célzó) irányzatok hozzájárultak a működőképes struktúrák széteséséhez; noha az alkalmazott agrárpolitikai eszközök tekintetében mutatkozik bizonyos konvergencia, ám a Közös Agrárpolitikához hasonló eszközök bevezetése nem átgondolt adaptációs koncepció keretei között, hanem ad hoc módon történt; egyidejűleg az agrárpolitikákban gyors, nem ritkán követhetetlen változások történtek, ezért a transzformáció időszakában különösen nagy piaci bizonytalanságok mellett egyidejűleg igen nagy politika kockázat a jellemző. [HALMAI 2004]

Mindezek a folyamatok a mezőgazdaság nemzetgazdasági teljesítményeinek visszaesésével jártak. [MARCOURS, SWINNEN 2002] szerint a visszaesést az intézményi problémák és a támogatások csökkenése okozták. Jelentősen csökkentek a beruházások. Az átalakulás makrogazdasági feltételei megnehezítették a sikeres átalakulást és konszolidációt.

Mindez egyúttal minden eddigitől eltérő helyzetet jelentett az Európai Unió csatlakozás tekintetében is. A korábbi csatlakozások során viszonylag konszolidált agrárszerkezettel, növekvő agrárteljesítményekkel rendelkező országok integrálódtak. Az EU keleti kibővülése során labilis szerkezettel, súlyos teljesítménycsökkenéssel és tartós depresszióval jellemezhető agrárgazdaságok adaptációja valósult meg. [HALMAI 2004]

2.5.1. A tulajdon és birtokviszonyok alakulása

A helyes birtokstruktúra és a racionális üzemi méret a versenyképes mezőgazdasági termelés alapja. A birtokpolitika szolgálhatja a meglévő birtokállomány védelmét vagy megváltoztatását. A közvetlen birtokpolitika: nyílt beavatkozás a földtulajdoni és használati viszonyokba. A közvetett birtokpolitika: a földpiac szabályozásával, a jövedelemelosztás, a hitel, az adó, a forgalmazás stb., változásával idézi elő a szükséges változásokat, vagy csupán kiegészíti a közvetlen birtokpolitikát. A közvetett birtokpolitika az utóbbinál lassabban, de ugyanakkor simábban képes alakítani a birtokviszonyokat. A birtokpolitika megváltoztatja a földtulajdoni és használati viszonyokat, amelyeket előbb-utóbb követ az üzemi méretek és formák átrendeződése [SZŰCS, 2003].

Az Európai Unió (EU-15) régi tagállamaiban általában az életképes méretű családi gazdaságok létrehozását és fenntartását jelöli meg a földbirtokpolitika fő céljainak. Az egyes országok földbirtok politikájában tükröződnek természeti, a gazdasági adottságok és a történelmi hagyományok. [HERBST 2000]; [BURGERNÉ 2002; BURGERNÉ 2005].

A kelet-közép és a dél-kelet európai országokban - kivéve Lengyelországot és Szlovéniát- az átmeneti időszak előtt a mezőgazdaságban kétféle gazdálkodási forma működött: egyrészt a nagyüzemek – szövetkezetek és állami gazdaságok, másrészt a kis háztáji gazdaságok (17. táblázat). A táblázatból látható, hogy a rendszerváltozás előtt az állami gazdaságoknak meghatározó szerepük volt az egykori Szovjetunióhoz tartozó három balti államban (Lettországban, a mezőgazdasági földterületnek 41 százalékát művelték, 37 százalékát Észtországban, 30 százalékát Litvániában), Csehországban és Szlovákiában, ahol a mezőgazdasági terület 38 százalékát illetve 26 százalékát foglalták el, valamint Bulgáriában és Romániában, ahol 29 százalékát hasznosították a földterületnek. A szövetkezet meghatározó szervezeti forma volt Magyarországon (a földterület 80 százalékát adták) Szlovákiában, Csehországban, Bulgáriában és Romániában. A kisüzemi magán gazdálkodás volt jellemző Lengyelországban és Szlovéniában, a földterület 77 százalékát illetve 92 százalékát adták.

17. táblázat Az egyes üzemtípusok részesedése a mezőgazdasági területből és az átlag üzemméret a vizsgált országokban az átalakulás előtt, 1989.

Országok	Szövetkezetek		Állami gazdaságok		Egyéni gazdaságok	
	részesedés					
	a mezőgazdasági területből (százalék)	átlagos üzemméret (hektár)	a mezőgazdasági területből (százalék)	átlagos üzemméret (hektár)	a mezőgazdasági területből (százalék)	átlagos üzemméret (hektár)
Litvánia	-	-	91	2773	9	0,5
Lettország	54	5980	41	6532	5	0,4
Észtország	57	4060	37	4206	6	0,2
Lengyelország	4	335	19	3140	77	6,6
Szlovákia	69	2667	26	5186	5	0,3
Magyarország	80	4179	14	7138	6	0,3
Csehország	61	2578	38	9443	1	5,0
Szlovénia	-	-	8	470	92	3,2
Bulgária	58	4000	29	1615	13	0,4
Románia	59	2374	29	5001	12	0,5

Forrás: European Commission, Directorate General for Agriculture (1998b).

A kelet-közép és a dél-kelet európai országok átalakulásának egyik legfontosabb eleme volt a tulajdonviszonyok megváltoztatása, azaz a korábbi állami, illetve szövetkezeti tulajdonú földek magánkézbe adása. A rendszerváltást végrehajtó országok többsége a teljes vagy részleges reprivatizációt, azaz a régi tulajdonosoknak, illetőleg azok örökösének történő földvisszaadást választotta a privatizálás technikájaként. **A 10. számú melléklet összehasonlítja a kelet-közép és a dél-kelet európai országok privatizációs gyakorlatát és földpiaci helyzetét.**

Romániában a földreformot követően lényegesen átalakult a mezőgazdaság tulajdonosi és üzemi szerkezete. 2003 júliusáig a mezőgazdasági földterületek 90 százalékát visszaszolgáltatták, míg az erdőterületeknek 79 százaléka került vissza az eredeti tulajdonosok birtokába. A korábbi nagyüzemeket tömegesen váltották fel a mikro-, kis és középvállalkozások, az egyéni gazdaságok. A földprivatizációs folyamatok eredményeként létrejövő árutermelés helyett az önellátást biztosító kisgazdaságok elterjedése jellemző, amelyek a család megélhetését segítő tevékenységet is szolgálnak. Az újonnan kialakult társaságok várhatóan a mezőgazdasági termelés döntő részét fogják képezni, míg a kisméretű gazdaságok termelése elsősorban a saját fogyasztást és csak melleleg a helyi piacok kielégítését szolgálják. A mezőgazdasági termelés fejlődéséhez és versenyképességének növeléséhez elengedhetetlen a földtulajdon stabilizálása, a földkoncentráció elősegítése, a korszerű üzemi struktúrák kialakítása. A jelenlegi birtokstruktúra szétaprózott az egyéni gazdaságoknál.

A 9. melléklet mutatja a mezőgazdasági üzemtípusok számát és részesedését a mezőgazdasági területből valamint az átlag üzemméretet az átalakulás előtt és utána. A földprivatizáció eredményeként a vállalkozási típusok számában, a területből való részesedés vonatkozásban jelentős változás következett be. 1989-ben meghatározó szerepe volt a szövetkezeteknek, és az állami gazdaságoknak, míg az egyéni gazdaságoknak elenyésző szerepük volt a megművelt területből való részesedés, és az előállított termelési érték vonatkozásában is. 2003-ra meghatározó szerepe az egyéni gazdaságoknak lett, mind a számuk mind a területből való részesedésük tekintetében.

2.5.2. Az átalakuló üzemtípusok jellemzői

A földreformok következtében az országok többségében az **egyéni gazdaságoknál** minibirtokok jöttek létre, azok is többnyire számos szétszórt parcellán. 2005. évi adatokat vizsgálva a 18. táblázatból látható, hogy nagyobb méretű magánbirtokok csak Csehországban (26 hektár), Lettországon (12 hektár) és Észtországban (17,2 hektár) alakultak ki a második világháború előtti nagyobb átlagos birtokméreteknek megfelelően. Csehországban- iparosodottság következtében- már a két világháború közötti földreform idején is alacsony volt viszonylag mezőgazdasági népesség, Észtországban és Lettországon a csekély népsűrűség (körülbelül 20 fő/km²) tette

lehetővé a nagyobb birtokméretek kialakítását a földreformok során. A többi országban már a két világháború közötti, majd a második világháború utáni földosztáskor is jórészt minibirtokok képződtek, amelyek az örökösök között még tovább osztódtak. Az átlag birtokméret az egyéni gazdaságoknál 2 hektár körüli Romániában és Bulgáriában. A fejlett gazdasággal rendelkező Európai Unió régi tagállamaiban jóval nagyobbak a statisztika által kimutatott átlagos üzemméretek. A birtokkoncentráció különösen a fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országokban jelentősen előrehaladt, emelkedett a nagyobb üzemmérettel rendelkező gazdaságok aránya.

A 18. táblázatból kiolvasható az egyéni gazdaságok súlya az összgazdaságból és földterületből való részesedésük. Megállapítható, hogy az egyéni gazdaságok statisztikailag magas száma minden egyes országban jellemző, hiszen az összgazdaságoknak több mint 90 százalékát adják. A mezőgazdasági területből való részesedésük viszont nem mutat egységes képet. Lengyelországban és Szlovéniában, ahol a rendszerváltás előtt is az egyéni gazdaságoknak volt meghatározó szerepük számszerűleg és a földterületből való részesedésük szerint is, a 2005. évi adatok szerint is mindkét országban az egyéni gazdaságok a földterület több mint 90 százalékán gazdálkodnak. Őket követi két Balti ország, Litvánia és Lettország, ahol az egyéni gazdaságok részesedése a földterületből 88,2 százalék illetve 89,9 százalék. Csehországban és Szlovákiában viszonylag alacsony az egyéni gazdaságok részesedése a földterületből 29,3 százalék illetve 18,2 százalék.

Összefoglalva az elmondottakat a kelet-közép és dél-kelet európai egyéni gazdaságokról, látható, hogy nem alkotnak egységes képet viszont néhány általános következtetés levonható:

- a magángazdálkodók zöme a nagyüzemekből kivált vagy a háztáji gazdaságot továbbfejlesztők (korábbi termelészövetkezeti tagok, vagy állami gazdasági dolgozók) köréből alakult ki;
- alapvetően családi vállalkozások, többségük egy vagy néhány család munkaerejére támaszkodik, a külső munkaerő kivételes, ugyanakkor a termelők az agrárjövedelmüket külső munkavállalással egészítik ki;
- főként saját családi tőkéből létesültek, így tőke- és hitelhiánnyal küzdenek;
- termelési szerkezetük a korábbi háztáji gazdálkodás hagyományait tükrözi;
- viszonylag kis földterülettel rendelkeznek, átlagbirtok méretük kicsi és fő céljuk a saját fogyasztásra való termelés.

Az országok földhasználata nem vált annyira szétaprózottá, mint a földtulajdon. A 300 hektárnál nagyobb termelészövetkezetekből és az állami gazdaságokból átalakult új típusú szövetkezetek és gazdasági társaságok a földterületnek ma is jelentős százalékát művelik ott, ahol korábban döntően nagyüzemi gazdálkodás folyt (Lengyelországban és Szlovéniában a kisüzemi gazdálkodás volt túlnyomó).

18. táblázat Az egyes üzemtípusok részesedése a mezőgazdasági területből és az átlag üzemméret az átalakulás után, 2005.

Országok	Egyéni gazdaságok			Társas vállalkozások		
	részesedése					
	az összes gazdaságból (százalék)	a megművelt mezőgazdasági területből (százalék)	átlagos üzemmérete (hektár)	az összes gazdaságból (százalék)	a megművelt mezőgazdasági területből (százalék)	átlagos üzemmérete (hektár)
Litvánia	99,8	88,2	9,8	0,2	11,8	612
Lettország	99,6	89,9	12	0,4	10,1	325
Észtország	96,8	55,7	17,2	3,2	44,3	418
Lengyelország	99,8	90,4	5,4	0,2	9,6	391
Szlovákia	97,4	18,2	5,1	2,6	82	849
Magyarország	98,9	49,5	3,0	1,1	50,5	273
Csehország	93,3	29,3	26,4	6,7	70,7	888
Szlovénia	99,8	94,8	6	0,2	5,2	191
Bulgária	99,4	46,7	2,4	0,6	53,3	455
Románia	99,6	65,5	2,2	0,4	34,5	263

Forrás: saját számítások a Eurostat (2007) üzemi struktúrára vonatkozó online adatbázisát felhasználva. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>. Theme: Agriculture, Forestry and Fisheries. Structure of agricultural holdings.

Ezen társas vállalkozások átlag üzemmérete 850 hektár (Szlovákia), és főleg alkalmazottakkal dolgoztatnak. A munkavégzésben a tulajdonosok is résztvesznek de az alkalmazottak munkavégzése a meghatározó. Ezek az üzemtípusok több ponton is eltérnek az Európai Unió volt tagállamai ipari farmjaitól, szövetkezeteitől, egyrészt nincs ilyen nagy szerepük, ilyen nagy átlagméretű gazdaságok nincsenek, másrészt a munkaerő összetételében, hiszen az Európai Unió régi tagállamaiban a teljes munkaidejük főként családi munkaerő.

2.6. A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA LEGÚJABB IRÁNYZATA ÉS AZ ÜZEMI STRUKTÚRÁT ÉRINTŐ FONTOSABB INTÉZKEDÉSEI

Az Európai mezőgazdaság szerkezete és funkciói sok tekintetben eltérnek a tengerentúli országok magas versenyképességű agrárgazdaságaitól. Ez utóbbiaktól eltérően az európai mezőgazdaság évszázados hagyományokra tekint vissza. Jelentős szerepet tölt be a gazdaságban, a természeti erőforrások felhasználásához, a környezet alakításában, továbbá a társadalmi szerkezetben. Az európai mezőgazdaság sűrűn lakott országokban működik, és jelentős a hozzájárulása a kis települések fennmaradásához. A tengerentúli országok- Egyesült Államok, Kanada, Argentína, Ausztrália, Új-Zéland- többnyire ritkán lakott, az európaival össze nem hasonlítható település szerkezettel jellemző térségékben folytatják az agrártermelés jelentős részét. [HALMAI, 2004].

Kiemelést igényel az európai tájak nagyfokú változatossága, amely jelentős részben összefügg az azokon folytatott mezőgazdasági tevékenységekkel, az egyes sajátos agrárgazdasági kultúrákkal. E változatosság megőrzése valamilyen mezőgazdasági tevékenység fenntartását feltételezi.

A multifunkcionális mezőgazdaság az európai mezőgazdasági modell központi tényezője. E modellben a **termelők nemcsak termékeikért, hanem a nem termék outputért, így a társadalom által értékelt környezeti teljesítményekért is javadalmazáshoz jutnak.**

A gazdasági fejlődéssel együtt jár, hogy a mezőgazdasági termelés makrogazdasági súlyát elemző mutatók értéke folyamatosan csökken. A mezőgazdaság hozzájárulása a bruttó hazai termelés (GDP) előállításához az EU-15 átlagában már csak **1,3 százalék, és aránya a foglalkoztatásban 3,7 százalék** [EUROSTAT 2007]. Az „új” tagországokban - a nemzetközi tendenciákkal egyezően - megállapítható, hogy a mezőgazdaság részesedése a bruttó hazai termékből, és a foglalkoztatásból folyamatosan csökken.

Az Európai Unió mezőgazdaságának társadalmi-gazdasági szerepét a GDP előállításban, illetve a foglalkoztatásban betöltött súlyánál pontosabban mutatja a mezőgazdasági földterület, illetve az erdőterület aránya. Annak mértéke az EU tagországok többségében meghaladja a 80 százalékot. Azaz Európában a földfelszín döntő részét a mezőgazdaság gondozza. E területek - beleértve az erdőket is - az EU-ban jellemzően kultúrtájak. A rendszeres gazdasági tevékenység által gondozott, fenntartott földterületek. E tájak rendbetartása, az erózió megelőzése, a földfelszín növényekkel történő borítása, az allergén és egyéb gyomnövények kiirtása, a különféle környezetvédelmi előírások betartása, a rurális tájakhoz kapcsolódó kulturális örökség megőrzése egyaránt pozitív externalitások, közjavak előállítását jelenti. A **mezőgazdasági terület** aránya az országok összes területéből rendkívül különböző: Észtországban 17 százalék, Szlovénia és

Lettország 24-25 százalék körüli, míg Magyarországon meghaladja a 60 százalékot. Az EU-15 mezőgazdasági területének aránya 40,3 százalék. Bulgáriában 48 százalék a mezőgazdasági terület aránya, míg Romániában 60 százalék körüli, az „új” tagországok közül Magyarország után következik a mezőgazdasági terület arányának a rangsorában.

2.6.1. Az EU Közös Agrárpolitika reformfolyamatai

Az európai társadalom és a gazdasági fejlemények által támasztott elvárások következtében a Közös Agrárpolitika (KAP) az elmúlt tizenöt év során jelentős változásokon ment keresztül. Ebben a folyamatban új szakasz kezdetét jelezte a 2003–2004-es reform, amely az egységes támogatási rendszer keretében a KAP első pillérének legtöbb ágazatában bevezette a termeléstől függetlenített közvetlen kifizetéseket, valamint megerősítette a vidékfejlesztési politikát mint a KAP második pillérét. Ez a folyamat 2006-ban a cukorágazatot, 2007-ben pedig a zöldség- és gyümölcságazatot érintő reformokkal folytatódott, és a borágazat reformjára irányuló jogszabályjavaslatok kapcsán jelenleg is tart. Ezen reformfolyamatok az eddigiekhez képest alapvetően változást jelentenek. [EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA 2007]:

- A Közös Agrárpolitikában erőteljesen **megnövekedik az agrárkörnyezet-gazdálkodás szerepe**, egyrészt bővülnek az agrárkörnyezet- gazdálkodási programok, másrészt a közvetlen jövedelemtámogatások folyósításának feltételül is egyre szigorúbb agrárkörnyezet-védelmi feltételek teljesítését írják elő (ez utóbbi a cross compliance, a feltételesség szabályrendszere).
- A Közös Agrárpolitika második pillérének, **a vidékfejlesztésének nő a jelentősége**. A megerősített vidékfejlesztési politika hozzájárul a környezet és a vidéki tájak védelméhez, valamint elősegíti a növekedést, a munkahelyteremtést és az innovációt a vidéki területeken.
- A 2003-ban elfogadott reformlépcső (amelynek implementációjára az EU-15 országaiban 2005-2007. között kerül sor) nagy lépést tesz a reformfolyamat elmélyítésében, s fő szabályként a közvetlen **jövedelemtámogatásoknak a termeléstől történő teljes szétválasztását hirdeti meg**. Míg az új tagállamok egészen 2010-ig (Bulgária és Románia pedig 2011 végéig) vehetik igénybe az egységes területalapú támogatási rendszert (SAPS), addig az EU-15 tagállamainak 2007-ig be kellett vezetniük az egységes gazdaság támogatási rendszert (SPS). A termelői támogatások jelentős része ma már nem kötődik a termeléshez kapcsolódó döntésekhez, ezáltal az uniós gazdálkodók – a piaci jelzések tükrében szabadon választhatnak, hogy mit termelnek, a gazdasági környezetükben zajló változásokhoz való alkalmazkodás során saját termelési lehetőségeikre

és preferenciáikra tudnak támaszkodni, továbbá hozzá tudnak járulni az agrárszektor versenyképességének növeléséhez.

Az előzőekben említett fejlemények azt jelzik, hogy a jelenlegi KAP gyökeresen eltér a korábban ismerttől, annak ellenére, hogy a reformfolyamat eredményei és a Közös Agrárpolitikáról alkotott egyes vélekedések (amelyek többsége a reform előtti időszakra vonatkozik) között gyakran ellentmondás feszül. Ám ahhoz, hogy a KAP továbbra is a jelen és a jövő politikája maradjon, képesnek kell lennie arra, hogy értékelje saját eszközeit, megítélje, hogy azok megfelelően működnek-e, meghatározza a célkitűzések eléréséhez szükséges módosításokat és alkalmazkodjon az új kihívásokhoz. Egyértelmű, hogy további lépésekre van szükség, hiszen az olyan politika, amely nem fejlődik együtt a gyorsan változó környezettel, elavulásra van ítélve. A 2003-as reform az első lépés volt azon az úton, amely afelé vezet, hogy a KAP megfeleljen a 21. századi körülményeknek. A 2003-as reform valamennyi elemének tekintetében nem lehetett azonnali konszenzust kialakítani. Ez az oka annak, hogy mind a végleges megállapodásban, mind a 2003 óta végrehajtott többi reformban számos felülvizsgálati záradék szerepelt. Ezek lehetővé teszik, hogy a meglévő politikák alapvető reformja nélkül, a piaci és egyéb fejleményekkel összhangban további módosításokat lehessen végrehajtani.

A reformfolyamat során fenntarthatóság követelménye kerül előtérbe: **a megújuló Közös Agrárpolitikát nemcsak környezeti, hanem gazdasági és társadalmi értelemben is fenntarthatóvá kívánják alakítani.**

Az átalakulásban kiemelkedően fontos a vidékfejlesztés szerepe. Az Európai Unióban a vidékfejlesztés az agrárpolitika része, 2000-től annak „második pillére”, amely egyben túl is mutat a mezőgazdaságon. A vidékfejlesztés számára a 2003. évi Salzburgi Konferencia, majd a 2005. évi Stratégiai Dokumentum három fő célkitűzést határoz meg [EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK 2006]:

- **A versenyképes mezőgazdaság és erdőgazdálkodás megteremtését,** amely az agrárgazdaság szerkezeti átalakítását igényli (az EU-15-ben is, de különösen az „új” tagországokban);
- **A vidéki környezet védelmét, azon belül kiemelten a földfelszín gondozását (földmenedzsment),** amelyet az agrárágazat (beleértve az erdészetet és az akvakultúrát is) valósíthat meg;
- **A vidéki közösségek gazdasági-társadalmi életképességének növelését,** amelyek egyebek mellett a gazdasági tevékenységek diverzifikációját, a helyi kezdeményezések támogatását igényli.

Ugyanakkor igen erőteljesek a vidékpolitikát érintő kihívások [HALMAI 2007]:

- A növekvő versenyképességi kényszer folyamatos nyomást fejt ki az agrárstruktúrára, s felszínre hozza annak belső gyengeségét;
- A globalizáció, a nemzetközi versenyképesség fokozódó kihívásai, a Lisszaboni Folyamat igénye konfliktusba kerülhet a közös költségvetésben eddig prioritást élvező szektorális politikákkal, közöttük az agrárpolitikával, illetve annak második pillérével, a vidékfejlesztési politikával;
- Az EU keleti kibővítése egyúttal jelentős degresszió vidéki térségek bekapcsolásához vezetett, e változás- még inkább Románia és Bulgária csatlakozása- megnövelte az EU-n belüli rurális diszparitásokat, amelyek kezelése csak jelentős közösségi és nemzeti vidékpolitikai akciók révén lehetséges;
- A növekvő igényekkel egyidejűleg a vidékpolitika közös költségvetésből származó lehetőségei nem bővültek az eredetileg tervezett mértékben (2007-2013. közötti a tervezett 89 milliárd Euró helyett csak mintegy 67 milliárd Euró áll rendelkezésre annak céljára) ;

A fentiekben bemutatott célkitűzések jól illeszkednek a Lisszaboni Folyamatba. Például a második célkitűzés a földmenedzsment fontos eleme a biomassza előállítása, amely a megújuló energiaforrások lényeges tényezője. A megújuló és egyéb alternatív energiaforrások (nap-,szél, -vízi energia, biomassza, stb.) agráripari és közcélú hasznosítása szoros összefüggésben áll az agrárgazdaság komplex szerkezeti átalakításának folyamatával az Európai Unióban. Az agrárgazdasági- elsősorban biomassza eredeti megújuló energiaforrások a jövőben jelentős szerepet játszhatnak a vidéki térségek komplex regionális fejlesztésében, az élelmiszer termelésből kieső földterületek hasznosításában, a vidéki települések környezetvédelmi problémáinak megoldásában és azok népesség megtartó képességének fokozásában, az új vidéki munkahelyek, az új típusú mezőgazdasági szövetkezetek és agrárvállalkozások létrehozásában.

Az EU azt várja a tagállamoktól, hogy a jövőben fokozott mértékben használjanak megújuló energiaforrásokat. A Biomassza Akcióterv [COM(2005)623] és a Közösség új energiapolitikájáról szóló Zöld Könyv a biomassza-hasznosítás fokozását támogatja az energia-előállítás területén. Ez része az EU Fenntartható Fejlődés Stratégiájának is. Az Európai Unióban (EU-25) a becslések szerint 2005-ben a megművelt mezőgazdasági területből 2.654 - 2.854 ezer hektárt hasznosítottak a megújuló energiaforrások előállítására, ami 1,5-18 százalékot jelent a mezőgazdasági területből. Az EU megújuló energiaforrásokra vonatkozó ütemtervében meghatározott kötelező célkitűzések szerint **2020-ra a teljes üzemanyag- és az energiafelhasználás 10 százalékát a bioüzemanyagoknak, 20 százalékát pedig a megújuló energiaforrásoknak kell kitenniük.** Ezen célkitűzések szorosan kapcsolódnak az éghajlatváltozás hatásainak enyhítésére vonatkozó célokhoz, és valószínűleg jelentős hatással lesznek az EU

mezőgazdaságára. Ugyanakkor az európai mezőgazdaság elsődleges feladata továbbra is az élelmiszer- és takarmányelőállítás marad.

2.6.2. A vidékfejlesztés támogatási formái

A vidékfejlesztési programok keretében minden egyes fő célkitűzéshez tartozik egy tematikus tengely. A három tematikus tengely a Leader-megközelítés (Leader tengely) „módszertani” tengelyével egészül ki. A program átfogó egyensúlyának biztosítása érdekében minden tengely esetében meghatározták a minimális finanszírozás mértékét (10 % az 1. tengely, 25 % a 2. tengely, 10 % a 3. tengely és 5 % a Leader tengely esetében – ennek mértéke az új tagállamokban 2,5 %). Minden tematikus tengely esetében az építőelemként számos előre meghatározott vidékfejlesztési intézkedés áll rendelkezésre amelyekből a tagállamok kiválaszthatják azokat, amelyek véleményük szerint a legnagyobb hozzáadott értéket eredményezik az EU célkitűzéseinek figyelembevételével.

A jövőbeni politika e három tematikus tengely köré fog felépülni. Minden tengelyhez intézkedések széles köre fog tartozni. Az új rendeletben racionalizálták és egyszerűsítették az intézkedések megvalósításának feltételeit. A tagállamok nemzeti vagy regionális szinten a vidéki területeik igényeihez leginkább illő intézkedések a vidékfejlesztési nemzeti stratégiai terveikben választott stratégia és prioritások figyelembe vételével történő kiválasztásával alkotják meg vidékfejlesztési programjukat.

Az 1 tengelyhez tartozó intézkedések (A mezőgazdasági és erdészeti ágazat versenyképességének fejlesztése)

Miközben a mezőgazdaság egyre több vidéki területen veszíti el fontosságát mint fő tevékenység, az EU területi igazgatásában még mindig igen fontos szerepet játszik a vidéki gazdasághoz történő hozzájárulása, valamint az élelmiszerellátás és a közjavak és szolgáltatások biztosítása terén. Ugyanakkor az ágazatban a mezőgazdasági kereskedelem növekvő liberalizációja miatt nőtt a verseny. E kihívásoknak való megfelelés érdekében továbbra is a hatékonyság és a versenyképesség a fő célok, ugyanakkor figyelembe kell venni a különböző vidéki területek mezőgazdasági potenciáljának változatosságát, különösen az új tagállamok esetében, ahol a vidéki területek továbbra is mélyreható szerkezeti változásokon mennek keresztül. A versenyképesség megköveteli, hogy ésszerű egyensúlyt találjanak a gazdaságok életképessége, a környezetvédelem és a vidékfejlesztés szociális dimenziója között. A versenyképesség fejlesztése érdekében az anyagi tőkebefektetések támogatása továbbra is fontos marad. Ugyanakkor az emberi és társadalmi tőkébe történő befektetések egyre fontosabbak ahhoz, hogy a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás a vidéki területek növekedéséhez hozzájáruló, innovatív és dinamikus ágazat maradjon. A versenyképességre törekvés a mezőgazdaság gazdasági teljesítményének növelését jelenti, például a termelési költségek csökkentésével, a birtokok gazdasági

méretének növelésével, az innováció előmozdításával és a fokozottabb piaci orientáció elősegítésével. A versenyképesség növelésének ki kell használnia a gazdasági tevékenységek diverzifikációja, az élelmiszerek minőségére és biztonságára történő összpontosítás, a fogyasztók által igényelt hozzáadott értékkel rendelkező termékek, köztük a nem élelmiszer jellegű termékek és biomassza előállítás, valamint a tisztább és környezetbarátabb termelési módszerek által nyújtott lehetőségeket. E tengely tekintetében az intézkedéseket négy csoportba lehet osztani:

1) Emberi erőforrások: fiatal gazdák, korkedvezményes nyugdíj, képzés és tájékoztatás, gazdasági tanácsadó szolgáltatások

Számos intézkedés célozza a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási és ahhoz kapcsolódó ágazatokban dolgozó humán erőforrásokat. *Szakmai képzés és tájékoztatási tevékenységek* minden, mezőgazdasággal, élelmiszeriparral és erdőgazdálkodással foglalkozó felnőtt számára elérhetők a megfelelő technikai és gazdasági szaktudás biztosítása érdekében, amely kiterjed mind a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási versenyképességgel, mind a földhasználattal és környezetvédelmi célkitűzésekkel kapcsolatos kérdésekre.

A fiatal (40 év alatti) mezőgazdasági termelők számára nyújtott különleges kedvezmények elősegíthetik kezdeti letelepedésüket és az elindulás után gazdaságaik szerkezeti kiigazítását. Az új rendelkezésnek megfelelően az elindulást segítő támogatás nyújtását üzleti terv kidolgozásától kell függővé tenni, amely idővel biztosítja az új gazdaság tevékenységeinek fejlesztését.

A korkedvezményes nyugdíj magában foglalja a gazdálkodással a tervezettnél hamarabb felhagyó idősebb gazdák és gazdasági munkásoknak nyújtott anyagi ösztönzést (éves kifizetések). Az így felszabaduló földterületet át lehet ruházni a birtok gazdasági életképességét javító másik gazdálkodónak, vagy ki lehet vonni a mezőgazdasági termelésből.

2) Fizikai potenciál

Az EU támogatást nyújt a *mezőgazdasági birtokok modernizációjára* azok gazdasági teljesítményének növelésére a termelési tényezők jobb felhasználása révén, beleértve a minőséget, az ökológiai termékeket és a gazdaságon belüli és kívüli diverzifikációt is – ideértve a nem élelmiszer- termelő ágazatokat és az energianövényeket is – célzó új technológiák és innováció bevezetését, valamint a mezőgazdasági üzemek környezeti, munkahelyi biztonsági, higiéniai és állatjóléti feltételeinek javítását. A befektetések célja például a gazdaság gépeinek és berendezéseinek modernizációja lehet a fenti célkitűzések valamelyikének teljesítése érdekében. Ezenkívül támogatást lehet nyújtani *az erdők gazdasági értékének növelésére* irányuló befektetésekre is.

3) Élelmiszerminőség

Az élelmiszerminőség témakör alatt két intézkedés található: ösztönző kifizetések gazdáknak, valamint információs és promóciós tevékenységek.

4) Az új tagállamokra vonatkozó átmeneti intézkedések

A félig önellátásra termelő gazdaságok támogatásának a lényege abban áll, hogy azok a gazdaságok, melyek jórészt ugyan önellátásra termelnek, de a szükségleteiken felüli részt értékesítik- tehát egyben már árutermelők is- támogatást kaphatnak, **ha üzleti tervvel bizonyítják, hogy a jövőben gazdaságilag életképes vállalkozások lesznek.** A Bizottság dokumentuma hangsúlyozza: „A Bizottság különös figyelmet szentel a szerkezeti átalakulást felvállaló félig önellátó gazdaságoknak nyújtott részesedés arányának a program teljes költségéből a megfelelő egyensúly biztosítása érdekében.” A támogatás felső határa gazdaságonként egységesen 1500 Euró. A támogatás öt éven át folyósítható, de három év után felül kell vizsgálni, ha az üzleti tervben lefektetett célok nem teljesülnek, a támogatás folyósítását le kell állítani. Ez a támogatási forma elsősorban szociális indíttatású, de ennek ellenére nem lebecsülendő (AKI, 2003). Tulajdonképpen a Bizottság is hasonló megállapítást tesz: „Ez az ideiglenes jövedelemtámogatás hozzájárul a félig önellátó gazdaságok számára a kényszerű pénzügyi folyamatok és a háztartások jövedelmi nehézségeinek enyhítéséhez, amíg a gazdaság jövőjét biztosító szerkezetátalakítás folyik.”

Támogatás szaktanácsadási hálózat kialakítására és működtetésére (csak Romániára és Bulgáriára vonatozik, 3 évig folyósítható a támogatás)

Az Európai Unió vidékfejlesztési támogatások keretében lehetőség nyílik a **termelői csoportok** létrehozásának és működésének támogatására [DORGAI, 2005]. Az egymástól elszigetelten (elszigetelődött) egyenként kis volumenben termelők fejlesztései összehangoltan sikeresebbek, gazdaságilag hatékonyabbak lennének. A termelői csoportok kialakítása olyan termékek, termékcsoporthoz közös piaci szervezésére célszerű, amelyek a piaci viszonyoknak jobban kiszolgáltatottak, és ahol a termelők összefogására, együttes fellépésére nagyobb szükség van. A klasszikus termelői együttműködésektől, a szövetkezetektől részben eltérnek a termelői csoportok, amelyek ugyan szövetkezeti formában is tevékenykedhetnek, de más jogi személyiségű társaságként is működhetnek. A termelői csoportok létrehozásának támogatása nem igazán új elem az EU támogatási rendszerében, hiszen az előző tervidőszakban alkalmazható intézkedés volt a tagállamokban. Az új tagoknál való alkalmazás indokai közismertek. A termelői csoportok létrehozásának szükségességét közvetett módon ugyan, de alátámasztja a rendszerváltozást követően kialakult elaprózódott tulajdoni struktúra, aminek eredménye sok apró gazdaság, amelyek önállóan, elszigetelten nem képesek megkapaszkodni a piacon.

A 2 tengelyhez tartozó intézkedések (A környezet és a vidék fejlesztése) keretében történő kifizetések célja a környezetvédelmi szolgáltatások agrár környezetvédelmi intézkedésekkel történő megvalósítása vidéki területeken, és a földhasználat fenntartása (beleértve a fizikai és természeti hátrányokkal rendelkező területeket). Ezek a tevékenységek azzal járulnak hozzá a fenntartható vidékfejlesztéshez, hogy a mezőgazdaság fő szereplőit (gazdák és erdőművelők) a földhasználat fenntartására ösztönzi a természetes tér és táj fenntartása és fejlesztése érdekében. Ez a természeti erőforrások védelmét és fejlesztését jelenti, valamint az erdőgazdálkodási erőforrások fenntartható használatát. Ezek az intézkedések a természetes vagy környezetvédelmi korlátozásokból eredő hátrányok kompenzálásául szolgáló kifizetésekkel hozzájárulnak még a mezőgazdasági földterületek termelésből történő végleges kivonásának megelőzéséhez. A társfinanszírozott tevékenységeknek feltétlenül az EU prioritásait kell megcélolniuk, mint pl. az éghajlatváltozás elleni harc, a biológiai sokféleség és vízminőség megőrzése vagy a természeti katasztrófák kockázatának és hatásainak csökkentése. **E tengelyhez tartozó intézkedések a következők szerint csoportosíthatók:**

1) Mezőgazdasági területek fenntartható használata.

A gazdák alapvető szerepet játszanak a környezetvédelmi szolgáltatások nyújtásában, ezért kifizetés folyósítható azon gazdák részére, akik legalább öt éven keresztül önként vállalnak *agrár-környezetvédelmi kötelezettségeket*. Bizonyos típusú kötelezettségvállalások esetében azok környezeti hatásaitól függően hosszabb időszakokat is meg lehet határozni. A kifizetések éves ütemezésűek, kiszámításuk a jövedelemkiesés és a vállalt kötelezettségekből eredő többletköltségek alapján történik, beleértve az ügylet megvalósulásával kapcsolatban felmerülő költségeket is. Az agrár-környezetvédelmi intézkedéseket jelentik az egyedüli olyan intézkedéseket, amelyeket a vidékfejlesztési programokba kötelezően fel kell venni. Ez az intézkedés politikai prioritását tükrözi. Az említett agrár-környezetvédelmi kötelezettségek teljesítéséhez kapcsolódó *nem termelő beruházásoknak nyújtott támogatás* is adható.

2) Erdőterületek fenntartható használata

Az erdőzet a vidékfejlesztés szerves része, és a fenntartható földhasználat támogatásának ki kell terjednie a fenntartható erdőzetre és az erdők többfunkciós szerepére. Az erdők számos hasznot nyújtanak: biztosítják a nyersanyagot a megújuló és környezetbarát termékekhez, és fontos szerepet játszanak a gazdasági jólétben, a biológiai sokféleségben, a globális szén ciklusban, a vízmérlegben, az erózió elleni védelemben és a természeti veszélyek megelőzésében, valamint a szociális és rekreációs szolgáltatások nyújtásában.

A 3 tengelyhez tartozó intézkedések (a vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálása). E tengely központi célja az „élő vidék” kialakítása, valamint a társadalmi és gazdasági rendszerek fenntartása és fejlesztése, különösen

az elnéptelenedéssel veszélyeztetett távoli vidéki területeken. A tágabb értelemben vett vidéki gazdaságba és közösségekbe történő befektetés létfontosságú a vidéki élet minőségének az alapszolgáltatások és - infrastruktúra hozzáférhetőségének javításával és jobb környezettel történő javításához. E tengelyhez intézkedések három csoportja tartozik:

1) A vidéki gazdaság diverzifikációja

Ez a csoport három intézkedést tartalmaz: *nem mezőgazdasági tevékenységekké történő diverzifikálás*, amely a gazdaságot művelő háztartás tagjai számára folyósítható, a kizárólag mikrovállalkozások számára elérhető vállalkozás-létrehozási és -fejlesztési támogatás, *valamint a turisztikai tevékenységek ösztönzése* (amelynek támogatása a kisméretű infrastruktúrára, rekreációs infrastruktúrára és a vidéki turizmushoz kapcsolódó turisztikai szolgáltatás fejlesztésére és/vagy értékesítésére terjed ki).

2) A vidéki területek életminőségének javítása

Ez a csoport két intézkedést tartalmaz: *a gazdaság és a vidéki lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások megvalósításának támogatása* (beleértve a kulturális és szabadidős tevékenységeket) egy falura vagy faluk csoportjára, valamint a kapcsolódó kisméretű infrastruktúrára vonatkozik, valamint ide tartozik még a *vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése*.

3) Képzés, készségek elsajátítása és ösztönzés

A vidéki lakosság számára *képzési és tájékoztatási tevékenységek* lesznek elérhetők a magasabb fokú gazdasági diverzifikáció és a vidéki területek életminőségének javítása célkitűzések teljesítése érdekében. Ezen kívül támogatásban fog részesülni vidéki területeken a *készségek elsajátítása és ösztönzés* (a területek tanulmányozása, intézkedések a területtel kapcsolatos információkról, a helyi fejlesztési stratégia előkészítésébe és megvalósításába bevont személyek képzése, promóciós események és a vezetők képzése) valamint a *helyi fejlesztési stratégiák* végrehajtása a köz- és magánszférabeli partnerség a Leader helyi akciócsoportoktól eltérő megvalósításával.

A Leader tengely

A Leader modellt továbbra is EU-szinten folytatják és konszolidálják úgy, hogy a 2000–2006 közötti programozási időszakban közösségi kezdeményezésként futó intézkedést kötelező elemmé teszik a tagállamok által a 2007–2013 közötti időszakban végrehajtandó vidékfejlesztési programokban. Minden program tartalmazni fog egy finanszírozandó Leader tengelyt: a helyi fejlesztési stratégiák helyi akciócsoportok általi végrehajtása egy vagy több tematikus tengelyen alapul a három közül; a köztük megvalósuló (transznacionális és területközi) együttműködési projektek, és; a helyi akciócsoportok működési költségei, a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozásához és a terület ösztönzéséhez szükséges kapacitásépítés.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMI STRUKTÚRA ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEI AZ EURÓPAI UNIÓBAN

3.1.1. Az üzemi struktúra elemzésének eredményei az EU-15-ben

A gazdaságok száma az elmúlt három évtized alatt folyamatosan csökkent. 1987 és 1995 között a korábbi EU-12 tagállamban az üzemszerkezet alakulását az jellemezte, hogy a gazdaságok száma 20 százalékkal csökkent, ami teljes egészében az 50 hektárosnál kisebb gazdaságok számának és mezőgazdasági területének 20-25 százalékos csökkenését vonta maga után, az ennél nagyobbak viszont növekvő súlyt képviseltek, a mezőgazdasági terület több mint 60 százaléka tettek szert, a tíz évvel korábbi 50 százalékkal szemben. A 12. melléklet szemlélteti a gazdaságok számának alakulását 1995-2005 között az EU-15-ben. A gazdaságok számának alakulása csaknem teljesen egyenletesen csökkent 1995-1997 és 2000-2003 között (évente -2,6 illetve -2,7 százalék). 1997-2000 periódusban a csökkenés üteme alacsonyabb volt -1,1 százalék, míg 2000-2005 között a csökkenés 3,1 százalék volt [EUROPEAN COMMISSION, 2007].

A 19. és 20. táblázat mutatja a gazdaságok számának és a mezőgazdasági területből való részesedésének méretkategóriák szerinti alakulását 1995-2003 között. Megfigyelhető, hogy a 20 hektárnál kisebb gazdaságok száma 17 százalékkal esett vissza a vizsgált periódusban, míg az 50 hektárnál nagyobb gazdaságok közel 6 százalékos növekedést mutatnak. A 20 hektárnál kisebb gazdaságoknak a vizsgált periódusban a földterület művelésében is csökkent a szerepük, 18,4 százalékkal kevesebb mezőgazdasági területet művelnek, míg az 50 hektárnál nagyobb gazdaságok 11 százalékkal több földterületet hasznosítanak. A 20 és 50 hektár közötti közepes méretű gazdaságok számában és a mezőgazdasági terület művelésében is csökkenő tendencia figyelhető meg. A vizsgált időszakban számuk 19 és a mezőgazdasági területből való részesedésük 18 százalékkal csökkent.

19. táblázat A gazdaságok számának alakulása méretkategóriák szerint az EU 15-ben (1995-2003)

A gazdaságok méret kategóriái, Hektár	Gazdaságok száma (ezer db) méret kategória szerint			
	1995	1997	2000	2003
0-5,0	4193,6	3901,7	3903,3	3533,
5,1-10,0	960,3	929,2	834,3	0
10,1-20,0	782,0	757,7	691,3	763,8
20,1-50,0	848,4	802,0	738,4	635,6
>50,1	585,7	598,5	603,4	685,7
Összesen	7370,0	6989,2	6770,7	6239

Forrás: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information. European Union, DG for Agriculture, 2004, 2006.

20. táblázat A gazdaságok által használt mezőgazdasági terület alakulása méretkategóriák szerint az EU-15-ben (1995-2003)

A gazdaságok méret kategóriái, Hektár	Földhasználat méretkategóriák szerint 1000 ha			
	1995	1997	2000	2003
0-5,0	7317	7008	6595	6042
5,1-10,0	6726	6523	5887	5381
10,1-20,0	11062	10706	9825	9053
20,1-50,0	26826	25459	23615	21964
>50,1	76567	78995	80869	83615
Összesen	128497	128691	126791	126055

Forrás: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information European Union, DG for Agriculture, 2004, 2006.

Érdemes megvizsgálni a gazdaságok csökkenésének mértékét az egyes tagországokban összevetve a mezőgazdasági munkaerő csökkenéssel. A mezőgazdasági üzemek száma 15,3 százalékkal csökkent, míg a mezőgazdaságban foglalkoztatott teljes munkaidős dolgozók (ÉME) száma 17 százalékkal esett vissza 1995-2003 között az EU-15-ök átlagában. [EUROPEAN COMMISSION, 2006].

A mezőgazdasági üzemek és a mezőgazdasági munkaerő alakulását szemlélteti a 21. táblázat az EU-15 tagállamaiban. Látható, hogy az üzemek számának visszaesése különböző mértékű volt az egyes tagországok között. A gazdaságok száma több mint 25 százalékkal csökkent Finnországban, Dániában és Németországban, és 20-25 százalékkal csökkent Hollandiában, Belgiumban, Ausztriában, Luxemburgban, Svédországban, Olaszországban és Portugáliában, míg Franciaországban, Spanyolországban és Írországon 20 százalék alatt volt a visszaesés. A két szélső érték Dánia (29,4 százalékkal csökken) és Görögország (2,8 százalék). A mezőgazdasági munkaerő kevesebb mint húsz százalékkal csökkent Belgiumban, Ausztriában, Luxemburgban, Franciaországban, Görögországban és Svédországban. A két szélső érték Írország (32 százalék visszaesés), míg Hollandiában a teljes munkaidős dolgozók száma a mezőgazdaságban mindössze 6 százalékkal esett vissza.

A mezőgazdasági munkaerő és a gazdaságok számának csökkenési üteme számos tagországban hasonló volt-, például Olaszországban, Franciaországban, Luxemburgban és Finnországban. Ugyanakkor Hollandiában, Írországon húsz százalékkal eltért a gazdaságok és a munkaerő számának a csökkenési üteme. Az Egyesült Királyság esetében fordított helyzet figyelhető meg, hiszen 20 százalékkal nőtt a gazdaságok száma, míg a foglalkoztatottak száma csökkent (22,9 százalékkal) a vizsgált periódusban.

Az elmondottak alapján levonható következtetés, hogy **a gazdaságok számának csökkenése nem feltétlenül jár együtt a munkaerő számának hasonló visszaesésével, és fordítva.**

21. táblázat A mezőgazdasági üzemek és a munkaerő számának alakulása az Európai Unió (EU-15) tagállamaiban (1995-2003)

Ország	Üze- mek száma (ezer db.)	Mező- gaz- dasági munka- erő (ezer ÉME)	Üze- mek száma (ezer db.)	Mező- gaz- dasági munka- erő (ezer ÉME)	Üze- mek száma (ezer db.)	Mező- gaz- dasági munka- erő (ezer ÉME)
	1995		2000		2003	
EU-15	7370	7209	6771	6342	6239	5986
Hollandia	113	221	102	220	86	207
Belgium	71	84	62	75	55	73
Ausztria	222	198	200	175	174	172
Franciaország	735	1137	664	1029	614	975
Finnország	101	141	81	111	75	106
Luxemburg	3	5	3	4	3	4
Németország	567	792	472	685	412	610
Svédország	89	90	81	77	68	74
Egyesült Királyság	235	391	233	333	281	301
Dánia	69	90	58	76	49	70
Görögország	802	645	817	586	825	622
Írország	153	232	142	172	135	158
Olaszország	2482	1463	2154	1197	1964	1138
Spanyolország	1278	1102	1287	1102	1141	1023
Portugália	451	619	416	503	359	452

Forrás: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information 2005. European Union, DG for Agriculture, 2006.

Az átlagos üzemnagyság folyamatosan növekedett függetlenül attól, hogy milyen mértékegységgel mérjük (mezőgazdasági terület nagysága, vagy európai méretegység, EUME). A növekedés ellenére 2003-ban az átlagos üzemnagyság az Európai Unióban (EU-15) mindössze 20,2 hektár volt. Ez az átlagszám azonban eltakarja egyrészt az Európai Unió szintjén is meglévő, másrészt az egyes országok üzemi struktúrája közötti, illetve azon belüli jelentős különbségeket. A 22. táblázatból látható, hogy az Európai Unióban az egy üzemre jutó átlagos mezőgazdasági terület 4,8 hektár (Görögország) és 57,4 hektár (Egyesült Királyság) között szóródik. Az európai átlagos üzemnagysághoz közeli értékek találhatóak Hollandiában, Spanyolországban és Belgiumban, míg Németországban, Franciaországban, Svédországban kétszer, Dániában, Egyesült Királyságban közel

háromszor nagyobbak. Az európai átlagtól lefelé eltérő országok között találjuk Görögországon kívül Portugáliát és Olaszországot. A gazdaságok átlagos üzem nagyságának növekedési üteme az Európai Unió (EU-15) átlagában 16 százalék, az 1995-2003-as időszakot figyelembe véve. Ha ezt a tényt összevetjük az előbbieken bemutatott **mezőgazdasági üzemek számának a vizsgált időszakban végbement csökkenésével, akkor megállapítható, hogy a üzemi struktúrában folyamatos koncentrálódási folyamat megy végbe. Érdemes megjegyezni, hogy tagállamonként jelentős különbségek tapasztalhatók mind az átlagos üzem nagyság növekedési ütemében, mind a koncentrációs folyamat tekintetében.** Az átlagos üzem nagyság 1995-2003 legjobban növekedett Dániában (38 százalék), Hollandia, Belgium, Luxemburg 30 százalék körüli növekedés látható, Franciaországban a növekedés az európai átlag körül található. Az európai átlag alatt van Görögország, Írország, Olaszország, Spanyolország és Portugália. Az Egyesült Királyságban az átlagos terület nagyság 1997-től kezdődően csökkent, a vizsgált időszakban az adatok szerint 18 százalékos csökkenés olvasható ki.

22. táblázat Az átlagos mezőgazdasági terület nagyság alakulása az Európai Unió (EU-15) tagországaiban

	1989/90	1993	1995	1997	99/2000	2003
EU-15	-	-	17,4	18,4	18,7	20,2
EU-12	15	16,4	17,2	18,2	18,4	
Hollandia	16,1	16,8	17,7	18,6	20	23,5
Belgium	15,8	17,6	19,1	20,6	22,6	25,4
Ausztria	13,7	-	15,4	16,3	17	18,7
Franciaország	30,5	35,1	38,5	41,7	42	45,3
Finnország	20,7	-	21,7	23,7	27,3	29,9
Luxemburg	32,0	37,4	39,9	42,5	45,4	52,3
Németország	26,1	28,1	30,3	32,1	36,3	41,2
Svédország	32,9	-	34,4	34,7	37,7	46,1
Egyesült Királyság	67,9	67,3	70,1	69,3	67,7	57,4
Dánia	34,2	37,1	39,6	42,6	45,7	54,7
Görögország	4,3	4,3	4,5	4,3	4,4	4,8
Írország	26	26,8	28,2	29,4	31,4	32,3
Olaszország	5,6	5,9	5,9	6,4	6,1	6,7
Spanyolország	15,4	17,9	19,7	21,2	20,3	22,1
Portugália	6,7	8,1	8,7	9,2	9,3	10,4

Forrás: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information 2005. European Union, DG for Agriculture, 2006.

Az ökonómiai üzemméret ugyancsak növekedett. 2003-ban 20,7 EUME volt az Európai Unió átlagában (23. táblázat). **Az ökonómiai méret szerinti osztályozás még erősebb koncentrációt mutat, mint a földterület.** A legnagyobb értékek Hollandiában (95,6 EUME) több mint négyszerese az európai átlagnak, ezt követi Dánia és Belgium, ahol 76,4 EUME illetve 58,7 EUME az üzemek átlagos ökonómiai mérete. Ezzel szemben az ökonómiai üzemméret Görögországban 6,3 EUME és Portugáliában 6,5 EUME. Az európai átlaghoz közeli értékek találhatóak Finnországban és Írországban, míg Luxemburgban és Németországban, az üzemi méret az európai átlagnak a kétszerese.

23. táblázat Az átlagos ökonómiai üzemméret alakulása az Európai Unió (EU-15) tagországaiban

	EUME					
	89/90	1993	1995	1997	2000	2003
EU-15	-	-	14,9	16,7	18,7	20,7
EU-12	11,4	14,3	14,9	16,7	18,8	20,8
Hollandia	51,6	69,1	78,9	84,1	89,6	95,6
Belgium	28,2	39	42,6	47	52,9	58,7
Ausztria	-	-	11,1	11,6	11,4	14
Franciaország	23,7	29,2	31,3	35,3	43,4	47,4
Finnország	-	-	15,5	23,5	23,2	22,2
Luxemburg	22,9	29	30,2	35,2	35,9	46,5
Németország	18,4	26,3	27,9	32,3	40,7	51
Svédország	-	-	23,1	22,8	26,2	28,5
Egyesült Királyság	35,4	38	42,6	47,7	47,4	38,7
Dánia	37,3	48,7	51,7	57,2	61,8	76,4
Görögország	4,4	6,2	6,1	5,8	6,3	6,3
Írország	11,6	15	16,5	18,7	20,7	20,8
Olaszország	7,5	7,6	7,5	8	8,9	9,9
Spanyolország	5,6	8,3	8,6	10,6	11,9	15,1
Portugália	3,9	5,0	5,4	6,5	6,4	6,5

Forrás: Structure of agricultural holdings by region, main indicators. Eurostat, 2006.

A 24. és a 25. táblázat mutatja a mezőgazdasági üzemek számának és a hozzátartozó mezőgazdasági területnek a megoszlását az egyes területnagyságokban az EU-15-ök átlagában és az egyes tagországokban. Látható, hogy az Európai Unióban (EU-15) az átlagos üzemnagyság adatok nagyszámú kis méretű gazdaságot takarnak. **2003-ban a 20 hektárnál kisebb gazdaságok képezték az összes gazdaság mintegy 79 százalékát,** ugyanakkor az összes földterületnek alig több mint 16 százalékával rendelkeznek. **A 20 és 50 hektár közötti gazdaságok 11 százalékot képviselnek az összes gazdaságból és művelik**

a mezőgazdasági terület 17,4 százalékát. A fentiekben említett koncentrációs folyamat más oldalról azt jelenti, hogy az **ötven hektáronál nagyobb gazdaságok, amelyek az összes gazdaság 9,9 százalékát teszik ki hasznosítják a mezőgazdasági terület 66,3 százalékát. Az ötven hektár fölötti gazdaságok átlagnagysága mintegy 135 hektár.** Az Európai Uniónak az egyes üzemnagyságok megoszlására vonatkozó átlagszámai azonban ugyancsak eltakarják az országok közötti jelentős különbségeket. Hollandia és Belgium, amelyek átlagos üzemnagyság (1 üzemre jutó mezőgazdasági terület) tekintetében megfelelnek az európai átlagnak, az előbbi átlagtól kiegyensúlyozottabb megoszlásokat mutatnak. Az 50 hektár feletti üzemek, összes gazdaság 12,2 százalékát illetve 14,9 százalékát teszik ki Hollandiában és Belgiumban, az összes földterület 43,6 százalékán illetve 49,1 százalékán gazdálkodnak. Átlagnagyságuk jóval alacsonyabb az európai átlagnál Hollandiában 84,2 hektár, Belgiumban 83,5 hektár. Az európai átlag alatt található országok között is lényeges különbség van. Görögországban az 50 hektár feletti üzemek száma nem éri el az 1 százalékot és az összes földterület mintegy 15,5 százalékát művelik meg, ezzel szemben Olaszországban a hasonló számok 2,1 százalék illetve 38,9 százalék. Az ötven hektár fölötti gazdaságok átlagnagysága is lényegesen eltér, Görögországban 95 hektár, míg Olaszországban 126 hektár. Az öt hektár alatti gazdaságok aránya a két országban közel azonos, de Görögországban az összes terület 26,8 százalékát, míg Olaszországban 17 százalék. Franciaországban az 50 hektár fölötti gazdaságok az összes gazdaság 33 százalékát teszik ki ugyanakkor az összes földterület 79,2 százalékát hasznosítják. Az ötven hektár fölötti üzemek nagy aránya ellenére az átlagos nagyságuk alacsonyabb az európai átlagnál, 109 hektár. A 20 hektár alatti gazdaságok aránya majdnem a fele az összes gazdaságnak, azonban csak az összterület 6 százalékán gazdálkodnak. **Luxemburgban a legmagasabb az 50 hektár feletti gazdaságok aránya, az összes gazdaság 45,8 százaléka esik ebbe a kategóriába, és a részesedésük a földterületből majdnem eléri a 84 százalékot. Az ötven hektár feletti gazdaságok átlagnagysága viszont az Egyesült Királyságban a legnagyobb, 184 hektár, a 100 hektár fölötti gazdaságok nagy arányának köszönhetően. Luxemburgban a húsz hektár alatti gazdaságok aránya 36,6 százalék, míg az Egyesült Királyságban 57 százalékot tesz ki, viszont a gazdaságok által hasznosított mezőgazdasági terület közel azonos a két országban, 4,2 illetve 4,8 százalék. Ezek a legalacsonyabb értékek az EU-15-ben.**

24. táblázat A mezőgazdasági üzemek számának megoszlása az egyes területnagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003
százalék

	0-5	5-10	10-20	20-50	≥50
EU-15	56,6	12,2	10,2	11	9,9
Hollandia	29,6	14,2	15,9	28,1	12,2
Belgium	28	13,2	16,1	27,8	14,9
Ausztria	32,3	19	23,2	19,7	5,9
Franciaország	27,6	9,3	10,4	19,8	32,9
Finnország	9,9	12,9	23,5	37,2	16,5
Luxemburg	19,6	8,9	7,8	17,8	45,8
Németország	23,6	14,6	18,7	22,8	20,3
Svédország	10,4	15,1	20,1	26	28,4
Egyesült Királyság	36,9	9,6	10,6	16	26,9
Dánia	3,7	16,5	18,2	26,3	35,3
Görögország	76,1	13,3	6,5	3,3	0,8
Írország	7,7	11,9	24,2	38,2	18,0
Olaszország	76,8	10,5	6,2	4,4	2,1
Spanyolország	55	14,8	11,5	10	8,7
Portugália	7,6	10,8	6,2	3,6	2,7

Forrás: European Union, DG for Agriculture, 2006.

25. táblázat A mezőgazdasági terület megoszlása az egyes területnagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003
százalék

	0-5	5-10	10-20	20-50	≥50
EU-15	4,8	4,3	7,2	17,4	66,3
Hollandia	2,7	4,3	9,8	39,6	43,6
Belgium	2,2	3,8	9,3	35,7	49,1
Ausztria	4,4	7,4	17,9	31,6	38,8
Franciaország	1,2	1,5	3,3	14,8	79,2
Finnország	0,9	3,2	11,6	39,8	44,4
Luxemburg	0,8	1,2	2,2	12,1	83,7
Németország	1,5	2,6	6,7	18,3	70,9
Svédország	0,6	2,4	6,3	18,4	72,3
Egyesült Királyság	0,9	1,2	2,7	9,3	86,0
Dánia	0,1	2,2	4,8	15,7	77,2
Görögország	26,8	18,9	18,4	20,3	15,5
Írország	0,7	2,8	11	38,4	47,1
Olaszország	17	10,9	13	20,2	38,9
Spanyolország	4,9	4,7	7,3	13,9	69,1
Portugália	12,9	7,2	8,2	10,6	61

Forrás: European Union, DG for Agriculture, 2006.

Ha az EU-15 tagországainak üzemi struktúráját az ökonómiai üzemméret szerint vizsgáljuk meg hasonló képet kapunk, mint a területnagyság szerinti eloszlásban. A 26. és 27. táblázatokból kiolvasható, hogy az Európai Unió átlagában az igen nagy üzemméretű gazdaságok (100 EUME felett) aránya mindössze 4,3 százalék az összes gazdaságon belül ugyanakkor gazdasági jelentőségük jóval nagyobb, az általuk megművelt terület közel 30 százalék. Megfigyelhetők a tagországokon belüli különbségek: míg Hollandiában ezeknek a gazdaságoknak az aránya 32,2, addig Görögországban 0,1 százalék. A használt mezőgazdasági terület arányában Dánia és Görögország képezik a szélső értékeket, az előzőben a 100 EUME- nél nagyobb gazdaságok művelik a terület közel 60 százalékát míg az utóbbiban csak 1,8 százalékát. Ezzel szemben a kis méretű gazdaságoknak tekinthető 8 EUME alatti gazdaságok aránya 63,8 százalék és művelik a mezőgazdasági terület 14,9 százalékát. Akárcsak a területnagyságnál ebben az esetben is jelentős különbség van egyes tagállamok között. A kisméretű gazdaságok aránya meghaladja a háromnegyedet Portugáliában (85,7 százalék), ezt követi Olaszország (77,8 százalék) valamint Görögország (77,2). A kisméretű gazdaságok aránya a legkisebb Hollandiában (11,2 százalék), ezt követi Belgium és Luxemburg (24 százalék).

26. táblázat A mezőgazdasági üzemek számának megoszlása az egyes ökonómiai üzemenagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003

	százalék					
	<8	8-<16	16-<40	40-<100	>=100	Összesen
EU-15	63,8	11,6	11,8	8,5	4,3	100
Hollandia	11,2	11,8	17,1	27,7	32,2	100
Belgium	24,3	10	16,7	29,5	19,5	100
Ausztria	54,8	17	20,8	6,7	0,7	100
Franciaország	31,4	9,6	19,9	26,5	12,6	100
Finnország	38,4	18,1	27,2	14,4	1,9	100
Luxemburg	24	12	16	40	8	100
Németország	35,3	12,3	19	21,4	12	100
Svédország	53,8	13,1	13,7	13,1	6,3	100
Egyesült Királyság	58	8,3	11,3	12,1	10,3	100
Dánia	19,9	17,3	20,6	17,7	24,5	100
Görögország	77,2	13,6	7,9	1,2	0,1	100
Írország	48,3	18,8	18	12,5	2,4	100
Olaszország	77,8	9,9	7,5	3,4	1,4	100
Spanyolország	65,4	13,7	13	5,7	2,2	100
Portugália	85,7	7	4,8	1,8	0,7	100

Forrás: saját számítások az EUROSTAT [2004a], [2004b], [2004c], [2004d], [2004e], [2004f], [2004g], [2005b], [2005c], [2005d], [2005e], [2005f], [2005g], [2005h], [2005i] kiadványait felhasználva.

A közepes (8 és 40 EUME között) méretű üzemek adják a gazdaságok 23,4 százalékát és művelik a mezőgazdasági terület 27,8 százalékát. A közepes gazdaságok teszik ki Finnországban a gazdaságok 45,3 százalékát, az EU-15 átlag felett található szintén Írország, ahol a közepes gazdaságok 36,8 százalékát teszik ki a gazdaságoknak. A fentiekben említett három kisméretű gazdaságok dominanciájával rendelkező országon (Portugália, Görögország, Olaszország) kívül még az Egyesült Királyságban az EU-15 átlag alatt található a közepes gazdaságok aránya (19,6 százalék). A nagy méretű gazdaságok az összes gazdaság 8,5 százalékát adják és az összes földterület 27,3 százalékát hasznosítják. A nagyoknak tekintett (40 és 100 EUME között) gazdaságok aránya 1,2 százalék Görögországban, Portugáliában 1,8 százalék és Olaszországban 3,4 százalék. Az Egyesült Királyságban, ahol az átlagos üzemméret hektárban kifejezve a legnagyobb a tagországok közül, az ökonómiai méret szerinti elosztásban a gazdaságok 58 százaléka tartozik a kisméretű gazdaságok csoportjában, míg 22 százalékuk nagyméretűek (40 EUME-nél nagyobb). A földterületből való részesedés szerint a kisméretűek részesednek közel 22 százalékkal, a közepes méretűek 40,5 százalékkal és a nagyméretűek 62,9 százalékkal.

27. táblázat A mezőgazdasági terület megoszlása az egyes ökonómiai üzernagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003

	százalék					
	<8	8-<16	16-<40	40-<100	>=100	Összesen
EU-15	14,9	8,9	18,9	27,3	30	100
Hollandia	1,7	3,4	9,1	27,8	58	100
Belgium	3,5	3,9	12	38,7	41,9	100
Ausztria	34,4	14,6	30,6	16,7	3,7	100
Franciaország	3,9	4	17	41,6	33,5	100
Finnország	14,1	15,8	34,8	29,4	5,9	100
Luxemburg	4,0	5,3	13,9	56	20,8	100
Németország	5,6	4,5	11,7	26,2	52	100
Svédország	16,5	10,9	18,7	27,4	26,5	100
Egyesült Királyság	14,6	7,3	15,2	25,3	37,6	100
Dánia	2,9	5,1	12,4	20	59,6	100
Görögország	35	24,2	29,8	9,2	1,8	100
Írország	23	17,8	24,8	25,6	8,8	100
Olaszország	24,8	14,5	21,7	19	20	100
Spanyolország	22,3	10,7	23,1	23,4	20,5	100
Portugália	28,9	11,4	18,1	20,9	20,7	100

Forrás: saját számítások az EUROSTAT [2004a], [2004b], [2004c], [2004d], [2004e], [2004f], [2004g], [2005b], [2005c], [2005d], [2005e], [2005f], [2005g], [2005h], [2005i] kiadványait felhasználva.

Összefoglalva az előzőeket megállapítottam, hogy az Európai Unió (EU-15) üzemi szerkezetében egy sajátos kettős szerkezet van kialakulóban. A mezőgazdasági üzemszerkezet egyik oldalán a 20 hektárnál és a 16 EUME-nél kisebb méretkategóriába tartozó gazdaságok állnak, amelyek jelentős számarányukhoz képest (79 illetve 75,4 százalékát képezik az összes gazdaságnak) jóval kisebb a részesedésük a földterületből (16 illetve 24 százalékát adják az összes földterületnek). Az üzemszerkezet másik végén az 50 hektárnál és a 40 EUME-nél nagyobb méretkategóriába tartozó gazdaságok állnak, amelyek kisebb létszámarányuk mellett (9,9 illetve 12,8 százalékot képviselnek az összes gazdaságból) a mezőgazdasági területből való részesedésük 66 illetve 57 százalék. A földkoncentrációs folyamatot jellemzi a gazdaságok számának csökkenése összevetve az átlagos üzemméret növekedéssel. Az adatok szerint a jövedelemtermelő potenciált kifejező ökonómiai méret szerinti osztályozásban még jobban kifejezésre jut a földkoncentráció. Az üzem típusok szerint vizsgálva a gazdaságokat elmondható, hogy az üzemszerkezet egyik oldalán az emelkedő átlagnagyságú főfoglalkozású családi gazdaságok állnak, míg a másik oldalon a részmunkaidős gazdaságokat találjuk.

3.1.2. Az üzemi struktúra elemzésének eredményei az „új” tagországokban

A gazdaságok területnagyság szerinti megoszlását vizsgálva, megállapítható, hogy a tulajdoni- és szerkezeti átalakulás következménye lett többek között **minden egyes országban az 5 hektár alatti gazdaságok túlsúlya** (28. és 29. táblázat). A 2004. május elsején csatlakozott országok 2003. évi csatlakozás előtti adatait vizsgálva, 2,5 millió 5 hektár alatti, többségében elaprózott és életképtelen gazdasággal terhelte meg az EU régi 15 tagállamának többségében versenyképes mezőgazdaságát. **Románia és Bulgária 2007. január elsejei csatlakozásakor 5,5 millió 5 hektár alatti többnyire önellátó gazdasággal lépett be az Európai Unióban.**

Ezen gazdaságoknak a földterületből való részesedése azonban országonként eltérő súllyal szerepel. A két szélső érték Csehországban, illetőleg Romániában található. Az előzőben az 5 hektár alatti gazdaságok a földterületnek 1 százalékát, míg az utolsóban 35,5 százalékát művelik. Az elaprózottság mellett az 50 hektár feletti gazdaságok fontos szerepet töltenek be a földterület hasznosításában Csehországban (93,1 százalék), Szlovákiában (95,1 százalék) és Bulgáriában (78 százalék). Az 50 hektár feletti gazdaságok részesedésének legalacsonyabb aránya található Szlovéniában (8,1 százalék) és Lengyelországban (24,3 százalék). **Csehország, Szlovákia, Magyarország, és Észtország üzemi szerkezetére és földhasználatára a dualitás jellemző.** Egyfelől nagyszámú a kisgazdaság, szerepük a földhasználatban viszonylag alacsony, másfelől az 50 hektárnál nagyobb gazdaságok csekély számuk ellenére a földterület közel háromnegyedén gazdálkodnak.

A szerkezetből nem a nagy, hanem a közepes gazdaságok hiányoznak, illetve ezek aránya alacsonyabb, mint ahogy ez a Európai Unió 15 régi tagállama esetében látható volt. A közepes méretű gazdaságok földterületi részesedése a kisméretű gazdaságok koncentrációjával alig növelhető. Hiszen igaz ugyan, hogy ezek száma tetemes, de a földhasználatból messze számarányuknál kisebb mértékben részesednek. Az életképes családi gazdaságok földhasználati arányának számottevő növelése csak a bér munkán alapuló nagybirtok földhasználati arányának mérséklésével lehetséges.

Kivételt képez Románia, ahol elképzelhető a kisgazdaságok koncentrációja is egyrészt mert 35,5 százalékkal részesednek a földhasználatból, másrészt mivel több mint egymillió gazda a törvényileg meghatározott nyugdíj korhatár felett van és reális esély van arra, hogy nagyrészüket felhagyja a gazdálkodással, ami pozitívan hatna a közepes, életképes gazdaságok növelésére.

28. táblázat Az „új” tagországok mezőgazdasági üzemeinek megoszlása az egyes területnagyságok szerint, 2003

	százalék					Összesen üzem 1000 db.
	0-5	5-10	10-20	20-50	≥50	
Litvánia	62,1	21,0	10,5	4,6	1,9	272,1
Lettország	50,6	23,2	15,8	7,3	3,0	126,6
Észtország	50,8	19,7	14,5	9,1	5,8	36,9
Lengyel- ország	66,5	17,1	11,4	4,2	0,8	2172,2
Szlovákia	91,9	2,1	1,4	1,3	3,3	71,7
Magyarország	89,6	4,3	2,8	1,8	1,4	773,4
Csehország	58,1	10,5	9,3	8,5	13,5	45,8
Szlovénia	57,5	26,7	12,6	2,9	0,3	77,1
Bulgária	96,8	1,5	0,6	0,4	0,8	665,5
Románia	93,8	4,9	0,8	0,2	0,3	4484,9

Forrás: European Union. (DGVI) (2006)

29. táblázat Az „új” tagországok mezőgazdasági területének megoszlása az egyes területnagyságok szerint, 2003

	százalék					Mezőgazdasági terület összesen ezer hektár
	0-5	5-10	10-20	20-50	≥50	
Litvánia	19,1	16,0	15,6	14,8	34,5	2491
Lettország	9,2	14,0	18,5	18,4	39,9	1489
Észtország	5,8	6,4	9,3	12,8	65,8	796
Lengyelország	16	18,4	23,5	17,8	24,3	14426
Szlovákia	2,4	0,5	0,7	1,3	95,1	218
Magyarország	9,5	5,4	6,9	10,1	68,1	4352
Csehország	1,0	0,9	1,6	3,3	93,1	3632
Szlovénia	23,0	29,8	26,8	12,3	8,1	486
Bulgária	15,0	2,2	1,8	2,6	78,5	2904
Románia	35,5	10,3	3,4	2,0	48,8	13931

Forrás: European Union. (DGVI) (2006)

A 2003. évi csatlakozás előtti adatok (néhány ország esetében rendelkezésre álló) csatlakozás utáni 2005. évi adatokkal történő összehasonlításával, a következőket lehet megállapítani (30. és 31. táblázat):

- A három balti államban, Magyarországon, és Csehországban az 5 hektár alatti gazdaságok aránya és a földterületből való részesedésük is csökkent. Lengyelországban és Szlovéniában viszont növekedés látható úgy az üzemek arányában mind a földterületben való részesedés terén;
- Az 50 hektár feletti gazdaságok aránya növekedett a balti államokban, Magyarországon és Csehországban. A földterületből való részesedésük kivétel Csehország- részesedésük a földterületből is növekedett ezekben az országokban;
- Tendenciájában az Európai Unió régi tagállamaihoz hasonló birtokkoncentráció Magyarországon is megindult, a legkisebb méretű egyéni gazdaságok száma és a mezőgazdasági területből való részesedésük folyamatosan csökken. A 10 hektár alatti gazdaságok száma 2000 és 2003 között 188 ezerrel (21 százalékkal) csökkent, földterületük 220 ezer hektárral (25 százalékkal) lett kevesebb. Az ötven hektár feletti gazdaságok száma 24 százalékkal növekedett és földterületük 229 ezer hektárral (33 százalékkal) lett nagyobb;
- Az 5-20 hektár közötti gazdaságok által művelt terület aránya csökkent Magyarországon, Szlovéniában, Észtországban, Lengyelországban;

- A 20-50 hektár közötti gazdaságok aránya növekedett a három balti államban, Csehországban, Magyarországon, és Szlovéniában. Részesedésük a földterületből növekedett Litvániában, Lettországon, Csehországban és Szlovéniában, ezzel szemben Litvániában és Lettországon ellentétes tendencia figyelhető meg.

30. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági üzemének megoszlása területnagyság szerint, 2005

százalék

	0-5	5-20	20-50	≥50	Összesen üzem 1000 darab
Litvánia	51,3	40,4	6,0	2,3	253
Lettország	49,0	39,6	8,1	3,3	133
Észtország	45,1	36,0	10,7	8,2	27,7
Lengyelország	70,6	24,7	3,9	0,8	2476
Magyarország	88,9	7,2	2,1	1,8	714,7
Csehország	51,7	22,1	10,6	15,6	42,3
Szlovénia	59,4	37,0	3,2	0,4	77,1

Forrás: Eurostat (2006): Theme: Agriculture and Fisheries / Structure of agricultural holdings.<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/> letöltés dátuma: 2006 szeptember 13.

31. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági területének megoszlása területnagyság szerint, 2005

százalék

	0-5	5-20	20-50	≥50	Összesen mezőgazdasági terület 1000 hektár
Litvánia	13,1	34,3	15,8	36,8	2792
Lettország	7,9	30,6	18,7	42,8	1705
Észtország	3,8	12,2	10,8	73,2	829
Lengyelország	17,6	40	18,9	23,5	14755
Magyarország	8,5	10,7	9,8	71	4267
Csehország	0,9	2,6	3,9	92,6	3632
Szlovénia	23,5	53,0	13,7	9,8	485

Forrás: Eurostat (2006): Theme: Agriculture and Fisheries/Structure of agricultural holdings.<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/> letöltés dátuma: 2006 szeptember 13.

Az ökonómiai méret szerint vizsgálva a kelet-közép és a dél-kelet európai országokat, látható, hogy a gazdaságoknak több mint 90 százaléka, Lengyelország, Szlovénia, Csehország kivételével, a nagyon kicsi (kisebb mint 4 EUME) méretkategóriába tartozik (32. és 33. táblázat). Az említett kivételt képező országok esetében 70 százaléka a gazdaságoknak felel meg a legkisebb méretkategóriának. Az igen nagy kategóriába tartozó gazdaságok művelik a termőföld 78 százalékát Szlovákiában, 76,2 százalékát Csehországban, Bulgáriában 49,8 százalékát és Magyarországon 41,7 százalékát. Az ökonómiai méret szerinti megoszlásban még jobban látszik az előzőekben tárgyalt duális szerkezet. A közepes méretkategóriába tartozó gazdaságok (8-40 EUME) hiányoznak a szerkezetből az országok nagyrésztében, kivételt képez Lengyelország és Szlovénia.

32. táblázat. Az „új” tagországok mezőgazdasági üzemeinek megoszlása az egyes ökonómiai üzemméretkategóriákban, 2003

Európai Méretegység (EUME)	százalék							
	<1	1<2	2<4	4<8	8<16	16<40	40<100	>100
Litvánia	67,2	21,4	7,3	2,4	0,9	0,5	0,2	0,1
Lettország	58,4	25,3	9,8	3,7	1,6	0,8	0,3	0,1
Észtország	60,5	21,0	8,8	4,8	2,3	1,4	0,6	0,6
Lengyelország	51,4	14,5	13,1	11,0	6,7	2,8	0,4	0,2
Szlovákia	83,1	8,4	2,8	1,4	1,1	1,0	0,8	1,4
Magyarország	79,2	8,9	5,6	3,2	1,6	0,9	0,4	0,2
Csehország	43,3	15,8	10,9	8,5	6,8	6,2	3,3	5,2
Szlovénia	20,4	28,5	24,5	14,4	7,9	3,7	0,5	0,1
Bulgária	76,4	16,1	4,9	1,3	0,5	0,3	0,2	0,2
Románia	73,0	19,3	6,0	1,2	0,3	0,1	0,1	0,1

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/retrieve/en/theme5/eurofarm/>

33. táblázat. Az "új" tagországok mezőgazdasági területének megoszlása az egyes ökonómiai üzemméretkategóriákban, 2003

Európai Méretegység (EUME)	százalék							
	<1	1<2	2<4	4<8	8<16	16<40	40<100	>100
Litvánia	26,6	18,6	13,6	9,3	7,2	7,4	5,5	11,8
Lettország	19,3	19,8	14,4	10,4	9,3	8,7	7,4	10,6
Észtország	11,6	10,2	8,7	8,7	8,1	11,1	10,7	31,0
Lengyelország	10,7	8,8	13,1	17,9	17,8	13,3	5,2	13,2
Szlovákia	2,0	0,9	0,9	1,2	2,0	4,8	10,2	78,0
Magyarország	6,2	4,7	6,7	8,2	9,1	11,8	11,6	41,7
Csehország	1,0	0,9	1,3	2,0	3,4	6,5	8,7	76,2
Szlovénia	7,8	17,2	21,8	18,2	15,6	11,3	2,6	5,6
Bulgária	9,5	5,1	3,6	2,8	3,2	8,0	18,0	49,8
Románia	23,7	16,9	9,4	3,5	2,8	6,8	12,0	25,0

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/retrieve/en/theme5/eurofarm/>

A 2003. évi csatlakozás előtti adatok csatlakozás utáni 2005. évi adatokkal történő összehasonlításával (néhány ország esetében rendelkezésre álló), a következőket lehet megállapítani (34. és 35. táblázat):

- Az országok többségében, annak ellenére, hogy valamennyit csökkent a nagyon kicsi (kisebb mint 4 EUME) méretkategóriába tartozó a gazdaságok aránya, továbbra is meghaladják a 90 százalékot. Kivételt képez Észtország (87,3 százalék), Lengyelország (81,2 százalék), Csehország (66 százalék) és Szlovénia (73,2 százalék);
- Az igen nagy kategóriába tartozó gazdaságok termőföldből való részesedésük továbbra is meghatározó Csehországban (75 százalék), Magyarországon (42,6 százalék) valamint Észtországban (32,9 százalék);
- A közepes méretkategóriába tartozó gazdaságok (8-40 EUME) a földrészesedése a következőképpen alakult: Lengyelországban (32,3 százalék), Szlovénia (27,7 százalék) Magyarországon (22 százalék), Észtországban (20,1 százalék) Lettországon (18,1 százalék), Litvániában (15,8 százalék), Csehországban (10,2 százalék). Ezekben az országokban 2003.évhez képest növekedés tapasztalható.

34. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági üzemeinek megoszlása az egyes ökonómiai üzem nagyságokban, 2005

százalék

Európai Méretegység (EUME)	<1	1<2	2<4	4<8	8<16	16<40	40<100	>100
Litvánia	49,2	30,1	14,7	3,6	1,4	0,7	0,2	0,1
Lettország	65,1	20,0	8,4	3,5	1,7	0,9	0,3	0,2
Észtország	51,7	24,0	11,6	5,7	2,9	2,1	1,0	0,9
Lengyelország	56,3	13,1	11,8	9,2	6,0	2,9	0,5	0,2
Magyarország	78,3	8,7	5,7	3,6	1,8	1,2	0,4	0,3
Csehország	36,7	17,0	12,3	9,3	7,8	7,2	4,0	5,7
Szlovénia	21,1	27,3	24,8	14,8	7,7	3,7	0,5	0,1

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/retrieve/en/theme5/eurofarm/>

35. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági területének megoszlása az egyes ökonómiai üzem nagyságokban, 2005

százalék

Európai Méretegység (EUME)	<1	1<2	2<4	4<8	8<16	16<40	40<100	>100
Litvánia	16,3	20,2	17,8	9,9	7,7	8,1	6,4	13,6
Lettország	23,5	16,6	12,2	9,5	8,7	9,4	7,6	12,4
Észtország	7,9	8,6	8,1	8,2	7,9	12,2	14,2	32,9
Lengyelország	11,0	8,9	13,1	16,2	17,1	15,2	6,7	11,8
Magyarország	5,2	3,9	5,8	7,8	8,6	13,4	12,7	42,6
Csehország	1,0	0,9	1,5	2,2	3,5	6,7	9,3	75,0
Szlovénia	7,7	15,5	21,6	19,1	15,3	12,4	3,3	5,1

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/retrieve/en/theme5/eurofarm/>

Összefoglalva az előzőeket, elmondható, hogy az „új” tagországok 8 millió 5 hektár alatti önellátó gazdasággal (az összgazdaságnak 70 százaléka) léptek be az Európai Unióban. Az országok nagyrészt duális üzemi szerkezet jellemző, és elmondható, hogy jelentős strukturális gondokkal küzdenek.

3.2. A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMI STRUKTÚRA ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEI ROMÁNIÁBAN

3.2.1 A mezőgazdaság helyzetének vizsgálata

Románia 2007. év január elsején csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozás Románia mezőgazdasága számára nagy kihívást jelent. A 36. táblázat mutatja Románia mezőgazdaságának jelentőségét összevetve az EU-15, EU-27 és néhány tagország adataival. Románia mezőgazdasági területe az „új” tagországok mezőgazdasági területének 24 százalékát, az EU-15-nek 11 százalékát, és az EU-27-nek a 7,8 százalékát adja. Ezzel az értékkel a tagországok rangsorában a 7-ik ország a mezőgazdasági terület nagyságát tekintve. Romániát Franciaország, Spanyolország, Lengyelország, Németország, Olaszország és az Egyesült Királyság előzi meg. A gazdasági-társadalmi átalakulás kezdetén növekedett a mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-ből, 1996-tól kezdődően csökkenő tendencia figyelhető meg 2005-ig, amikor 8 százalékot ért el. (13.melléklet). A csökkenés üteme messze elmarad a kelet-és közép európai országoknál tapasztaltaknál. A mezőgazdaság részesedésének szerepe a GDP-ből továbbra is a legnagyobb Romániában az Európai Unió jelenlegi tagországhoz viszonyítva. Románia az EU-27 mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékéből 4,4 százalékkal részesedik. [EUROSTAT, 2007]

Az átalakulás első tíz évében sajátos helyzet állt elő a foglalkoztatás terén, ugyanis az 1990 évhez viszonyítva nőtt a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma. 2000-re például elérte a 4,9 milliót, ami az összfoglalkoztatottságnak a 44,4 százalékát jelentette. Az átalakulás előtt is Romániában volt a legmagasabb a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya (29,7 százalék), ami 2005. évi adatokat (32,8 százalék) vizsgálva még mindig nem esett vissza erre az értékre, annak ellenére, hogy 2000-től folyamatosan csökken a mezőgazdaságban dolgozók száma. Ennek okai többek között a gazdasági reformok késői megvalósítása, a gazdaság teljesítőképességének visszaesése, az ipari munkahelyek elvesztése, ami a városi lakosság a vidékre való visszaáramlásában nyilvánult meg. A román agrárfoglalkoztatottak 24 százalékát képviselik az EU-27 mezőgazdasági foglalkoztatottságának. [EUROSTAT, 2007]

Az EU 15 tagállamának átlagában a mezőgazdasági foglalkozásúak részesedése az összes keresőből mindössze 3,8 százalékot tett ki 2004-ben. Folyamatosan csökkent ez az arány az elmúlt években, 5,3 százalékot tett ki 1995-ben, és 4,8 százalékot 1998-ban. Az átlag igen nagy különbségeket takar, az Egyesült Királyság 1,3 százalékától kezdve Görögország 12,6 százalékos arányáig.

36. táblázat A mezőgazdaság jelentősége Romániában összevetve „néhány” EU- tagország mutatóival, 2005

Országok	Mezőgazdasági terület		Mezőgazdaságban foglalkoztattak ¹		Bruttó hozzáadott érték millió euró	A mezőgazdaság részese- dése a GDP-ből GVA/GDP	Mezőgazdasági import az összes %-ában	Mezőgazdasági export az összes %-ában	Agrárkülkereskedelmi mérleg millió euró
	1000 hektár	az összes terület %-ában	1000 fő	az összes munkaerő %-ában					
Belgium	1386	45,4	90	2,1	2245	0,8	7,1	4,9	-1736
Csehország	3606	45,7	195	4,1	949	1,0	4,3	3,9	-182
Dánia	2712	62,9	88	3,2	2512	1,2	7,8	19,7	2382
Franciaország	29584	53,8	924	3,8	28372	1,7	4,7	8,3	4840
Magyarország	5863	63,0	187	4,8	2386	2,7	2,5	10,7	574
Hollandia	1924	51,5	258	3,3	8532	1,7	8,8	14,7	-2077
Lengyelország	15906	50,8	2386	17,1	6107	2,5	6,3	11,8	348
Svédország	3019	6,7	98	2,3	1100	0,4	4,1	3,0	286
Egyesült Királyság	16761	68,7	381	1,4	7471	0,4	6,0	4,8	-4377
Románia	14270	59,8	3048	32,8	6323	8,0	6,4	3,2	-1286
EU-15	130331	40,3	6180	3,7	131241	1,3	6,1	6,0	-3126
EU-25	163706	41,2	9541	4,9	143095	1,3	6,0	6,1	-2453
EU-27	183241	42,4	12869	6,2	150962	1,4	n.a.	n.a.	n.a.

¹ A foglalkoztatott létszám magában foglalja a mezőgazdaságot, az erdőgazdálkodást és a halászatot
 Forrás: European Union. (DGVI) (2007)

Romániával összevetve ezeket az adatokat látható, hogy a 32,6 százalékos arány Romániában több mint nyolcszorosa az EU-15 átlagának, és több mint hatszorosa az EU-25-nek. Amíg Romániában 1 százaléknyi mezőgazdasági foglalkozására a GDP-ből 0,38 százaléknyi részesedés jut, az EU-15-ben 0,42 százalék. Vagyis az EU-15 agrárszektorában egy főfoglalkozású nagyobb arányban részesedik a nemzeti jövedelem termeléséből, mint Romániában. Az EU-25-ök átlagával összevetve, megfigyelhető, hogy a román arány valamivel nagyobb, az EU-25-ök 1 százaléknyi mezőgazdasági foglalkozására a GDP-ből 0,32 százaléknyi részesedés jut.

Az Európai Unió tagállamaival való összevetés szempontjából célszerű alkalmazni, a népsűrűsége teljesen érzéketlen előbbi mutatószám (a foglalkoztatásból való százalékos arány) helyett, vagy legalábbis a mellett, az agrárnépsűrűségi mutatókat (100 hektár mezőgazdasági területre jutó munkaerő és 100 hektár mezőgazdasági területre jutó éves munkaerőegység). A 14. melléklet látható, hogy az EU-15 4,8 fő/100/hektáros és az EU-25 5,9 fő/100/hektáros mutatójával szemben Romániában 21,1 mezőgazdasági főfoglalkozású jut 100 hektárra. Tehát ezt a mutatót is nézve óriási az eltérés Románia és az Európai Unió átlaga között. A tagországokon belül óriási eltérések vannak, a két szélső érték az Egyesült Királyság, ahol 2,1 mezőgazdasági foglalkozású jut 100 hektárra és Szlovénia, ahol 18,5 fő/100/hektáros ez a mutatószám. Érdekes megjegyezni, hogy a kedvező magyar mutatószám (3,5), annak tulajdonítható, hogy a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó munkaerőnél nincs számításban véve a részfoglalkozásúak milliós tábora. A részmunkaidősök átszámításával az EU-ban használatos „munkaerőegységre” (ÉME), a magyar mutatószám lényegesen emelkedik (9,3). Ami Romániát illeti a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó éves munkaerőegységet vizsgálva, ez az érték 16,2 fő/100 hektár körüli és az országok rangsorában egy pozícióval javult mivel megelőzi Szlovéniát.

Az agrárfoglalkoztatottak magas létszáma, a magas agrárnépsűrűségi mutató és az alacsony munkatermelékenység mellett Romániában a vidéki lakosság és ezen belül a mezőgazdaságban dolgozók korcsoport szerinti megoszlása sem kedvező. A 3,2 millió agrárfoglalkoztatottaknak jelentős része meghaladja a nyugdíjkorhatárt. Ez a jelenség az alacsony nyugdíjakkal tulajdonítható, így az előrehaladott életkor ellenére az idős vidéki lakosság továbbra is dolgozik főként saját fogyasztásra, megélhetési célból folytat mezőgazdasági tevékenységet. A 2002. évi adatokat vizsgálva látható, hogy az 55-59 éves korcsoportban tartozó vidéki lakosoknak 55,7 százaléka dolgozik, a 60-64 éves korcsoport 48,7 százaléka, a 65-69 éves korcsoport 45 százaléka, 70-74 éves korcsoport 44,6 százaléka, a 75 éven felüliek 30 százaléka dolgozik. Az összes aktív vidéki lakosság 70 százaléka és a 65 éven felüli aktív vidéki lakosoknak 100 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik [ALEXANDRI, 2005]. A nyugdíjkorhatárt meghaladó 60 éven felüli aktív vidéki lakosság 1000.000 fő körüli. A gazdaságokban a mezőgazdasági tevékenységet

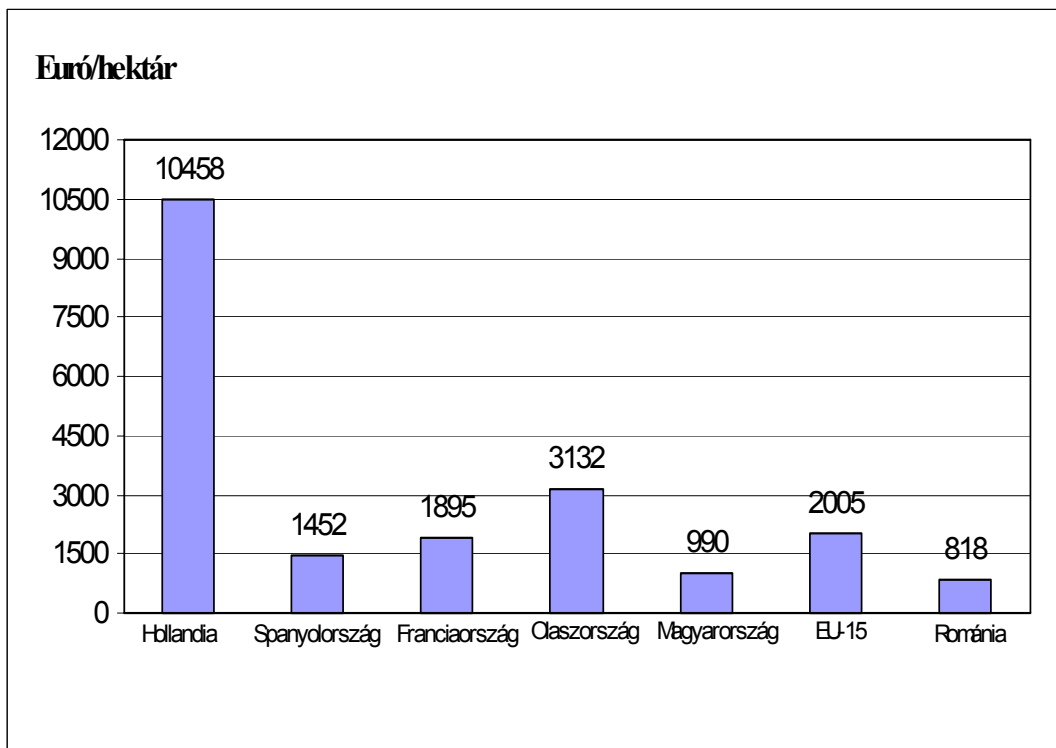
főfoglalkozásban végző gazdálkodók aránya (61 százalék) a 2003. évihez képest alig változott (62 százalék) [INSTITUTUL EUROPEAN, 2004].

Az egyéni gazdálkodók és családtagjaik korstruktúrája a jelen, de még inkább a jövő szempontjából fontos, a gazdaság további működését meghatározó jellemző. A gazdálkodók korösszetételére az idősök magas aránya, a fokozódó öregedés jellemző. A 2002. évi gazdaságszerkezeti összeírás adatait vizsgálva, látható, hogy az egyéni gazdálkodók 22,2 százaléka 55 és 64 év között van, 38,6 százaléka 65 év feletti és csak 8,8 százaléka 35 éven aluli [ALEXANDRI, 2005].

Romániában az agrárstruktúra fejlesztésének főbb céljai a munkaerő csökkentése és korszerű üzemi struktúrák kialakítása, következőképpen a román mezőgazdaság hatékonyságának a növelése. A 2005-ös év elején indult új koalíciós kormány és annak keretében a Mezőgazdasági Minisztérium egy programot dolgozott ki a román mezőgazdaságra vonatkozólag, aminek célja a mezőgazdaság piacképességének, versenyképességének helyreállítása mind a román, mind a közös piacon. Ilyen vonatkozásban egy csomagterv lépett életbe, melynek fontos agrárgazdasági vonatkozásai vannak. A Gazda Program (románul: programul fermierului) keretében feladatul van kitűzve az agrárfoglalkoztatottak számának 1 millió főre való csökkentése. A tervek szerint az idősebb gazdálkodó aki lemond a föld tulajdonjogáról az állam javára, vagy földjét eladja fiatalabb gazdálkodónak, az évi 100 euró életjáradékban részesül, s aki szerződéses alapon bérbe adja, az évi 50 euró életjáradékban részesül. A földért életjáradék program megvalósítása attól függ, hogy a föld lemondásáért cserébe kapott életjáradék biztosít-e többletjövedelmet a gazdálkodónak vagy legalább annyit, amennyit a mezőgazdasági tevékenység folytatásával is megvalósított volna. A becslések szerint a földért életjáradék program keretében a támogatásra jogosult földtulajdonosok száma 1 millió, míg a csatlakozást követően az előnyügdíjaztatási rendszer bevezetésekor támogatásra jogosult földtulajdonosok száma 300 ezer körüli. Románia az Európai Unió csatlakozását követően párhuzamosan mindkét program működhet, a földért életjáradék programot a nemzeti költségvetésből míg a kedvezményezett nyugdíj programot a Közös Agrárpolitika vidékfejlesztési programja keretében a strukturális alapokból fogják finanszírozni.

A fentiekben elmondottak szerint, megállapítható, hogy a román agrártermelésnek jelentős szerepe van a nemzeti össztermékben, a foglalkoztatásban, de ugyanakkor **Románia mezőgazdaságának hatékonysága igen alacsony.** A román mezőgazdaság alacsony hatékonyságának okai többek között **a ráfordítások felhasználásának rossz hatékonysága, a támogatások gazdaságtalan felhasználása, kedvezőtlen üzemi struktúra, gyenge eszközellátottság.** A Világbank és az Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Igazgatósága 2005 illetve 2006-ban publikált tanulmányaikban rámutatnak, hogy **a román mezőgazdaság legalacsonyabb hatékonysággal rendelkezik európai viszonylatban.** Óriási az elmaradás az Európai Unióhoz képest a mezőgazdasági

terület termelékenysége, a munkatermelékenység valamint az átlaghozamok terén. Romániában a mezőgazdasági terület termelékenysége az 1 ha-ra jutó termelési értékkel számolva 818 Euró, 41 százaléka az Európai Unió (EU-15) termelékenységi színvonalának (7. ábra). A 37. táblázatból kiolvasható, hogy Románia csak 20 százalékát éri el az EU-27 munkatermelékenységi szintjének.

7. ábra Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó kibocsátás termelői áron Romániában összevetve az EU-15-el és néhány tagországgal, 2004 adat.

Forrás: European Union-DG Agriculture (2006)

37. táblázat A munkatermelékenység (mezőgazdasági bruttó hozzáadott érték/ ÉME) alakulása az EU-27-ben

Tagországok	Munkatermelékenység (százalék) EU-27=100 2003-2005 évek átlaga	Tagországok	Munkatermelékenység (százalék) EU-27=100 2003-2005 évek átlaga
Belgium	269	Ausztria	124
Csehország	49	Lengyelország	19
Dánia	345	Portugália	50
Németország	206	Szlovénia	39
Észtország	40	Szlovákia	35
Görögország	107	Finnország	105
Spanyolország	207	Svédország	158
Franciaország	241	Egyesült Királyság	263
Írország	121	Bulgária	17
Olaszország	180	Románia	20
Lettország	15	EU-15	189
Litvánia	24	EU-25	127
Luxemburg	233		
Magyarország	33		
Hollandia	333		

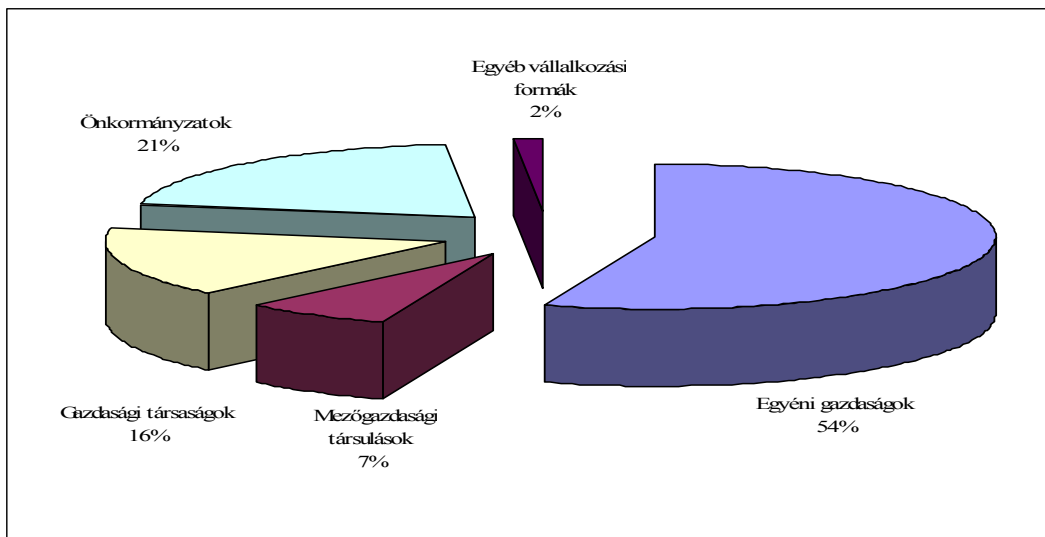
Forrás: Rural development in the European Union. Statistical and Economic Information. European Union. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2007.

3.2.2 Az üzemi struktúra elemzésének eredményei

Romániában a mezőgazdasági terület százalékos megoszlását a főbb mezőgazdasági üzemtípusok szerint a 8. ábra szemlélteti. Az ábrából kiolvasható, hogy az **egyéni gazdaságok a mezőgazdasági terület 55 százalékán termelnek, a társas vállalkozások (gazdasági társaságok, mezőgazdasági társulások) 23 százalékán és az önkormányzatok 21 százalékán.**

Az egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek jellemzői

A 2002-2003. évi mezőgazdasági és gazdaság szerkezeti összeírás adatai jól mutatják az átalakulás következtében létrejött üzemi struktúrát. A következő mezőgazdasági üzemtípusokat lehet megkülönböztetni:

8. ábra A megművelt mezőgazdasági terület megoszlása vállalkozási típus szerint

Forrás: Institutul National de Statistica (2004): Recensamantul agricol 2002.

- Egyéni gazdaságok: közel 4,5 millió, amelyből 4.277.315 mezőgazdasági területtel rendelkező, 185.000 csak állattenyésztéssel foglalkozik. A mezőgazdasági területtel rendelkezők átlag mérete 2 hektár, míg a mezőgazdasági területtel nem rendelkezőket is számításba véve az átlag méret 1,73 hektár.
- Mezőgazdasági társulások: többnyire növénytermesztéssel foglalkoznak, a volt termelőségvetkezetek utódszervezeteinek tekinthetők, számuk eléri a 2261-et, átlag méretük 431 hektár.
- Gazdasági társaságok: saját és bérelt földterületen többnyire növénytermesztéssel foglalkoznak, számuk 6138, átlag méret 353 hektár.
- Önkormányzatok: többnyire legelőkkel rendelkeznek, számuk 5.698, átlag méretük 503 hektár.
- Egyéb mezőgazdasági vállalkozási formák (nem kormányzati szervezetek, egyházak stb.): számuk 8.575, átlagos méretük 25 hektár.

Az egyéni gazdaságok méret kategória szerinti eloszlását részletesebben a 38. táblázat mutatja be.

Az egyéni gazdaságok 98,9 százaléka (4,2 millió) 10 hektárnál kisebb méretű, ez a csoport az egyéni gazdaságok mezőgazdasági területének 82,4 százalékát használja. Átlagos mezőgazdasági területük 2 hektár. Ebben a csoportban a nagyon kicsik dominálnak, hiszen a csoport 51 százalékának a mérete az egy hektárt sem éri el és mindössze 5 százalékuk tartozik az 5-10 hektáros kategóriába. A 10-50 hektárosak aránya 1 százalék, a mezőgazdasági területből 9 százalékkal részesednek, átlagos területük 16 hektár.

38. táblázat Az egyéni gazdaságok méret kategória szerinti eloszlása Romániában

A gazdaságok méret kategóriái, (hektár)	Egyéni gazdaságok száma	Egyéni gazdaságok megoszlása (százalék)	Megművelt terület (hektár)	Megművelt terület aránya (százalék)
<0,1	539.325	12,61	23.871	0,31
0,1-0,3	580.255	13,57	103.515	1,34
0,3-0,5	322.825	7,55	124.510	1,62
0,5-1,0	723.600	16,92	505.830	6,56
1,0-2,0	896.603	20,96	1.270.922	16,49
2,0-5,0	949.521	22,20	2.898.616	37,60
5,0-10	215.714	5,04	1.421.180	18,44
10-20	35.953	0,84	453.214	5,88
20-30	5.081	0,12	120.916	1,57
30-50	3.450	0,08	130.434	1,69
50-100	2.759	0,06	180.933	2,35
>100	2.229	0,05	474.810	6,16
Összesen	4.277.315	100,00	7.708.757	100,00

Forrás: Institutul National de Statistica (2004): Recensamantul agricol 2002; (internet cím: www.insse.ro)

Az 50-100 hektáros méretkategóriába tartozó 2759 gazdaság az egyéni gazdaságoknak csak 0,06 százalékát adja és a mezőgazdasági területből is csak 2,35 százalékkal részesednek, átlagos területük 66 hektár. A 100 hektárnál nagyobb gazdaságok száma 2229, az előbbi kategóriához hasonlóan egytized százalékánál kisebb az arányuk az egyéni gazdaságok számában, a földterület 6 százalékát használják, az átlagterület ebben a csoportban 213 hektár.

A gazdasági szervezetekre és ezen belül a társas vállalkozásokra természetesen a nagyobb méret jellemző. A társas vállalkozások méret kategória szerinti eloszlását a 39. táblázat mutatja be. A társas vállalkozások (gazdasági társaságok, mezőgazdasági társulások) az összes művelésbe vett mezőgazdasági terület 45 százalékán folytatnak mezőgazdasági termelést. A gazdaságok közel 60 százalékának van több mint 100 ha területe és művelik a társas vállalkozások mezőgazdasági területének 97 százalékát, átlag területük 654 hektár.

39. táblázat Társas vállalkozások (gazdasági társaságok, mezőgazdasági társulások) méret kategória szerinti eloszlása Romániában

Az üzemméret kategóriái, (hektár)	Üzemek száma	Üzemek megoszlása (%)	Megművelt terület (ha)	Megművelt terület aránya (%)
<0,1	133	1,68	6,2	0,00
0,1 - 0,3	286	3,61	50	0,00
0,3 - 0,5	156	1,97	60	0,00
0,5 - 1,0	221	2,79	148	0,00
1,0 - 2,0	245	3,09	318	0,01
2,0 - 5,0	300	3,78	932	0,03
5,0 - 10	259	3,27	1.818	0,06
10 - 20	309	3,90	4.363	0,14
20 - 30	235	2,96	5.667	0,18
30 - 50	309	3,90	11.803	0,38
50 - 100	796	10,04	55.908	1,78
> 100	4.681	59,03	3.063.275	97,42
Összesen	7.930	100,00	3.144.348	100,00

Forrás: Institutul National de Statistica (2004): Recensământul agricol 2002.

Az egyéni gazdaságokat és a társas vállalkozások földhasználatát együttesen vizsgálva megállapítható, hogy számarányukat tekintve a 10 hektár alattiak (99 százalékuk), és a földhasználati arányt nézve is a 10 hektár alattiak a dominánsak (59 százalékuk). A 100 hektárnál nagyobb gazdaságok művelik a mezőgazdasági terület 33 százalékát.

Az elmondottak alapján megállapítható a román mezőgazdaság másik fő strukturális problémája, a mezőgazdasági terület elaprózottsága az egyéni gazdaságoknál.

A 2005. évi román Gazdaság Szerkezeti Összeírás megerősítette a földbirtok szétaprózottságát a kisméretű gazdaságoknál. [TURTOI et. al 2007] A román birtokstruktúra nem tekinthető lezárt folyamatnak, a jövőben részben természetes folyamatok, részben nemzeti és közösségi támogatások (sok esetben a természetes folyamatokat erősítő) hatására fog formálódni. A természetes folyamatok az egyéni gazdaságoknál elsősorban az agrárnépesség elöregedésével hozható kapcsolatba. Az idős gazdaságvezetők gazdálkodással felhagyó lehetőségeket az előbbi rész tárgyalta.

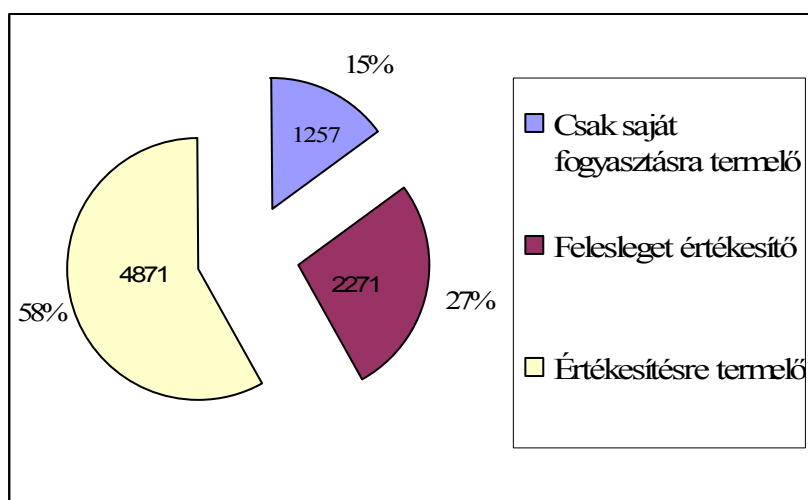
A román Mezőgazdasági Minisztérium feladatul tűzte ki a megfelelő méretű mezőgazdasági termelőegységek, gazdaságok szervezését, létrehozását. A 2005/23-

az számú törvény az, amely alapját, háttérét képezi a Gazda programnak, s melynek célja a mezőgazdaságba irányuló beruházások ösztönzése. A programban megfogalmazott cél 15-40 hektáros gazdaságok kialakítása, mivel ez az a méret, amely keretében a modern technológia alkalmazható, jól kihasználható, ami tükröződik a hektáronkénti elért termelés eredményében, a termékek minőségének magasabb színvonalában és a költségek alacsonyabb szintjében. A Gazda- program a gazdaságok számának körülbelül 250 ezerre való csökkenését célozta meg.

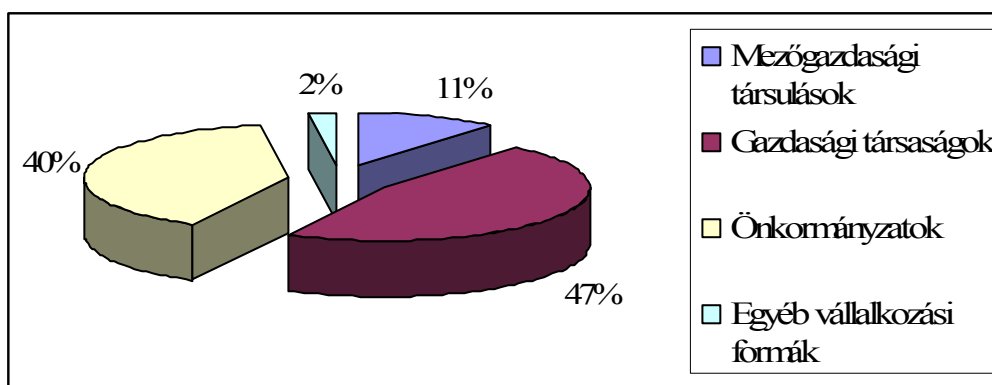
Az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozásokat a termelési cél szerint is érdemes megvizsgálni. Az egyéni gazdaságok jelentős része (77 százaléka) csak önellátásra termel, gazdasági értelemben nem tekinthetők gazdaságnak. Az egyéni gazdaságok 21 százaléka jelezte, hogy a megtermelt termékek saját szükségleten felüli részét értékesíti, tehát jövedelem-kiegészítéshez jut. Az egyéni gazdaságok másik pólusán- az előzőeknél lényegesen szerényebb számban- a megélhetést meghatározó, vagy kizárólagos jövedelemforrást jelentő, árutermelő gazdaságok találhatók. Az árutermelő gazdaságok száma mindössze 9264 és csak 2 százalékot képviselnek az egyéni gazdaságokból. A mezőgazdasági terület csak 7 százalékán folyik árutermelés, a terület 40 százalékán önellátásra termelő gazdaságok tevékenykednek és a mezőgazdasági terület 39 százalékán félig önellátó gazdaságok folytatnak mezőgazdasági termelést. [INS 2004]

A gazdasági szervezetek 47,8 százaléka foglalkozik árutermeléssel, 32,5 százalékuk saját fogyasztásra termelő és 19,7 százalékuk felesleget értékesítő. A gazdasági szervezeteken belül a főbb szervezeti formák a mezőgazdasági társulások és a gazdasági társaságok, amelyek együttesen adják a társas vállalkozásokat, és feltehetően a jövőben fontos szerepet fognak játszani a román agrártermelésben. Tehát a társas vállalkozások a gazdálkodás célja szerinti csoportosításban megállapítható, hogy 58 százalékuk árutermelő, 27 százalékuk felesleget értékesítő és 15 százalékuk önellátásra termelő (9. ábra).

A gazdasági szervezetek által hasznosított mezőgazdasági terület megoszlása a gazdálkodás célja szerint, a gazdaságszerkezeti összeírás adatai alapján, megállapítható, hogy a mezőgazdasági terület 61 százalékán árutermelést folytatnak, míg 21 százalékán saját fogyasztásra termelnek és 18 százalékán félig önellátó termelést folytatnak. A 10. ábrából látható, azok a vállalkozási típusok, amelyek döntő szerepet játszanak az árutermelésben. A mezőgazdasági területnek 58 százalékát művelik az árutermeléssel foglalkozó társas vállalkozások. Megfigyelhető az önkormányzatok jelentős szerepe, a mezőgazdasági terület 40 százalékán folytatnak árutermelést.

9. ábra A társas vállalkozások (mezőgazdasági társulások, gazdasági társaságok) száma és megoszlása a gazdálkodás célja szerint Romániában, 2003
 Forrás: Institutul National de Statistica (2004): Recensământul agricol 2002.

10. ábra. A mezőgazdasági terület megoszlása az árutermelést folytató jogi személyiséggel rendelkező vállalkozás típus szerint
 Forrás: Institutul National de Statistica (2004): Recensământul agricol 2002.

Az egyéni földhasználat kiterjed a mezőgazdasági terület 54 százalékára, így az egyéni termelők szövetkezése 7,7 millió hektárt érinthet, habár az egyéni gazdaságok döntő része önellátásra termel Romániában, tehát ez a gazdaságcsoport szövetkezés szempontjából számottevően nem érintett. A termelői csoportok szervezésekor az elsődleges célcsoportok (potenciálisan számbavehetők) az alábbiak szerint számszerűsíthetők:

- árutermeléssel foglalkozó egyéni gazdálkodók, félig önellátó gazdaságok (956.748 gazdaság) vagy
- 5 hektárnál nagyobb méretű gazdaságok (265.186 gazdaság).

A gazdaságok számában a két számítás közötti jelentős eltérés abból adódik, hogy a félig önellátó gazdaságok nagyrésze a 2-5 hektár közötti méretkategóriába tartozik. Ezekhez a gazdaságokhoz 3,5 millió illetve 2,8 millió mezőgazdasági terület tartozik. Tehát **az egyéni termelők szövetkezése és termelői csoportok létrehozása potenciálisan 2,8-3,5 millió hektár közötti mezőgazdasági területet érint.** A termelői csoportokhoz természetesen jogi személyiségű társas vállalkozások is társulhatnak.

Összesítve az egyéni gazdaságokat és a jogi személyiséggel rendelkező vállalkozásokat, megállapítható, hogy 76,5 százalékuk saját fogyasztásra termel, 21,2 felesleget értékesítő és csak 2,3 százalékuk árutermelő. A mezőgazdasági terület szerinti megoszlásban, a mezőgazdasági terület 31,2 százalékán folytatnak árutermelést. A mezőgazdasági terület 38,2 százalékán önellátásra termelő gazdaságok, míg 30,6 százalékán félig önellátásra termelő gazdaságok tevékenykednek.

3.2.3. A gazdaságok ökonómiai méret szerinti vizsgálata

Az ökonómiai méret szerint vizsgálva a román mezőgazdasági üzemeket, látható, hogy 3 millió gazdaság azaz az összes gazdaság 73 százaléka az 1 EUME alatti méretkategóriába tartozik. Ezeknek a gazdaságoknak majdnem 100 százaléka egyéni gazdaság, a felhasznált átlag éves munkaerőegység üzemenként 0,38, a gazdaságok 98,6 százaléka 5 hektár alatti mezőgazdasági területtel rendelkezik. A gazdaságok által megművelt mezőgazdasági terület viszonylag jelentős az összes mezőgazdasági terület 24 százalékát adja. **Az ökonómiai méret szerinti elemzésben még jobban tükröződik a román mezőgazdaság egyik fő strukturális problémája, nevezetesen a földtulajdon elaprózódottsága az egyéni gazdaságoknál** (17. melléklet). A fentiekből következik, hogy ezen gazdaságokat aligha lehet mezőgazdasági üzemeknek tekinteni, biztosan állítható, hogy ezen gazdaságok túlnyomó többsége elesik a termelés korszerűsítését és szerkezeti átalakítását szolgáló támogatási lehetőségektől. A kimaradó gazdaságcsoportban azok a gazdaságok találhatók, amelyek megszokásból, vagy a hagyományos élelmiszerekhez való családi ragaszkodás miatt foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel, a szűkös családi bevételek miatt termelnek, azok a vidéki állásnélküliek, akik kényszerűségből mezőgazdasági termelők, és azok a gazdálkodók, akik fő- vagy részfoglalkozásként gazdálkodnak, de nem felelnek meg a gazdaságilag életképes üzem kritériumainak. Az 1 EUME- nél nagyobb ökonómiai méretcsoportba tartozó gazdaságok száma 1,2 millió, a gazdaságoknak 27 százalékát képezik. Ezen gazdaságok nagyrésze jogosult lesz a közvetlen jövedelemtámogatásra ha teljesíti a támogatás elnyeréséhez szükséges feltételeket. Ezen gazdaságok 98,8 százaléka egyéni gazdaság, az egy üzemre jutó átlag éves munkaerőegység 1,19, és a gazdaságok 80,6 százaléka 5 hektár alatti mezőgazdasági területtel rendelkezik.

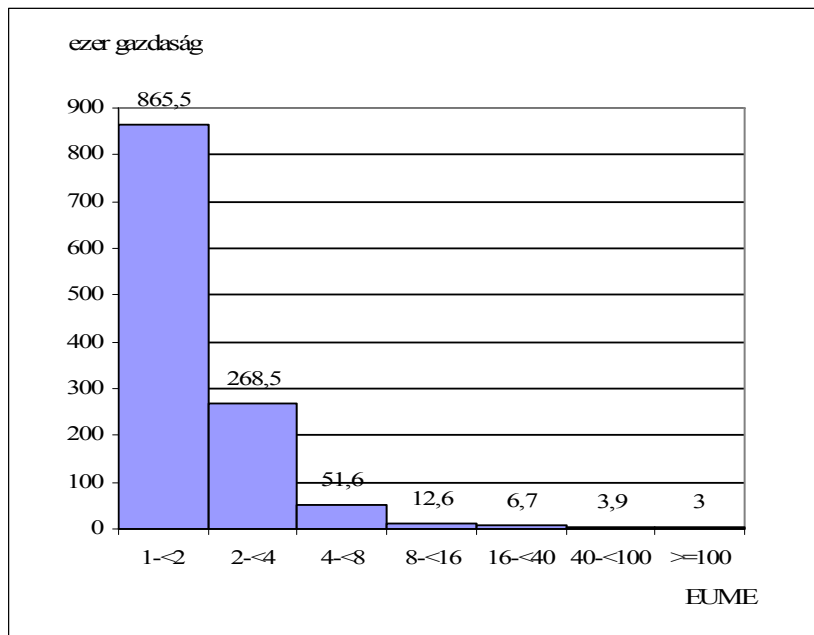
A 11. és 12. ábra mutatja az 1 EUME-nél nagyobb gazdaságok számának és az általuk használt mezőgazdasági területnek a megoszlását az ökonómiai méret szerint. Az ábrákból kiolvasható, hogy a 100 EUME feletti gazdaságok a gazdaságoknak egytized százalékánál kevesebbet tesznek ki, viszont az általuk használt mezőgazdasági terület az 1 EUME-nél nagyobb gazdaságok mezőgazdasági területének 33 százalékát teszik ki.

A 100 EUME-nél nagyobb gazdaságok több mint 90 százaléka jogi személyiséggel rendelkezik, ebben a csoportban tartoznak a gazdasági társaságok valamint a mezőgazdasági társulások. Átlag mezőgazdasági területük 1171 hektár, az egy üzemre jutó átlag éves munkaerőegység 39, tehát ezen gazdaságok bér munkát alkalmaznak. A nagyon kicsi méretcsoportba, tartozik a gazdaságok 94 százaléka, viszont a használatukban levő mezőgazdasági terület mindössze 22 százalékát teszik ki. A fentiekben elmondottak szerint megállapítható, az 1 EUME-nél nagyobb gazdaságok duális szerkezete, egyfelől az egyéni gazdaságok magas száma, másfelől a gazdasági szervezetek elenyésző száma, viszont a mezőgazdasági terület egyharmadát adják.

A kicsi méretcsoportba tartozó gazdaságok csak 4 százalékát teszik ki a gazdaságoknak, és az általuk használt mezőgazdasági terület 5 százalékát adja az 1 EUME-nél nagyobb gazdaságok földterületének. Feltehetően ebből a csoportból fognak kikerülni azon gazdaságok többsége, amelyek jogosultak lesznek az Európai Unió vidékfejlesztési támogatása keretén belül a félig árutermelő gazdaságoknak jutott támogatás elnyerésére. A közepes méretkategóriába tartozó gazdaságok 1 százalékát adják a gazdaságoknak, a használatukban levő terület 4 százaléka az összes mezőgazdasági területnek.

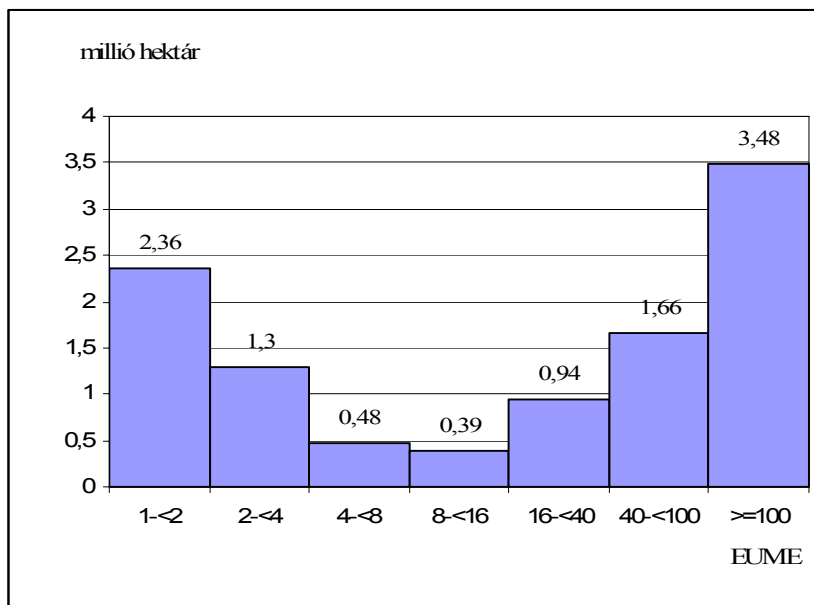
A nagy közepes méretcsoportba tartozó gazdaságok 0,6 százalékát adják a gazdaságoknak és használják a földterület 15,7 százalékát. Megállapítható a közepes méretű gazdaságok alacsony aránya a gazdaságokból és a mezőgazdasági földterületből.

A nagy méretcsoportba tartozó gazdaságok 0,3 százalékát adják az összes gazdaságnak, és a földterület 15,7 százalékát használják. Ebben a csoportban a gazdaságok 70,6 százaléka gazdasági szervezet fennmaradó 29,4 százaléka egyéni gazdaság. Ezen gazdaságok 85,6 százaléka 100 hektár fölötti mezőgazdasági területtel rendelkezik, éves átlag munkaerőegységük 6. A gazdaságok 53,7 százaléka 3 EUME-nél több munkaerőegységet használ, tehát ezen üzemek bér munkát foglalkoztatnak. A csoport átlag üzemmérete 431 hektár.

11.ábra A gazdaságok számának megoszlása az ökonómiai méret szerint Romániában .

Forrás: Eurostat (2005): Structure of agricultural holdings Romania 2002.

12.ábra A mezőgazdasági terület megoszlása az ökonómiai méret szerint Romániában

Forrás: Eurostat (2005): Structure of agricultural holdings Romania 2002.

Két fő strukturális probléma jellemző Románia mezőgazdaságára: az agrárnépesség magas létszáma, és a földtulajdon nagymértékű elaprózódása az egyéni gazdaságoknál. Romániában az agrárstruktúra fejlesztésének főbb céljai az agrárfoglalkoztatottak létszámának a csökkenése, a földkoncentráció elősegítése, a saját fogyasztásra termelő gazdaságok szerepének csökkentése és az árutermelést célzó közép méretű, illetve azzá fejleszthető gazdaságok megerősödése.

3.2.4 A támogatásra jogosult üzemek típusa és mérete

A **közvetlen támogatásokat** csak fokozatosan fogják kiterjeszteni a román agrártermelőkre: 2007-ben az Agenda 2000 (standard rendszer) szerint elvileg járó direkt szubvencióknak csupán 25 százalékát, 2008-ban 30 százalékát, 2009-ben 35 százalékát, 2010-ben 40 százalékát fogják kapni. A növelés 2011-től már évi 10 százalék, így a közösségi forrásból finanszírozott közvetlen támogatások 2016-ban érik el a 100 százalékos szintet. Az EU érvelése szerint a közvetlen támogatásoknak az új tagok mezőgazdaságára való azonnali kiterjesztése megakadályozná ezen országok agrárszektorának átalakulását, modernizálódását, konzerválná az alacsony termelékenységet, az elmaradott agrárstruktúrát, növelné a vidéki és agrár-munkanélküliség, valamint szociális feszültségekhez vezető jövedelemkülönbségeket idézne elő az agrártermelők javára. A Mezőgazdasági Minisztérium adatai szerint **az egy hektárra jutó közvetlen támogatás mértéke 50 Euró** körüli lesz 2007-ben, 2013-ra eléri a hektáronkénti 200 Eurót.

A közösségi forrásból fizetett közvetlen támogatásokhoz hozzáadódnak a nemzeti kiegészítő támogatások, amelyek szintén 2007-ben kerülnek bevezetésre. A román Mezőgazdasági Minisztérium adatai szerint az első csoportba tartozó (GOFR-) növényekre évente hektáronként 30 Euró és a második csoportba tartozó (cukorrépa, rizs, szója, komló, dohány, len, kender) növények esetében 216 euró/hektár/év támogatás folyósítható. Romániában a vidékfejlesztési támogatások az összes támogatásból 58 százalékkal részesednek a 2007-2009 közötti időszakban. A román társfinanszírozás mértéke 25 százalék.

A román Mezőgazdasági Minisztérium adatai szerint **az egyszerűsített területalapú támogatást 1,8 millió mezőgazdasági termelő (egyéni gazdaságok, gazdasági szervezetek) igényelheti.** Ezen gazdaságok teljesítik a támogatás elnyeréséhez szükséges feltételeket: az 1 hektárnál nagyobb földterületet és a 0,3 hektárnál nagyobb parcella nagyságot. **Az egyszerűsített kifizetésre jogosult mezőgazdasági terület nagysága mintegy 13 millió hektárra tehető.** Érdemes megvizsgálni, hogy melyek azok az üzemtípusok, amelyek a közvetlen támogatások nyertesei és vesztesei lesznek és milyen jellemzőkkel bírnak.

Romániában a mezőgazdasági területtel nem rendelkező gazdaságok száma 186000 [INS, 2004]. Ezen gazdaságok csak állattenyésztéssel foglalkoznak, tehát a területalapú közvetlen támogatásokra nem lesz jogosultságuk. **A támogatásra**

jogosult gazdaságok a 2002. évi román Mezőgazdasági és Gazdaságszerkezeti Összeírás által regisztrált **gazdaságok számának mindössze 41 százalékát**, míg a támogatásra jogosult terület az **összes megművelt mezőgazdasági terület 95 százalékát teszik ki**. Ebből következik, hogy 2,5 millió kisgazdaság nem lesz jogosult a közvetlen támogatásra. Ez a gazdaságcsoport, amely többnyire önellátási céllal foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, és az **összes gazdaságnak 59 százalékát teszi ki, a területalapú támogatásoknak a fő vesztese lesz**. A 40. táblázat mutatja a támogatásra jogosult üzem típusokat a támogatási jogosultságot élvező mezőgazdasági területtől való részesedésük szerint.

40. táblázat A támogatásra jogosult gazdaságok üzem típus szerint

Üzem típus	Megművelt mezőgazdasági terület (hektár)	A támogatásra jogosult Mezőgazdasági terület (hektár)	Részesedés az összes támogatásra jogosult mezőgazdasági területtől (százalék)	A támogatásra nem jogosult mezőgazdasági terület (hektár)
Egyéni gazdaságok	7 708 758	6 951 030	52,77	757 728
Gazdasági szervezetek:	6 221 952	6 220 865	47,23	1 087
Mezőgazdasági társulások	975 564	975 545	7,41	19
Gazdasági társaságok	2 168 792	2 168 547	16,46	245
Önkormányzatok	2 867 368	2 867 024	21,77	344
Szövetkezeti gazdaságok	2 365	2 355	0,02	10
Egyéb vállalkozási formák	207 863	207 394	1,57	468
Összesen	13 930 710	13 171 895	100	758 815

Forrás: HURDUZEU et al. (2005)

A támogatásra jogosult mezőgazdasági terület közel 53 százalékát az egyéni gazdaságok használják, tehát a közvetlen támogatások **fő kedvezményezett üzem típus szerint az egyéni gazdaságok lesznek**. A társas vállalkozások (gazdasági társaságok és a mezőgazdasági társulások) összesen 24 százalékkal részesülnek a támogatásra jogosult mezőgazdasági területtől, tehát ők lesznek a második kedvezményezett csoport. A harmadik kedvezményezett „üzem típus” meglepő módon az önkormányzatok lesznek, hiszen az általuk hasznosított mezőgazdasági terület 22 százalékot tesz ki a támogatásra jogosult összes mezőgazdasági területtől.

Az üzemméretet vizsgálva megállapítható, hogy az 1000 hektár fölötti gazdaságok lesznek a fő nyertesei a közvetlen területalapú támogatásnak. A 41. táblázatból látható, hogy annak ellenére, hogy a részesedésük az összes gazdaságból csak egytized a mezőgazdasági területből 29 százalékkal részesülnek. Ebbe a kategóriába többnyire a társas vállalkozások tartoznak. A második helyen a legkisebb méretkategóriába tartozó gazdaságok tartoznak, 85 százalékát adják az összes gazdaságnak. Ezen gazdaságok átlagterülete nem éri el a 3 hektárt, és művelik a támogatásra jogosult mezőgazdasági terület 29 százalékát. Ezt a kategóriát az üzemtípusok szempontjából többnyire az egyéni gazdaságok alkotják. A harmadik kedvezményezett csoport a 100 és 1000 hektár közötti nagyobb méretkategóriába tartozó gazdaságok. Ezen gazdaságok a támogatható gazdaságok elenyésző részét adják (0,5 százalék) viszont a mezőgazdasági terület 23 százalékát hasznosítják. Ebbe a kategóriába többnyire társas vállalkozások és az önkormányzatok tartoznak. Az 5 és a 100 hektár közötti méretcsoportba gazdaságok adják az összes támogatásra jogosult gazdaság 14 százalékát és a mezőgazdasági terület 19 százalékát. Megfigyelhető, hogy ez a csoport, amely üzemméret szempontjából a családi gazdaságok jellemzőjével írható le, meglehetősen szerény arányt képviselnek úgy a gazdaságok számában mint a mezőgazdasági területből.

41. táblázat A támogatásra jogosult gazdaságok méretkategóriák szerint

	Méretkategória				Összesen
	1-5 ha	5-100 ha	100-1000 ha	>1000 ha	
Gazdaságok db.	1.571.122	264.352	8.509	1.755	1.845.738
(%)összgazdaságból	85,12	14,32	0,46	0,10	100
Megművelt mezőgazdasági terület (hektár)	3,693,675	2,411,626	2.866.359	3.679.787	12.651.448
(%) mezőgazdasági területből	29,20	19,06	22,66	29,09	100
Átlag terület (ha)	2,35	9,12	336,86	2,097	6,85
Átlag Parcella	4	7	14	42	5
A parcellák átlagmérete (ha)	0,59	1,26	23,70	50,32	1,51

Forrás: HURDUZEU et al. (2005)

3.3. A TESZTÜZEMI ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSEK EREDMÉNYEI AZ EURÓPAI UNIÓ NÉHÁNY TAGORSZÁGÁBAN

A teljesebb üzemszerkezeti elemzéshez célszerű feltárni, hogy az **adott ország mezőgazdasági üzemei hogyan hasznosítják az erőforrásokat és milyen pénzügyi, gazdálkodási eredményeket érnek el.** A vizsgálatba bevont országok a következők: az Európai Unió (EU-15) „régí” tagállamai, az újonnan csatlakozott országok közül Magyarország, Csehország és Lengyelország, és Románia. Az adatok 2004-re vonatkoznak, kivételt képeznek Belgium, Németország, az EU-15-ök átlaga és Lengyelország.

Az agrárpolitikai célkitűzések megvalósulása szempontjából a professzionálisan vezetett, piacorientált gazdaságok a mérvadók, amelyek elérnek, illetve meghaladnak egy bizonyos alsó mérethatárt és amelyek a termelés döntő hányadát állítják elő. Ezek a gazdaságok képezik az úgynevezett megfigyelt üzemkört, amelyekből mintát vesznek, és a mintába bekerülő üzemeket hajtják végre a részletes felmérést. Az EU-15 egészében, például a 2003. évi adatok szerint mintegy 56000 üzemről gyűjtnek adatokat, a felmért gazdaságok mintegy 3 millió alapsokaságot reprezentálnak. Az újonnan csatlakozott országokban mint például Magyarországon a tesztüzemi hálózat 2001-ben már a csatlakozást megelőzően országosan kiépült, a vizsgált üzemkör a legalább 2 Európai Méretegységet (EUME) elérő egyéni gazdaságokból és gazdasági szervezetekből áll. 2004-ben a megfigyelt üzemkör 92000 gazdaságból állt, és mintegy 1917 vállalkozásról nyer adatokat, amelyből 1483 egyéni gazdaság és 434 társas vállalkozás volt. Romániában 2002-től kezdték el a tesztüzemi rendszer kiépítését, 2002-2004 közötti periódusban megjelent adatok, eredmények a mintában bevont vállalkozásokról meglehetősen hiányosak, részletes üzemsoros adatok nem állnak a rendelkezésre. A tervek szerint 2005 végére várható a tesztüzemi rendszer teljes országos kiépítése. A rendelkezésre álló 2004.évi adatokat vizsgálva, csak 668 vállalkozásról gyűjtöttek adatokat. Ezen vállalkozások 98,8 százaléka gazdasági szervezet, csak 1,2 százaléka egyéni gazdaság.

3.3.1. A tesztüzemek struktúrájának elemzése

A tesztüzemek Európai Méretegységben (EUME) kifejezett alsó mérethatára tagországonként eltérő. Meghatározásnál egyrészt a rentábilis üzemméretet, másrészt a „lefedettségi követelményt” kell figyelembe venni. Utóbbi azt mondja ki, hogy a megfigyelés körébe tartozó gazdaságok fedjék le a termelés, földhasználat, a foglalkoztatottak számának stb. mintegy 90 százalékát. A 42. táblázatból látható, hogy mennyire differenciált a vizsgálatba bevont országok tesztüzemeinek megoszlása az Európai Méretegység szerint. Megállapítható, hogy a fejlett mezőgazdasággal rendelkező Hollandia, Belgium valamint Németország esetében 16 EUME-nél kisebb méretű üzemek nem szerepelnek a mintában. Ez azt jelenti, hogy a 16 EUME-nél nagyobb üzemek teljesítik a fent említett

követelményt, vagyis lefedik a mintegy 90 százalékát a földhasználatnak és a termelésnek. A legkisebb méretű kategóriában az üzemek 50 százalékát meghaladók közül a 15 EU tagállamból ott található Görögország (az üzemek 63 százaléka) és Portugália (az üzemek 70,6 százaléka).

Ami az EU-15 átlagát illeti, az üzemek 31,8 százaléka tartozik a 8 EUME-nél kisebb méretkategóriába, míg 100 EUME-nél nagyobb kategóriába az üzemek 8,6 százaléka tartozik. Az újonnan csatlakozott tagországok közül Magyarország tesztüzemeinek 71,4 százaléka tartozik a 8 EUME-nél kisebb méretkategóriába, és 1,9 százaléka a 100 EUME-nél nagyobb kategóriába. Csehországban viszont az üzemek 17,5 százaléka tartozik a 100 EUME-nél nagyobb méretcsoportba, az EU-15 átlagot meghaladva. Lengyelország üzemeinek 32,3 százaléka közel az EU-15 átlagához tartozik a 8 EUME-nél kisebb csoportba, míg az üzemek 1,4 százaléka tartozik a 100 EUME-nél nagyobb méretcsoportba. A tesztüzemek 77,4 százaléka egyéni gazdaság Magyarországon, Csehországban 56,3 százalék, míg Lengyelországban 99 százalékot képviselnek. **Az Európai Unió tesztüzemi rendszerének brüsszeli irodájából kapott információk alapján, 2003.évi adatok alapján az EU-15 átlagában az üzemek 88 százaléka tekinthető családi gazdaságnak.** A szélső határok, a majdnem 100 százalékot elérő országok Görögország, Ausztria, Írország és Belgium, míg Hollandiában a tesztüzemek csak 38,2 százaléka tekinthető családi gazdaságnak. Hollandiát követi Franciaország, ahol az üzemek 66,7 százaléka családi gazdaság.

Ami Romániát illeti egyrészt a tesztüzemi rendszer fejletlensége, másrészt a mintába bekerült több mint 90 százaléknyi nagyméretű gazdasági szervezet eredményez egy olyan európai méretegység szerinti üzemi struktúrát, amely nem egyezik a 2002. évi gazdaságszerkezeti összeírás szerinti román üzemszerkezettel. A tesztüzemi vizsgálatba bevont gazdaságok nagyrésze bér munkát alkalmaz, a volt termelőszövetkezetek és állami gazdaságok átalakult illetve privatizált utódszervezeteinek tekinthetők. A üzemméret megoszlása szerint az üzemek 30,8 százaléka tartozik a 100 EUME-nél nagyobb kategóriába, míg 15,5 százaléka a 8 EUME-nél kisebb kategóriába tartozik. Ezzel szemben a gazdaságszerkezeti összeírás adatai alapján az előbbi fejezetben látható volt, hogy az üzemek csupán 0,1 százaléka tartozik a 100 EUME-nél nagyobb kategóriába, a gazdaságok 73 százaléka az 1 EUME-nél kisebb méretkategóriába tartozik.

42. táblázat Az Európai Unió (EU-15), néhány újonnan csatlakozott ország tesztüzemeinek megoszlása az ökonómiai méretcsoportok szerint, 2004

	százalék					
	<8	8-<16	16-<40	40-<100	>=100	Összesen
EU-15*	31,8	19,1	23,4	17,1	8,6	100
Hollandia	-	-	21,5	36,3	42,2	100
Belgium*	-	-	25,4	45	29,6	100
Ausztria	-	37,7	46,2	14,7	1,5	100
Franciaország	-	7,2	29	43,1	20,6	100
Finnország	-	26,5	45,8	23,2	4,5	100
Luxemburg	-	11,6	22	52,6	13,9	100
Németország*	-	-	36	41	23	100
Svédország	-	28,5	29,6	28,7	13,2	100
Egyesült Királyság	-	5,0	31,5	33,9	29,6	100
Dánia	-	21,5	25,8	22,1	30,6	100
Görögország	63	22,3	13	1,7	0,1	100
Írország	39,4	22,1	21,3	14,7	2,4	100
Olaszország	38,1	27,4	21,2	9,5	3,7	100
Spanyolország	40,7	23,3	23,3	9,7	3,0	100
Portugália	70,6	14,2	10,4	3,6	1,1	100
Magyarország	71,4	14,7	7,5	4,5	1,9	100
Lengyelország*	32,3	30,9	29	6,4	1,4	100
Csehország	28,3	22,5	20,7	11,1	17,5	100
Románia	15,5	9,1	18,6	26	30,8	100

Forrás: saját számítás az FADN Public Database

(<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica>), illetve a magyar, román, cseh valamint a lengyel tesztüzemi adatbázis felhasználásával. *2003 adatok

A szakirodalom áttekintésekor az üzemi méret tárgyalásánál utalás történt az Európai Méretegység (EUME) és a standard fedezeti hozzájárulás (SFH) értelmezésére. Fontos megjegyezni, hogy az üzemi összes SFH az üzemméret megállapítása mellett- egy másik fontos jellemző, az üzemi tevékenységi profil

meghatározására is alkalmas, oly módon, hogy meg lehet vizsgálni: vannak-e az adott üzemben olyan ágazatok, ágazat csoportok, amelyek az üzemi SFH meghatározó részét adják. Ha a tejtermelő tehenek állítják elő az SFH érték legalább 66 százalékát, akkor ezt a gazdaságot specializált tejtermelő gazdaságnak lehetne minősíteni. (Ha nincs ilyen meghatározó jelentőségű ágazat, akkor a vegyes mezőgazdasági termelés kategóriába kerül a gazdaság). A 43. táblázat szemlélteti a vizsgálatba bevont néhány ország tesztüzemeinek megoszlását tevékenységi profil szerint. **A táblázatból megállapítható, hogy az Európai Unió-15 tagállamában erős a gazdaságok specializációja:** a gazdaságok 88,4 százaléka valamely termék vagy termékcsoporthoz előállítására szakosodott (vagyis az SFH-juk több mint kétharmada ebből adódik) és csak 11,6 százaléka folytat vegyes tevékenységet. Erős a gazdaságok specializációja Olaszországban (95,4 százalék) Hollandiában (92,8 százalék), és a többi déli országokban Spanyolország, Görögország (90 százalékon felüli) valamint az Egyesült Királyságban (91,2 százalék). Az EU-15 átlaga alatt található Németország (75,8 százalék) és Luxemburg (75,4 százalék). Az újonnan csatlakozott országok szakosodott üzemeinek az aránya az EU-15 átlaga alatt van, főként Lengyelországban a szakosodott gazdaságok csak 55,5 százalékot tesznek ki. Magyarországon 86,3 százalékát adják a specializált gazdaságok, a francia érték körül található, valamivel kevesebb az EU-15 átlagánál, viszont több mint Németországban és Luxemburgban.

Romániában az üzemek 74,1 százaléka szakosodott valamilyen irányban. Az EU-15-ök üzemstruktúrájában a szarvasmarha és juhtartó vállalkozások vannak többségben (arányuk 30,7 százalék), őket követik a szántóföldi növénytermesztésre szakosodott (28,8 százalék), valamint az ültetvényes (szőlő, gyümölcs, déligyümölcs, olíva) gazdaságok. Magyarországon és Romániában messze kiemelkednek a szántóföldi növénytermesztésre szakosodott gazdaságok (arányuk 50 százalék feletti), őket követik a vegyes gazdaságok.

Az üzemi méretet jellemezni lehet az egy üzemre jutó átlagos mezőgazdasági területtel és az átlagos ökonómiai mérettel. Az előbbit vizsgálva, megállapítható, hogy a mintába bekerült román tesztüzemek mezőgazdasági területe 638,6 ha szemben az EU-15 37 hektáros átlagával.

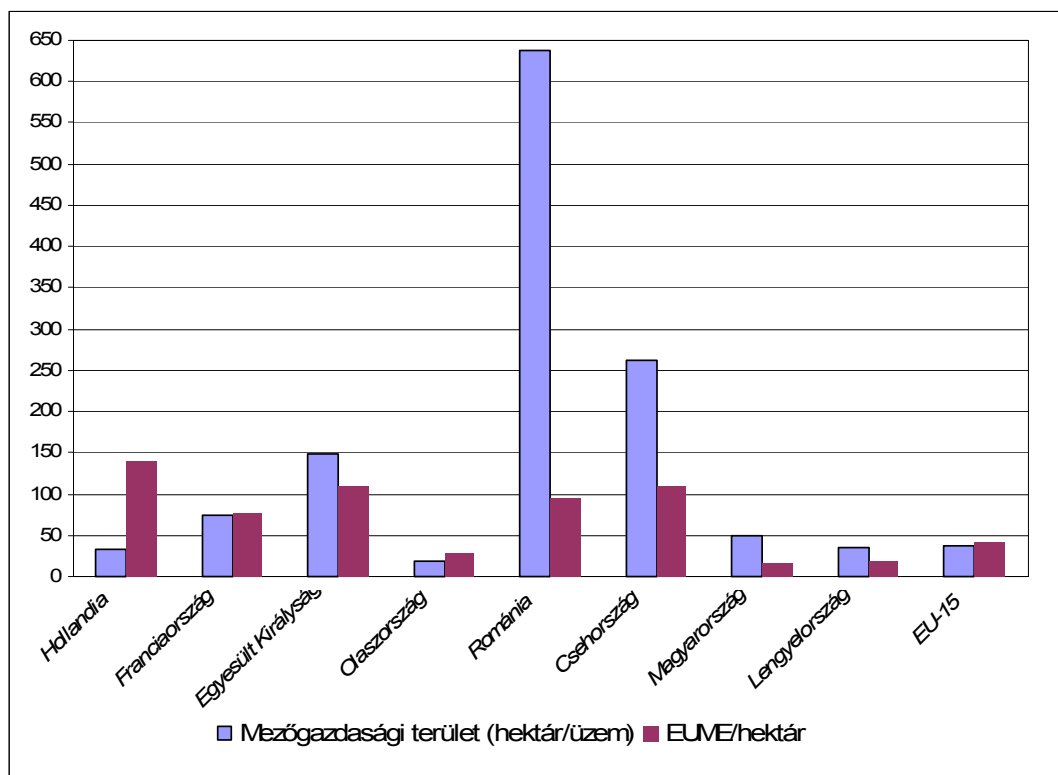
A 13. ábrán látható, hogy az EU-15-ök közül legnagyobb területűek az Egyesült Királyság üzei (149 hektár) ezt követik a francia gazdaságok (74 hektár). Az ábrán szemléltetett összes ország közül a legkisebb területtel rendelkezik Olaszország (17,7 hektár). A legnagyobb területtel rendelkezik az előbbieken említett Románia, ezt követi Csehország (263 hektár). Magyarországon 46,7 hektáros átlaggal és Lengyelország közel az EU-15 átlagához 36,0 hektáros mezőgazdasági területtel szerepel.

**43. táblázat Az üzemszám megoszlása tevékenységi irányok szerint a vizsgálatba bevont néhány országban, 2004
(százalék)**

	EU-15*	Hollandia	Franciaország	Egyesült Királyság	Olaszország	Románia	Csehország	Magyarország	Lengyelország*
Szakosodott gazdaságok	88,4	92,8	86,5	91,2	95,4	74,1	76,2	86,3	55,5
Szántó-földi növénytermesztő	28,8	15,7	29,0	32,1	36,7	54,8	45,0	56,2	21,2
Zöldségtermesztő	6,9	15,4	2,5	3,0	3,6	2,1	6,8	4,2	0,1
Ültetvényes	17,7	6,1	16,4	1,1	43,3	5,4	5,0	15,4	3,2
Tömeg-takaromány-fogyasztó állatok tartása	30,7	47,6	36,3	52,1	11,1	5,2	14,2	6,5	22,4
Abrak-fogyasztó állatok tartása	4,3	8,0	2,3	2,9	0,7	6,6	5,2	4,0	8,6
Vegyes gazdaságok	11,6	7,2	13,4	8,8	4,6	25,9	23,8	13,7	44,5

Forrás: saját számítás az FADN Public Database (<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rca>), illetve a magyar, román, cseh valamint a lengyel tesztüzemi adatbázis felhasználásával. *2003 adatok

Ami az ökonómiai méretet illeti, az EU-15-ből legnagyobb méretűek a holland gazdaságok (140,4 EUME), ezt követik az Egyesült Királyság és Csehország gazdaságai (110 EUME). A vállalkozások jövedelmezőségének és hatékonyságának körülményeit meghatározza egy üzemre jutó földterület és az átlagos ökonómiai méret egymáshoz való viszonyítása (13.ábra).

13. ábra Az átlagos üzemméret jellemzői néhány EU tagországban és Romániában

Forrás: saját számítás az FADN Public Database

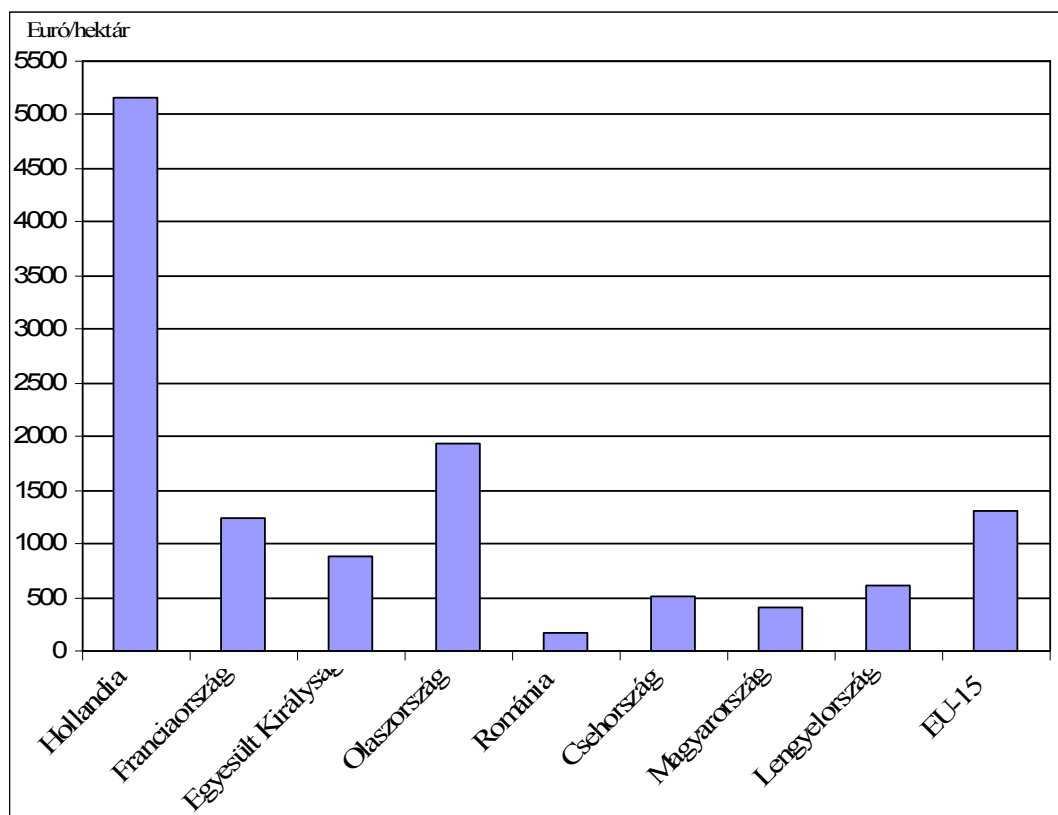
(<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica>),

illetve a magyar, román, cseh valamint a lengyel tesztüzemi adatbázis felhasználásával, 2004 adatok kivéve EU-15, Lengyelország 2003.évi adatok.

Az ábrán látható, Hollandia tesztüzemeinek magas színvonalú teljesítménye, 33 hektáros átlagterülethez 140 EUME ökonómiai méret társul, ez a legmagasabb érték az EU-15 és a vizsgálatba bevont összes ország közül. Meghatározza a vállalkozások alacsony hatékonysági körülményeit az, hogy Hollandiához képest húszszor akkora földterülettel bíró román vállalkozásoknál alacsonyabb az átlagos ökonómiai méret (94,3 EUME).

A mezőgazdasági területtel, illetve az EUME-val kifejezett üzemméret egymáshoz viszonyított nagysága adott ország esetében az 1 hektárra jutó átlagos SFH értéktől függ (14. ábra). Ezt alapvetően a termelés jövedelmezősége és a tevékenységi

struktúra (a földhasználat intenzitása, az állatsűrűség és az állomány-összetétel) befolyásolja. Az egy hektárra jutó SFH legnagyobb Hollandiában, ezt követi Olaszország. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy például a holland üzemek intenzív tejtermelést folytatnak, míg az olasz gazdaságok 43,3 százaléka nagy fajlagos SFH rendelkező ültetvényes termesztéssel foglalkoznak.

14. ábra Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó SFH (SFH/hektár) néhány EU tagországban és Romániában

Forrás: saját számítás az FADN Public Database

(<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica>), illetve a magyar, román, cseh valamint a lengyel teszüzemi adatbázis felhasználásával.

Ez a mutató az újonnan csatlakozott országoknál az EU-15 átlag alatt található, az összes országok közül Romániában a legalacsonyabb (177 Euró/hektár). Magyarországon a termelés alacsony jövedelmezősége, illetve mérsékelt intenzitása egyaránt közrejátszik abban, hogy a szóban forgó mutató az EU-átlag csak 32 százalékát éri el.

3.3.2. *A tesztüzemek jövedelmezőségének elemzése*

Az 44. táblázat a tesztüzemek jövedelmezőségének alakulását mutatja a vizsgált országokban. Romániában az egy hektárra jutó bruttó termelési érték 22 százaléka az EU átlagának, a legkisebb érték a vizsgált országokból. Hollandiában az 1 hektárra jutó bruttó termelési érték majdnem ötszöröse az EU-15 átlagának. Ezt követi Olaszország, ahol majdnem kétszerese az EU-15 átlagának. Franciaország, az Egyesült Királyság és az újonnan csatlakozott országokban ez az érték az EU-15-ök átlaga alatt található. A folyó termelőfelhasználás egy hektárra jutó összege szintén Romániában a legalacsonyabb nem éri el az EU-15-ök 40 százalékát. Míg az EU-15-ök átlagában egy Euró folyó termelőfelhasználásra 1,76 Euró termelési érték jut, addig Romániában ez az arány csak 1,05. Ebben mind az agrárrolló hatása, mind a ráfordítások felhasználásának rossz hatékonysága megnyilvánul.

A bruttó termelési értékből levonva a folyó termelőfelhasználást és az értékcsökkenési leírást (ez utóbbi – egy hektárra vetítve – Romániában csak 16 százaléka az EU-átlag-nak), valamint a folyó támogatások és adók egyenlegét, a nettó hozzáadott értéket kapjuk. Ez Romániában 6,6 Euró/hektár, szemben az Unió 920,3 Eurós hektáronkénti átlagával. Az 1 hektárra számított nettó hozzáadott érték szintén Hollandiában a legmagasabb, több mint háromszorosa az EU-15-ök átlagának. Ezt követi Olaszország (2017 Euró/hektár), míg Franciaország és az Egyesült Királyság arányai az EU-15-ök átlaga alatt található. Az újonnan csatlakozott országok közül Magyarországon legmagasabb ez az érték, habár az EU-15-ök alig 40 százalékát éri el.

A nettó hozzáadott értékben mutatkozó különbségeket nem utolsósorban az adókkal csökkentett támogatások eltérő mértéke okozza. Romániában jóval alacsonyabbak a támogatások, hektáronként az EU-15-ök 7,5 százalékát érik el. Az üzemi jövedelem nem alkalmas az egyéni és társas vállalkozások együttes vizsgálatára, összehasonlítási alapként célszerű az üzemi bruttó jövedelem alkalmazása (az EU-FADN-ban nem használatos mutató). Az üzemi jövedelem mutató „hibáinak” részbeni korrigálására itt az alkalmazotti bér- és társadalombiztosítási költségek nem kerültek levonásra. [UDOVECZ, 2003]

Az 1 hektárra jutó üzemi bruttó jövedelem negatív előjelű Romániában. Ez a mutató szintén Hollandiában a legmagasabb, öt követi Olaszország.

44. táblázat A jövedelmezőség és a hatékonyság mutatószámai néhány EU tagországban és Romániában, 2004 (euró/hektár)

	EU-15	Hollandia	Franciaország	Egyesült Királyság	Olaszország	Románia	Csehország	Magyarország	Lengyelország
Bruttó termelési érték	1977	9271	1665,7	1233	3545	437,2	1092,0	1129	898
-Folyó termelői felhasználás	1117	5358	1018	881	1516	413,4	783,1	791,5	503,3
-Értékcsökkenés	266,3	1144	305	152	387	41,8	85,8	139	102
+Folyó támogatások és adók egyenlege	326,6	199	325	270	376	24,6	136,7	168	32,1
=Nettó hozzáadott érték	920,3	2968,5	668	470	2017	6,6	359,7	366	325
-Idegen erőforrások költségei*	329,8	1925	309	273	426	125	257	245	51,8
ebből: bérek	167,4	961,4	125	161	321	71	218,4	156	30,7
+Beruházási-támogatások és adók egyenlege	0,6	-53,6	15,5	3,6	12	14,1	2,9	11,8	-2,2
=Üzemi jövedelem**	591	990	374	201	1603	-104,1	105,5	134	271
Üzemi bruttó jövedelem	758	1952	499	362	1924	-33	324	289,5	301,4

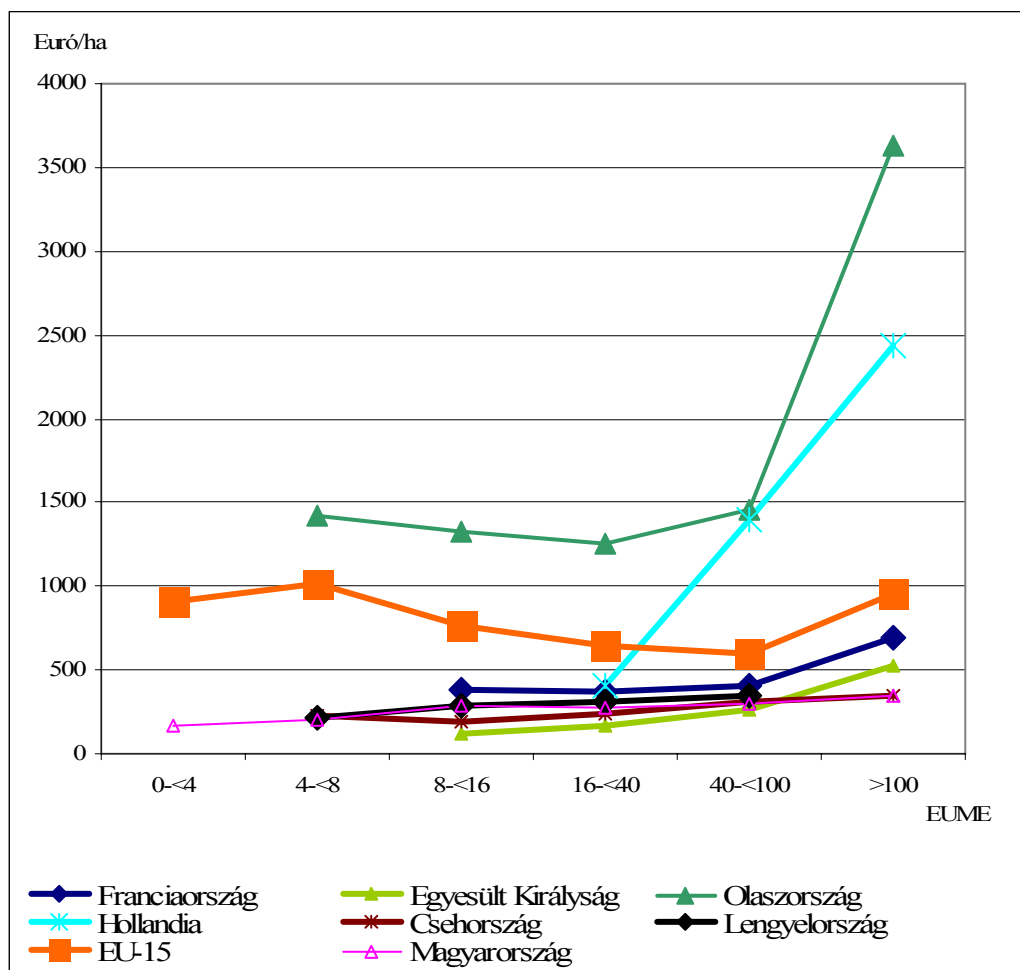
Forrás: saját számítás az FADN Public Database (<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica>). *Az idegen munkaerő bér- és társadalombiztosítási költsége, föld-, épületbérleti díja, fizetett kamatok. ** Mivel a költségek között nem kerül levonásra a családi munkaidő-felhasználás bérköltsége, sem a családi tulajdonban levő föld és tőke költsége, ezért a mutató csak fenntartásokkal alkalmas családi és társas vállalkozások összehasonlítására vagy együttes vizsgálatára.

A tesztüzemek eredményeit elemezve tevékenységi irányonként, a következő összefüggést lehet megfogalmazni: Hollandiában, Olaszországban, Franciaországban, és az Egyesült Királyságban a területegységre jutó nettó hozzáadott érték (és üzemi bruttó jövedelem) alapján messze élen járnak a zöldségtermelő gazdaságok, őket követik az ültetvényes és az abrakfogyasztó gazdaságok míg a közösségi támogatások nagy részét élvező szántóföldi növénytermelők csak a sor végén következnek.

Az újonnan csatlakozott országokban (Csehország, és Magyarország) az abrakfogyasztó és a zöldségtermesztő gazdaságok járnak az élen. Az EU-tagországok összességét tekintve az **egységnyi eszközértékre jutó bruttó jövedelem** mutatója szintén a zöldségtermelésre szakosodott gazdaságokban a legkedvezőbb, míg a **munkaerőhatékonyság** terén az abrakfogyasztó állatok tartó üzemek vezetnek a sort. Vagyis elmondható, hogy az Unióban **alapvetően nem a közvetlen jövedelemtámogatások szabják meg az ágazatok versenypozícióit**. A leginkább támogatott két üzemkategória (szántóföldi növénytermesztés, tömegtakarmány-fogyasztó állatok tartása) a középmezőnyben van a munkaerőhatékonyság, s a sereghajtók között az eszközhatékonyság szempontjából. Az újonnan csatlakozott országok közül a magyarországi helyzet vizsgálva hasonló eredményre vezet: kivéve a munkaerőegységre vetített üzemi bruttó jövedelmet, minden jövedelmezőségi mutatót vizsgálva az abrakfogyasztó gazdaságok állnak az élen és viszonylag kedvező helyzetben vannak a zöldségtermesztő üzemek is. A sort a szarvasmarha- és juhtartással foglalkozó, valamint a szántóföldi termesztéssel foglalkozó gazdaságok zárják (20. melléklet).

A gazdasági méretnövekedéssel együtt általában a gazdálkodás hatékonysága is javul. Ez a jelenség olyan előnyökkel magyarázható, mint a nagyobb méretek mellett lehetővé váló teljesebb foglalkoztatás, jobb kapacitáskihasználás, a járulékos beruházásoknál elérhető fajlagos megtakarítások stb. **Az EU-15-ben a munkaerő egységére jutó üzemi bruttó jövedelem előnyösebb a nagyobb gazdaságoknál,** ahol az egy munkaerőegységre jutó üzemi bruttó jövedelem csaknem hétszeres eltérést mutat a két szélső méretkategóriában. Az újonnan csatlakozott országok esetében is jellemző ez a jelenség, de lényegesen kisebbek a különbségek. **Az egységnyi eszközértékre jutó bruttó jövedelem szintén növekvő tendenciát mutat a méretnövekedéssel.** Ez az érték mind az Unió átlagához, mind a vizsgált tagországokhoz képest Magyarországon a legmagasabb (19. melléklet).

Ami a területegységre jutó termelést, jövedelmet illeti, ezek a hatások nem szükségszerűen kell, hogy megjelenjenek, hiszen éppen kisebb méretek mellett van lehetőség igen intenzív területhasznosításra (15. ábra). Az ábra szemlélteti az egy hektárra jutó bruttó jövedelem alakulását méretkategóriánként. Az ábrán látható, hogy a 100 EUME fölötti gazdaságoknál a legnagyobb ez a mutató, különösen kiemelkedő Olaszországban és Hollandiában. Az EU-15 átlagában látható, hogy az 1 és 4 EUME közötti méretkategóriába tartozó gazdaságoknál legnagyobb az egy hektárra vetített üzemi bruttó jövedelem. A méretnövekedéssel csökken ennek a mutatónak az értéke, tendencia a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságoknál fordul meg.

15. ábra Az egy hektárra jutó bruttó üzemi jövedelem méretkategóriánként néhány EU tagországban, 2004

Forrás: saját számítás az FADN Public Database

(<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica>), illetve a magyar, cseh valamint a lengyel tesztüzemi adatbázis felhasználásával.

EU-15, Lengyelország, 2003.évi adatok.

3.4. AZ ÜZEMI STRUKTÚRA ELEMZÉSE TÖBBVÁLTOZÓS MÓDSZEREKKEL

A többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásával lehetőség adódik, az országok üzemi struktúrájának több szempont alapján történő összehasonlító elemzésre és a probléma rendszerszemléletű megközelítésére.

A főkomponens és a klaszter analízis kombinációja segítséget nyújt a vizsgálatba bevont országok mezőgazdasági üzem szerkezetét, földterület adottságot leíró változók közötti összefüggések feltárására, a hasonlóságok és különbségek alapján az országok egymástól elkülöníthető csoportokba való sorolására.

Az elemzéshez felhasznált megfigyelési változók a következők. **Az üzemszerkezetet leíró mutatók** közül az **5 hektár alatti gazdaságok területből való részesedése**, a **gazdaságok üzemmérete hektárban és ökonómiai méretben** kifejezve. A **mezőgazdaság szerepének a jelentőségét leíró és a terület adottsági makrogazdasági mutatók** közül az **agrár foglalkoztatottak aránya az össz foglalkoztatottakból**, a **mezőgazdasági terület aránya az összterületből**, valamint a **100 hektárra jutó éves munkaerőegység** (45.táblázat).

3.4.1. A vizsgált országok elhelyezkedése a főkomponensek szerint

A főkomponens analízis eredményeinek az értelmezése

A számítások elvégzését követően a következőket lehet megállapítani. A főkomponens analízis outputjának első sora tartalmazza a sajátértékeket, azaz a főkomponens változók variánciáit, amelyek összege itt $p=6$, azaz egyenlő a megfigyelési változók számával. A főkomponens változók közül azok tekinthetők szignifikánsnak, amelyeknek a sajátértéke (variánciája és ezzel együtt a szórása) egynél nagyobb. Ebben az elemzésben az első két főkomponens sajátértéke nagyobb egynél, tehát a főkomponensek jelentőségére vonatkozó első kritérium teljesült. A többi főkomponens változó szerepe elhanyagolható. A második sorban található a megmagyarázási arány, ami azt mutatja meg, hogy a teljes variancia mekkora része származik az egyes főkomponens változók variánciájából. Ezek szerint a B1 magyarázza a változók 61,2 százalékát és B2 a 19,1 százalékát. A harmadik sor a kumulatív megmagyarázási arányokat tartalmazza, melyek százszorosa a kumulatív megmagyarázási százalék. Ezek szerint az első két főkomponens változó (B1 és B2) jelen esetben az összes variancia 80,3 százalékát magyarázza meg. Tehát a második kritérium is teljesült a főkomponensek jelentőségére nézve, mivel a második szabály szerint annyi főkomponens tekinthető szignifikánsnak, amennyi együtt az összvariancia legalább 80 százalékát megmagyarázza (46.táblázat).

45. táblázat A vizsgált országok üzemi struktúrájának néhány mutatója

Megfigyelési egységek/megfigyelési változók	<5 ha gazdaságok által megművelt terület aránya (százalék)	Gazdaságok átlag mezőgazdasági területe (hektár)	Gazdaságok átlagos ökonómiai üzemmérete (EUME)	Mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya (százalék)	Mezőgazdasági munkaerő sűrűség (1000 ÉME/100 hektár)	Mezőgazdasági terület aránya százalék
	2003	2003	2003	2003	2003	2003
	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
Ausztria	4.4	18.7	14	5.5	4.8	40.2
Belgium	2.2	25.4	58.7	1.7	4.9	45.6
Csehország	1	79.4	31.6	4.5	4.1	46.6
Németország	1.5	41.2	51	2.4	3.6	47.6
Dánia	0.1	54.7	76.4	3.3	2.7	61.3
Spanyolország	4.9	22.1	15.1	5.6	3.8	50.1
Franciaország	1.2	45.3	47.4	4.3	3.3	53.6
Görögország	26.8	4.8	6.3	16.3	13.4	30.1
Magyarország	9.5	5.6	2.3	5.4	9.8	63.0
Írország	0.7	32.3	20.8	6.4	3.7	62.2
Olaszország	17	6.7	9.9	4.7	7.5	50.1
Luxemburg	0.8	52.3	46.5	2.4	3.1	49.5
Hollandia	2.7	23.5	95.6	2.7	10.1	56.5
Portugália	12.9	10.4	6.5	12.8	13.7	40.7
Lengyelország	16	6.6	3.3	18.2	13.2	51.6
Románia	35.5	3.1	1.2	37.7	18.1	62.2
Svédország	0.6	46.1	28.5	2.5	2.4	6.9
Finnország	0.9	29.9	22.2	5.3	3.9	6.6
Egyesült Királyság	0.9	57.4	38.7	1.2	1.9	66.0
Szlovénia	23.0	6.3	4.6	8.4	18.8	25.1
Szlovákia	2.4	29.8	7.2	6.0	5.8	45.6
Litvánia	19.1	9.2	1.6	18.7	7.4	38.8
Lettország	9.2	11.8	2.1	14.6	6.6	24.5
Észtország	5.8	21.6	3.7	6.3	4.9	17.6
Bulgária	15.0	4.4	1.6	11.1	14.7	48.0

Forrás: European Union-DG Agriculture (2006): Agriculture in the European Union: Statistical and Economic Information 2005; <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

46. táblázat A főkomponensek jelentőségét meghatározó mátrix

Sajátérték	3.6715	1.1461	0.4807	0.4159	0.4159	0.4159
Megmagyarázási arány	0.612	0.191	0.080	0.069	0.033	0.014
Kumulatív magyarázási arány	0.612	0.803	0.883	0.952	0.986	1.000

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

A főkomponens analízis outputjából megállapítható, hogy mely megfigyelési változók vannak szoros kapcsolatban az egyes főkomponens változókkal. A 47. táblázat mutatja be a főkomponens koefficiensek U mátrixát.

47. táblázat A főkomponens koefficiensek U mátrixa

	B1	B2	B3	B4	B5	B6
Z1	<u>-0.494911</u>	-0.122590	0.081248	-0.222862	-0.113797	0.819034
Z2	<u>0.445034</u>	-0.066277	-0.275224	-0.634603	-0.563771	0.035291
Z3	<u>0.380661</u>	-0.376569	0.718221	-0.292394	0.327544	0.068356
Z4	<u>-0.446218</u>	-0.166401	-0.266520	-0.601674	0.451600	-0.369072
Z5	<u>-0.458829</u>	-0.178295	0.463588	0.001702	-0.596530	-0.432346
Z6	<u>0.049717</u>	<u>-0.882778</u>	-0.340386	0.316391	-0.046236	0.011344

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

A nagy abszolút értékű koefficiensek erős függést jeleznek az illető főkomponens változótól. Ennek alapján az eredeti megfigyelési változókra vonatkozóan azt a következtetést lehet levonni, hogy az egyazon főkomponens változótól erősen függő megfigyelési változók egy egymással kölcsönösen összefüggő változócsoportot alkotnak. Az együtthatók előjelei a változók közötti összefüggés irányát jelzik. A főkomponens analízis által szolgáltatott egyik legfontosabb eredmény, hogy lehetővé teszi az egymással szoros kölcsönhatásban levő változócsoportok meghatározását és kapcsolataik jellegének leírását. A 47. táblázat első oszlopában aláhúzott értékek, azt jelentik, hogy az első főkomponensnek a Z1, Z2, Z3, Z4, Z5 változókkal való kapcsolata tekinthető jelentősnek. Ezt a tényt a következőkkel lehet magyarázni: Az 5 hektárnál kisebb gazdaságok földterület részesedése, az agrárfoglalkoztatottak aránya, a 100 hektárra jutó éves munkaerőegység és a gazdaságok üzemméretét leíró mutatóknak az ellentétes értelmű hatása határozza meg döntően a B1 főkomponens értékét, és ezen változók között kölcsönhatás, kapcsolat, összefüggés van. **Az első főkomponenst a mezőgazdaság szerkezeti főkomponensnek** lehetne elnevezni. Az első főkomponens koordináta az EU-15-ben Görögország, Olaszország, Portugália kivételével mind pozitív. Az újonnan csatlakozott országok közül Csehország, Szlovákia és Észtország pozitív koordinátájú. A negatív koordinátájú országok

közé tartoznak Románia, Magyarország, Lengyelország, Szlovénia, Litvánia, Lettország és Bulgária.

A legnegatívabb koordinátájú ország Románia, ahol az 5 hektár alatti gazdaságok nagyszáma és viszonylag jelentős ezen gazdaságok mezőgazdasági terület részesedése, ami egyúttal munka-erőigényes is, következésképpen az átlag mezőgazdasági terület és az ökonómiai méret kicsi. Romániában több mint 1 millió agrárfoglalkoztatott a nyugdíjkorhatárt meghaladja, és ha ezekhez hozzáadjuk a kedvezményezett nyugdíjkorhatárt elérőknek a számát, akkor 1,3 millió főnek a mezőgazdasági tevékenységgel való felhagyása által jelentős mezőgazdasági terület szabadul fel, ami földkoncentrációhoz vezetne, és következménye lenne az átlag üzemi méret növekedése.

A legpozitívabb koordinátájú ország Dánia, ahol az 5 hektár alatti gazdaságok aránya a mezőgazdasági területből az 1 százalékot sem éri el, az üzemméretet leíró mutatók az átlagot meghaladják és alacsony az agrárnépsűrűségi mutató valamint az agrárfoglalkoztatottak aránya is.

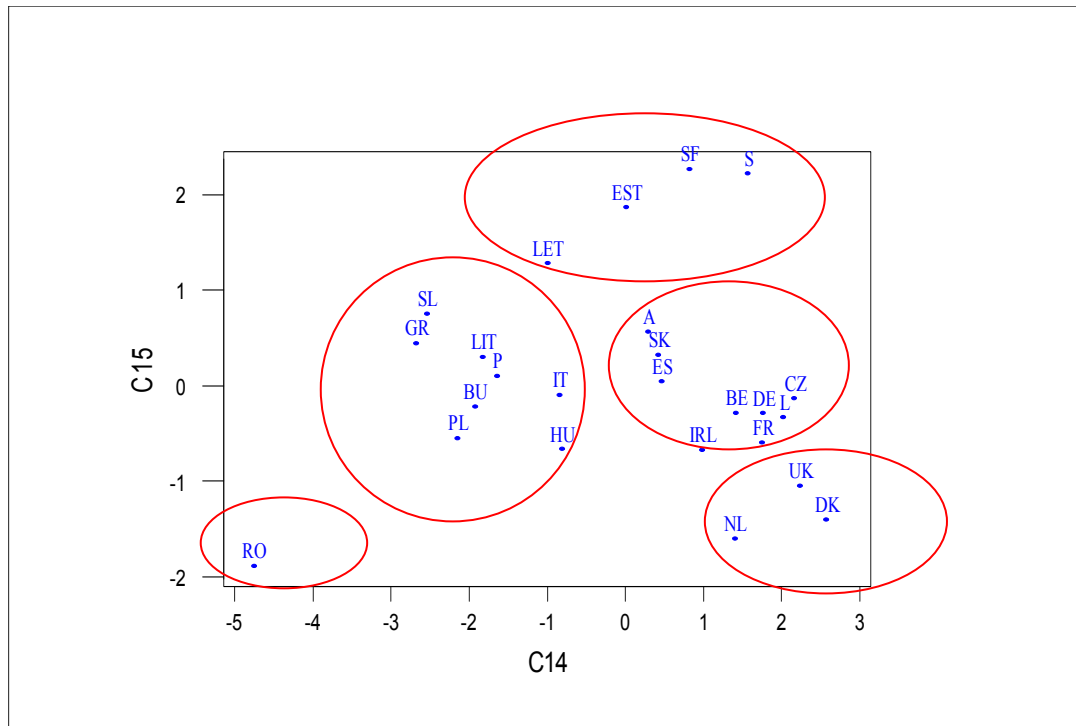
Összefoglalva elmondható, hogy a pozitív koordinátájú országcsoport üzemi struktúrájára jellemző az átlagnál nagyobb birtokméret, nagyobb ökonómiai méret, az 5 hektárnál kisebb gazdaságok elenyésző aránya a földterületből, valamint az agrárfoglalkoztatási és az agrárnépsűrűségi arány alacsony szintje. A negatív koordinátájú országcsoportra jellemző a gazdaságok átlagnál kisebb üzemmérete, nagyobb agrárnépsűrűség és az agrárfoglalkoztatási arány is magasabb.

A második főkomponens esetén a mezőgazdaság terület adottsági mutató (Z6) hatása tekinthető jelentősnek. **A második főkomponenst a mezőgazdasági terület adottsági főkomponensnek** lehetne nevezni. Ezt úgy lehet értelmezni, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges adottságok milyen színvonalon találhatóak meg az adott országokban. **A legnegatívabb koordinátájú országok közé tartozik Románia, Hollandia, Dánia, Egyesült Királyság és Magyarország.** Ezek az országok kitűnő adottságokkal rendelkeznek a mezőgazdasági termelés számára. Dánia példáját nézve látható az első főkomponens vizsgálatakor, hogy a legpozitívabb ország volt, vagyis üzemszerkezetére az európai átlagnál nagyobb üzemméret jellemző, az agrárfoglalkoztatottak aránya az európai átlag alatt található, tehát valószínűleg a jó adottságok egy fejlett üzemszerkezettel párosulnak. Románia esetében ez nem mondható el, ahhoz, hogy ki tudja használni a jó természeti adottságokat, szükség van a birtokszerkezet fejlődési irányának a kijelölésére, az optimális támogatási rendszer és a mezőgazdasági munkával elérhető jövedelmek növelésére, valamint az agrárfoglalkoztatottak számának a csökkentése lenne célszerű. **A legpozitívabb koordinátájú a két észak-európai ország Svédország, és Finnország.** Ezekben az országokban egyáltalán nem jellemző a mezőgazdasági termelés (a összes területeinek kevesebb, mint 7 százalékát hasznosítják az agrár szférában, ezekre a leginkább a nagyobb szervezeti egységekben folyó mezőgazdasági termelés a jellemző: mind a két ország esetében

a kiscgazdaságok a mezőgazdaságilag művelt terület 1 százalékát sem hasznosítják, ami a Finnország esetében azonban a mezőgazdasági foglalkoztatottak európai viszonylatban magas arányával (5,3 százalék) társul.

A 21. mellékletben található főkomponens koordináták segítségével lehet ábrázolni az egyes országokat a két főkomponens szerinti elhelyezkedésben. A 16. ábrán látható, hogy **az első főkomponens két országcsoportot választ el**, egyfelől az átlagnál nagyobb méretű gazdaságokkal jellemző üzemstruktúrájú országokat, másfelől a kisebb gazdaságokkal, aprózottabb földtulajdonnal bíró országokat. Ezen kívül megfigyelhető Románia elkülönülése, a fentiekben elmondottak végett, alkot egy külön csoportot. Az ábrából kiolvasható, hogy az újonnan csatlakozott kelet-közép európai országok nem képeznek homogén csoportot egyik főkomponens szerint sem. Csehország és Szlovákia üzemszerkezetére a nagyobb méretű gazdaságok jellemzők, Észtországban az átalakulás után a földtulajdon az egyéni gazdaságoknál nem aprózódott el. Ezzel szemben Lengyelországban, Lettországban, Litvániában a kisebb gazdaságok jellemzők. Ami Magyarországot illeti annak ellenére, hogy a mezőgazdasági terület 50 százalékát nagyobb méretű gazdaságok művelik és ezen belül meghatározó szerepük van a több mint 300 hektárosoknak, az első főkomponens szerinti elemzésben a kisebb átlagméretű üzemszerkezeti csoportban került. Ennek az a magyarázata, hogy számszerűleg a kiscgazdaságok vannak túlsúlyban és a társas vállalkozások, amelyek nagyobb méretekkel rendelkeznek számukat illetően nem számottevőek.

A főkomponens analízis során megállapítható, hogy az 5 hektárnál kisebb gazdaságok részesedése az összes mezőgazdasági területből leíró mutató pozitív kapcsolatban áll az agrárfoglalkoztatottak arányával és a 100 hektárra jutó éves munkaerőegységgel, és negatív a kapcsolata a gazdaságok átlagos mezőgazdasági területével és az ökonómiai méretével. Azokban az országokban, ahol a gazdaságok átlag területnagysága és ökonómiai mérete nagyobb az átlagnál, ott az 5 hektárnál kisebb gazdaságoknak kisebb a részesedésük a földterületből és az agrárfoglalkoztatási arány és az agrárnépsűrűségi mutató is alacsonyabb. Az üzemi struktúra fejlesztése, és az életképes üzemi méretek kialakítása a mezőgazdaságban feltételezi az agrárfoglalkoztatottak számának, és az önellátó gazdaságok szerepének a csökkenését a mezőgazdasági területből. Mindezek szakmai szempontból felértékelik, a megfelelő közgazdasági környezet szükségességét, az agrárpolitikai, birtok- és földhasználati politika valamint az agrártámogatási politika szerepét.

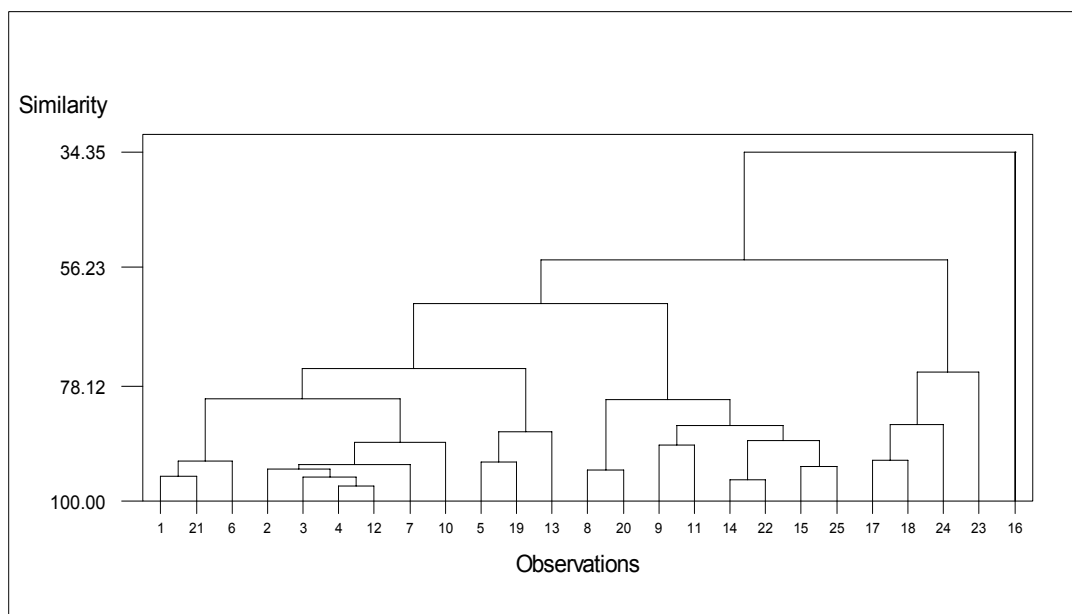
16. ábra A vizsgált országok elhelyezkedése a mezőgazdaság szerkezeti (C14) és a mezőgazdaság terület adottsági (C15) főkomponensek szerint

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

3.4.2. A vizsgált országok csoportosítása klaszteranalízissel

A főkomponens analízis által kapott eredményeket felhasználva az egyes országok üzemi struktúrája szerinti csoportok, klaszterek kialakítására van lehetőség. A hierarchikus klaszteranalízis fő jellemzője, hogy fokozatosan csökkenti a csoportok számát úgy, hogy minden lépésben összevonja a két legközelebbi csoportot. A hierarchia legalsó szintjétől felfelé haladva a csoportokon belüli hasonlóság monoton csökken, és ugyanakkor a távolság monoton növekszik. Tehát az egyes országok agrárstruktúra szerinti csoportosítását vizsgálva a centroid módszerrel és az euklidészi távolság használatával az alábbi eredmények adódtak (17. ábra). Az ábra mutatja a klaszteranalízis eredményeként kapott dendrogramot, ami alapján végigkövethető az országcsoportok hierarchiájának felépülése, és amit érdemes összevetni a főkomponens analízis során kapott ábrával is. A dendrogram 80 százalékos hasonlósági szintjénél a klaszteranalízis eredményeképpen 5 országcsoportot lehet elkülöníteni, vagyis 5 klaszter jött létre. **Az első klasztert** az 1, 21, 6, 2, 3, 4, 12, 7, és a 10. sorszámú országok alkotják: Ausztria, Szlovákia, Spanyolország, Belgium, Csehország, Németország, Franciaország, Írország és Luxemburg. Ezen **országok üzemszerkezete, agrárfoglalkoztatási aránya, termőföldadottságuk az európai átlaghoz közelít.** Szlovákia annak ellenére,

hogy a társas vállalkozások 1000 hektárt meghaladó átlagbirtok mérettel rendelkeznek nem tartozik a nagyobb gazdasággal rendelkező országcsoportba. A magyarázat hasonló a fentiekben említett magyarországi helyzethez, nevezetesen, hogy az egyéni gazdaságoknak magas a statisztikai száma és átlagterületük 4 hektár körüli. **A második klasztert** a 5, 19, és a 13. sorszámú országok alkotják. Az országok sorrendben a következők: Dánia, Hollandia és az Egyesült Királyság. Ebben a klaszterben az Európai Unió **legfejlettebb** gazdasággal és **mezőgazdasággal** rendelkező országai találhatóak valamint az Egyesült Királyság, **amely üzemszerkezetére az átlagnál nagyobb területnagyságú és ökonómiai méretű gazdaságok** jellemzők. **A 3. klasztert** alkotják a 8, 20, 9, 11, 14, 22, 15 és a 25. sorszámú országok. Ide tartoznak az újonnan csatlakozott országok nagyrésze, vagyis Magyarország, Lengyelország, Szlovénia, Litvánia és néhány régi EU tagország (Olaszország, Portugália, Görögország) valamint Bulgária. **Az 4. számú klasztert** egyedül **Románia képezi**, nem mutat hasonlóságot egyik csoporttal sem. **Az 5. számú klasztert** alkotja Svédország, Finnország, Lettország és Észtország. Ezekben az országokban a **mezőgazdasági terület aránya alacsony**, viszont az üzemszerkezetre az európai átlagnál nagyobb gazdaságok jellemzők.

17. ábra Az országcsoportok hierarchiája

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

Az üzemi struktúra többváltozós módszerekkel való elemzésével megállapíthatók a strukturális különbségek Románia és az Európai Unió között. Az országok mezőgazdaságának a strukturális különbségeit úgy lehet értelmezni, hogy az országok termelési rendszereiből milyen arányban részesedik a mezőgazdaság, az agrárfoglalkoztatottak milyen arányban részesednek az összfoglalkoztatottakon

belül és, hogy milyen az adott ország üzemszerkezete. Ez is már a kezdetektől problémát jelentett, mivel időről időre olyan új tagországok csatlakoznak az Európai Unióhoz, amelyeknél az agrárszektor viszonylag nagy részarányal rendelkezik. Az Európai Unióban a strukturális átalakulás tipikus jelei az elmúlt évtizedekben a gazdaságok méretének a növekedése, számuk csökkenése, és a mezőgazdasági népesség csökkenése volt jellemző. Ezzel szemben Romániában a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma növekedett az elmúlt évtizedben, az egyéni gazdaságok száma növekedett és az általuk hasznosított mezőgazdasági terület elaprózódott. A másik szembevetendő strukturális különbség a mezőgazdasági üzemek méretében rejlik. Romániában az átlag üzemméret 3 hektár míg az Európai Unióban (EU-15) 20,7 hektár. A gazdaságok ökonómiai mérete Romániában 1,2 míg az EU-15-ben 20,7.

3.5. A JÖVEDELMEZŐSÉG ÉS A HATÉKONYSÁG ELEMZÉSE TÖBBVÁLTOZÓS MÓDSZEREKKEL

Az üzemi struktúra elemzésekor látható volt az EU-15 tagállamok és az újonnan csatlakozott országok differenciálódása, és Románia jelentős strukturális különbsége az előbbiekhöz viszonyítva. Nem közömbös tehát annak a vizsgálata, hogy az előbbieken tárgyalt klaszteranalízis által kapott öt országcsoportnak milyenek a mezőgazdaság eredménymutatói **és van-e kapcsolat a működés eredményessége és az üzemszerkezet között.**

A mezőgazdaság eredménymutatóinak az összevetése, és az országok csoportosítása a főkomponens analízis és a nem- hierarchikus klaszteranalízis típusok közül a k-közép módszer felhasználásával készült. Így ezek a többváltozós módszerek alkalmasak arra, hogy a vizsgálatba bevont országok mezőgazdaság teljesítményének hasonlóságai és különbözőségei alapján rendezzük egymástól elkülöníthető csoportokba.

Az elemzés a Mezőgazdasági Számlarendszer (MSZR, angolul: Economic Accounts for Agriculture-EAA) értékmutatói, a 2002-2005. évek átlaga alapján készült. A 48. táblázatban bemutatott mutatók (változók) a következőképpen csoportosíthatók:

- termelésintenzitási mutató: kibocsátás értéke hektáronként, termelői áron (X_3)
- hatékonysági mutatók: kibocsátás értéke éves munkaerőegységre vetítve, termelői áron (X_5), és a ráfordítás hatékonysága (X_4)
- jövedelmezőség százalékos mutatói: megtermelt jövedelmezőség (X_1) és kibocsátás arányos jövedelem (X_2)
- jövedelem színvonalának mutatói: nettó vállalkozói jövedelem hektárra és munkaerőre vetítve (X_6, X_7)

A 48. táblázatban látható, hogy az eredménymutatók, valamint az azokat meghatározó összetevők szóródnak az EU-15 korábbi tagállamai, és az új tagállamok között. A termelési érték (kibocsátás)- arányos jövedelmezőség a 2002-2005. évek átlagában, Dánia kivételével a vizsgált országokban pozitív tehát nem mutat veszteséget. A mutató számításánál a nettó vállalkozói jövedelmet alapul véve, látható, hogy két mediterrán tagállamnak (Spanyolország és Görögország) kiugróan magas a jövedelmezőségi mutatója. Ezen kívül Bulgáriában és Romániában is magas e jövedelmezőségi mutató. A termelési- érték jövedelmezőségből leszámítva a támogatásokat (terméktámogatás + egyéb termelési támogatások), a megtermelt jövedelmezőség szerint a következőképpen alakul az országok sorrendje. Dánia mellett Csehország, Szlovákia, Svédország, Finnország mutat veszteséget. Spanyolország és Görögország továbbra a legmagasabb jövedelmezőségi mutatóval rendelkezik, mindkét esetben meghaladja a 30 százalékot. Bulgária és Románia szintén magas megtermelt jövedelmezőségi mutatóval rendelkezik. Mindkét ország mezőgazdaságának eredménymutatói a csatlakozás előtti állapotot mutatja. Látható, hogy a támogatások levonása után is 30 százalék fölött van a jövedelmezőségi mutatóik, ennek az a magyarázata, hogy a mezőgazdaság támogatása jóval alacsonyabb szinten van EU-15 és az új tagországokhoz viszonyítva is.

A jövedelem szintjét vizsgálva (területegységre és munkaerőre vetítve) a sorrend a következőképpen alakul. Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó nettó vállalkozói jövedelem a legmagasabb Görögországban és Hollandiában. Az egy munkaerőre vetítve a nettó vállalkozói jövedelem a legmagasabb Spanyolországban és Belgiumban. A legrosszabb eredményt mindkét esetben Dánia érte el, mivel a nettó vállalkozói jövedelem egymást követő három éven keresztül negatív volt. A jövedelmezőségi és jövedelemszint mutatói mellett a hatékonysági és termelésintenzitási szintet is érdemes áttekinteni. A termelésintenzitás közismerten magas Hollandiában (10.458 Euró), rajta kívül még magas Belgiumban (4664 Euró), a legalacsonyabb a régi tagállamokból Írországban (1193 Euró). Az új tagországokban legmagasabb Szlovéniában (2002 Euró) és legalacsonyabb Lengyelországban (804 Euró). A folyó ráfordítások (termelőfelhasználás) hatékonysága terén ismét a mediterrán országok vezetnek (Olaszország, Görögország és Spanyolország). A munkatermelékenységi mutató azonban más képet mutat. Itt Dánia vezet a mezőnyt, 112279 Euró, rajta kívül még Hollandiában és Belgiumban is magas ez a mutató. A munkatermelékenységi mutató Romániában és Bulgáriában a legalacsonyabb.

48. táblázat A mezőgazdaság eredménymutatói a vizsgált országokban

2002-2005 évek átlaga

Megfigyelési egységek/megfigyelési változók	Megtermelt jövedelmezőség	Kibocsátás arányos jövedelem	Kibocsátás (termelői ár) Euró/hektár	Folyó ráfordítás hatékonysága (€/€)	Munkatermelékenység (kibocsátás teremlői ár/ÉME	Nettó vállalkozói jövedelem Euró/hektár	Nettó vállalkozói jövedelem Euró/ÉME
	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇
Ausztria	1.4	31.6	1621.7	1.71	30859.6	553.2	10526.3
Belgium	9.7	17.6	4664.3	1.56	90305.6	853.7	16527.8
Csehország	-8.8	2.7	900.9	1.40	22558.6	24.7	617.9
Németország	-2.2	11.6	2282.0	1.51	64518.3	285.5	8073.1
Dánia	-11.9	-0.6	2866.0	1.45	112279.4	-19.1	-750.0
Spanyolország	32.3	48.1	1452.1	2.51	35805.7	775.0	19110.4
Franciaország	4.4	19.6	1895.2	1.64	58076.5	419.0	12839.7
Görögország	33.8	52.3	2591.7	2.71	16963.6	1594.7	10438.0
Magyarország	4.5	15.2	990.1	1.50	10254.4	158.0	1636.0
Írország	2.0	31.6	1192.9	1.51	31521.5	433.0	11441.7
Olaszország	20.1	30.8	3131.5	2.74	36084.1	1019.6	11748.7
Luxemburg	2.3	24.2	1921.9	1.69	61500.0	500.0	16000.0
Hollandia	8.7	12.3	10457.7	1.66	98302.4	1310.8	12322.0
Portugália	12.8	26.9	1626.3	1.58	14020.3	469.0	4042.9
Lengyelország	16.2	24.0	804.4	1.57	6179.5	200.6	1541.0
Románia	30.7	33.3	818.1	2.04	4535.2	275.4	1526.7
Svédország	-9.3	11.8	1346.0	1.34	57351.4	175.4	7473.0
Finnország	-25.1	23.9	1501.6	1.20	32528.8	442.5	9586.5
Egyesült	2.5	21.0	1207.1	1.59	67776.3	285.5	16029.6
Szlovénia	10.9	24.8	2002.0	1.68	10347.4	529.5	2736.8
Szlovákia	-10.2	1.8	842.9	1.33	13940.2	15.9	263.2
Litvánia	7.8	16.6	481.2	1.44	7414.2	86.0	1325.4
Lettország	15.5	30.6	368.5	1.52	4352.5	121.8	1438.8
Észtország	10.0	22.2	571.4	1.63	10280.4	132.5	2383.2
Bulgária	37.0	38.9	644.0	1.84	4334.6	250.8	1688.1

Forrás: saját számítások az Eurostat (2006). Economic Accounts for Agriculture-EAA adatait felhasználva.

3.5.1. A vizsgált országok elhelyezkedése a főkomponensek szerint

A főkomponens analízis eredményeinek az értelmezése

Az elemzés során kapott főkomponensek közül az első kettő tekinthető szignifikánsnak, mivel teljesül mindkét kritérium, vagyis a sajátérték mindkét főkomponens változó esetében nagyobb egynél és a kumulatív megmagyarázási arány is eléri a 80 százalékot (49.táblázat).

49. táblázat A főkomponensek jelentőségét meghatározó mátrix

Sajátérték	3.2595	2.3704	0.6798	0.3323	0.2284	0.0982	0.0314
Megmagyarázási arány	0.466	0.339	0.097	0.047	0.033	0.014	0.004
Kumulatív magyarázási arány	0.466	0.804	0.901	0.949	0.981	0.996	1.000

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

A 50. táblázatból megállapítható a megfigyelési változók kapcsolata az első két szignifikánsnak tekintett főkomponenssel. A táblázat első két oszlopában aláhúzott értékek szerint az első főkomponensnek a Z1, Z2, Z4, Z6 változókkal, míg a második főkomponensnek a Z3, Z5 változókkal való kapcsolata tekinthető jelentősnek. Ezt a tényt a következőkkel lehet magyarázni: Az első főkomponens esetén a megtermelt jövedelmezőség, a kibocsátás arányos jövedelem, a ráfordítás hatékonysága, a nettó vállalkozói jövedelem hektárra vetítve hatása tekinthető jelentősnek és azonos értelműnek. Ez a vizsgálatba bevont két jövedelmezőségi mutató, az egyik jövedelem szintet meghatározó mutató valamint az egyik hatékonysági mutató párhuzamos kapcsolatát jelenti. Tehát azokban az országokban amelyekben **a jövedelmezőségi mutatók nagyok, jó a ráfordítások hatékonysága és az egy hektárra jutó nettó vállalkozói jövedelem**. Az első főkomponenst a fentiekben elmondottak szerint **jövedelmezőségi főkomponensnek** lehetne elnevezni.

Az országok koordinátáit vizsgálva látható, hogy a negatív koordinátájú országok mezőgazdaságának jó a jövedelmezősége (18. ábra). Ebben a csoportban található a mediterrán országok (Spanyolország, Görögország, Olaszország), ezek a legnegatívabb koordinátájú országok. A jövedelmezőség még jó Ausztriában, Belgiumban, Luxemburgban, Írországon, Hollandiában. Az újonnan csatlakozott országokból csak Szlovénia mutat jó jövedelmezőséget. Bulgáriában és Románia-szintén jó a mezőgazdaság jövedelmezősége. A pozitív koordinátájú országok esetében a mezőgazdaság jövedelmezősége alacsonyabb. Ide tartoznak az újonnan csatlakozott országok Szlovénia kivételével, Portugália és az EU-15 legfejlettebb gazdasággal rendelkező országainak a nagyrésze: Németország, Dánia, Franciaország, Svédország, Finnország, Egyesült Királyság. Látható, hogy rendkívül differenciáltak az Európai Unió korábbi tagállamai a jövedelmezőség, és a jövedelem színvonalára szerint. Meglepő módon az EU-15 „legkevésbé” fejlett mediterrán országainak (Görögország, Spanyolország) mezőgazdasága mutat jobb jövedelmezőséget.

A második főkomponens esetében látható, hogy a Z3 és Z5 változók hatása jelentős, mindkét változó azonos előjelű tehát, azokban az országokban, ahol **a termelésintenzitás jó teljesítményt mutat, ott a munkatermelékenység is jó**. A

második főkomponenst **hatékonysági főkomponensnek** lehetne tekinteni. A országok koordinátáinak az előjelét vizsgálva látható, hogy itt az országok rangsorában egy teljesen más helyzet áll elő. Spanyolország és Görögország az első főkomponens szerint a jobb jövedelmezőségű országok között volt, míg hatékonyság szempontjából az alacsonyabb hatékonysággal rendelkezők között található. Legalacsonyabb a mezőgazdaság hatékonysága Romániában és Bulgáriában. Rajtuk kívül az összes újonnan csatlakozott ország negatív koordinátájú, tehát a mezőgazdaság hatékonysága alacsonyabb mint pozitív koordinátájú országokban. A mezőgazdaság termelésintenzitása valamint a munkatermelékenység kiemelkedő Hollandiában, és Belgiumban. Őket követi Dánia, Németország, Luxemburg, Egyesült Királyság, Franciaország, Ausztria, Olaszország, Svédország és Finnország.

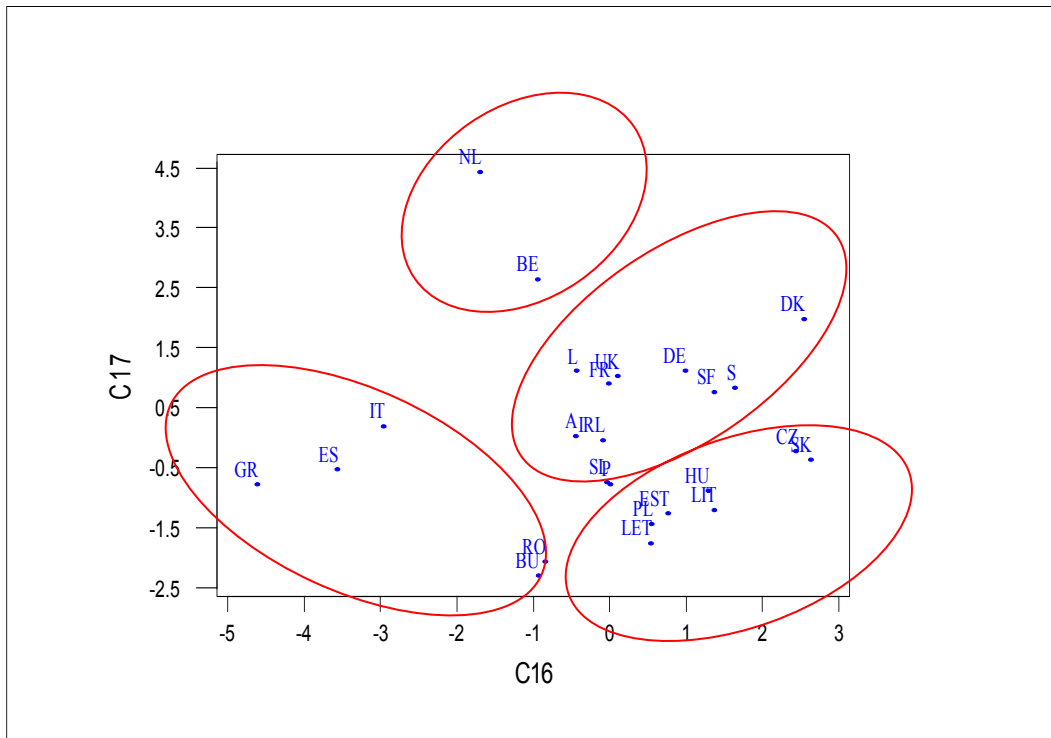
50. táblázat A főkomponens koefficiensek U mátrixa

	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7
Z1	-0.422	-0.301	0.314	0.440	-0.533	0.254	-0.302
Z2	-0.454	-0.294	-0.272	-0.201	-0.293	-0.625	0.342
Z3	-0.187	0.523	0.541	-0.213	-0.244	0.126	0.527
Z4	-0.495	-0.121	0.088	0.379	0.697	0.096	0.306
Z5	0.007	0.600	-0.088	0.589	-0.056	-0.504	-0.169
Z6	-0.479	0.237	0.159	-0.479	0.234	-0.130	-0.623
Z7	-0.329	0.345	-0.703	-0.025	-0.165	0.498	0.058

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

3.5.2. A vizsgált országok csoportosítása klaszteranalízissel

Az egyes országok csoportokba való sorolása a nemhierarchikus klaszterezési eljárások közül a k-közép módszer segítségével történt. A hierarchikus és a nemhierarchikus eljárások között a legfontosabb különbség, hogy míg a hierarchikus eljárások esetén ha két objektum egyszer egy csoportba kerül, akkor a továbbiak során már együtt is marad, ezzel szemben a nemhierarchikus eljárások esetén lehet, hogy később külön csoportba kerülnek át. A k-középmódszerrel az objektumok k számú különböző osztályba történő besorolását lehet elvégezni.

18. ábra A vizsgált országok elhelyezkedése a jövedelmezőségi (C16) és hatékonysági (C17) főkomponensek szerint

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

A jelenlegi elemzésben a megadott klaszterek száma $k=4$. A főkomponens analízis során kapott két főkomponens eredményeinek a felhasználásával a számítások elvégzése után az egyes országok mezőgazdaságának eredménymutatói alapján a következő csoportok különültek el. A első klaszterbe öt ország került: Spanyolország, Görögország, Olaszország, Románia, Bulgária. A második klaszterbe két ország került: Belgium és Hollandia. A harmadik klaszterbe 9 ország került: Csehország, Magyarország, Portugália, Lengyelország, Szlovénia, Szlovákia, Litvánia, Lettország, Észtország. A negyedik klaszterbe szintén kilenc ország tartozik: Ausztria, Németország, Dánia, Franciaország, Írország, Luxemburg, Svédország, Finnország, Egyesült Királyság.

A 51. táblázat foglalja össze az EU-27 tagországainak üzemi struktúra és a mezőgazdasági eredményesség szerinti kapott eredményeket a többváltozós módszerekkel végzett számítások alapján.

51. táblázat A többváltozós módszerekkel végzett számítások eredményei

Üzemi struktúra/ Eredménymutatók	1. klaszter Átlagnál jobb jövedelmezőség, átlagnál alacsonyabb hatékonyság	2. klaszter Termelés- intenzitás, jövedelem, hatékonyság magas színvonala	3. klaszter Átlagnál rosszabb jövedelmezőség, alacsony hatékonyság	4. klaszter Átlaghoz közeli jövedelmezőség, kiemelkedő hatékonyság
1. klaszter Európai átlaghoz közelítő üzemszerkezet, agrár foglalkoztatottság és termőföld adottság	Spanyolország	Belgium	Csehország, Szlovákia	Ausztria, Németország, Franciaország, Írország, Luxemburg
2. klaszter Mezőgazdaság fejlettségét tükröző üzem szerkezet, átlagnál nagyobb ökonómiai méret, jó adottságok		Hollandia		Egyesült Királyság, Dánia
3. klaszter Európai átlagnál alacsonyabb üzemméret, jó adottságok	Bulgária, Görögország, Olaszország		Magyarország, Lengyel- ország, Szlovénia, Litvánia, Portugália	
4. klaszter Szubszisztens jellegű üzemszerkezet, jelentős agrár- foglalkoztatottság, kiemelkedő termőföld adottságok	Románia			
5. klaszter Európai átlagnál nagyobb méretű gazdaságok, mezőgazdasági termelés csekély szerepe			Észtország, Lettország	Svédország, Finnország,

Forrás: saját szerkesztés

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Az Európai Unió (EU-15) fejlett gazdasággal rendelkező tagállamai üzemi struktúrájának vizsgálata során a következő tendenciák, törvényszerűségek tárthatók fel. **Az üzemtípusok jelentőségét értékelve**, megállapítható, hogy ezen országok mezőgazdaságára alapvetően a családi munkaerőre alapozott, piacratermelő családi gazdaságok és az általuk létrehozott integrációk dominanciája jellemző. Az elmúlt évtizedek fejlődése eredményeképpen az Egyesült Államok mezőgazdasági struktúrájához hasonló sajátos kettős szerkezet van kialakulóban az Európai Unió (EU-15) mezőgazdaságában. A Európai Unióban (EU-15) az egyik oldalon a növekvő üzemméretű (átlag területnagyság, ökonómiai méret) főfoglalkozású családi gazdaságok állnak. A másik oldalon a részmunkaidős gazdaságokat találjuk, amelyek tartós elemei a modern mezőgazdaságnak. **Az üzemméret** szerint a 20 hektárnál és a 16 EUME-nél kisebb méretkategóriába tartozó gazdaságok **képezik az összes gazdaság mintegy 79 illetve 75,4 százalékát**, ugyanakkor az összes földterületnek alig több mint 16 illetve 24 százalékkal rendelkeznek. Az 50 hektárnál és a 40 EUME-nél nagyobb méretkategóriába tartozó gazdaságok az összes gazdaság **9,9 illetve 12,8 százalékát adják, míg a mezőgazdasági területből való részesedésük 66 illetve 57 százalék.** Az EU-15 egyes tagországai között azonban jelentős eltérések tapasztalhatók, a különböző átlagszámok különböző agrárstruktúrát takarnak. Feltehetően folytatódni fog a koncentrációs folyamat, az egyre élesebb piaci versenyben a nagyobb méretű főfoglalkozású családi gazdaságok növelni fogják a földterületből és a mezőgazdasági kibocsátásból való részesedésüket, és a kisebb méretű, többfoglalkozású, részmunkaidős gazdaságok továbbra is jelentős elemei lesznek a jövő európai mezőgazdaságának. A kelet-közép és a dél-kelet európai országok földhasználatában jelentős különbségek figyelhetők meg. Romániában, Lengyelországban, Szlovéniában az 5 hektárnál kisebb kisgazdaságok uralkodnak a földhasználati szerkezetben, míg Csehország és Szlovákia mezőgazdaságai a nagy üzemeken történő termelésre alapulnak. Az ökonómiai méretet vizsgálva a gazdaságok több mint 90 százaléka, Lengyelország, Szlovénia, Csehország kivételével a kicsi (kisebb mint 4 EUME) méretkategóriába tartozik. Magyarország a kisgazdaságok statisztikailag magas száma mellett, az 50 hektárnál nagyobb gazdaságoknak jelentős szerepe van a földhasználatban.

A tesztüzemek eredményeit elemezve a vizsgált országokban tevékenységi irányonként, a következő összefüggést lehet megfogalmazni: A területegységre jutó nettó hozzáadott érték és üzemi bruttó jövedelem alapján messze élen járnak a zöldségtermelő gazdaságok, őket követik az ültetvényes és az abrakfogyasztó gazdaságok. Az egységnyi eszközértékre jutó bruttó jövedelem mutatója szintén a zöldségtermelésre szakosodott gazdaságokban a legkedvezőbb, míg a munkaerőhatékonyság terén az abrakfogyasztó állatokat tartó üzemek vezetnek a sort. A közösségi támogatások nagy részét élvező szántóföldi növénytermelők és tömegtakarmány-fogyasztó állatok tartása csak a sor végén következnek. Vagyis

elmondható, hogy az Unióban alapvetően nem a közvetlen jövedelemtámogatások szabják meg az ágazatok versenypozícióit. A munkaerő egységére jutó és az egységnyi eszközértékre jutó bruttó üzemi jövedelem növekvő tendenciát mutat a méretnövekedéssel. E mutatókat elemezve a vizsgált országok tesztüzemeiben méretkategóriák szerint, megállapítható, hogy a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságok bizonyultak a leghatékonyabbaknak. Az egy hektárra jutó bruttó üzemi jövedelem az EU-15-ök átlagában a kis ökonómiai mérettel (4 és 8 EUME között) rendelkező gazdaságoknál legnagyobb. A vizsgált országokban a 100 EUME feletti gazdaságoknál legnagyobb ez mutató, különösen kiemelkedő Olaszországban és Hollandiában.

Románia alacsony hatékonyságú mezőgazdasága, az agrárfoglalkoztatottak és az önellátó gazdaságok magas aránya, egyrészt a későn hozott makrogazdasági reformoknak és az elmúlt több mint másfél évtized alatt az agrárgazdasági stratégiai célok hiányának tulajdonítható. A Mezőgazdasági és Gazdaságszerkezeti Összeírást 40 év után először 2002. év végén kezdték el, és az eredményeket 2004-ben tették közzé. A Gazdaságszerkezeti Összeírás adataiból hiányoztak a gazdaságok ökonómiai méret vagy a termelési érték szerinti megoszlására vonatkozó információk. Ezen kívül a tesztüzemi rendszer fejletlen, üzemsoros adatok nem állnak rendelkezésre. Ilyen információk, adatok nélkül nehéz jó agrárpolitikai döntéseket hozni. A szubszisztens mezőgazdaság struktúráváltása elsősorban a makrogazdasági környezet, különösen a vidék fejlesztésétől függ. Az uniós vidékfejlesztési intézkedések jelentős szerepet játszódhatnak a jövőben, hiszen az uniós támogatásoknak 58 százalékát képezik a vidékfejlesztést célzó támogatások. Életképes üzemi méretek létrehozására, az agrárfoglalkoztatottak számának csökkentésére vonatkozó konkrét javaslatok először 2005-ben fogalmazódtak meg a „Gazda” program keretében. **Megítélésem szerint Romániának egy hosszú távú agrárstratégiát kell kidolgoznia, amelyben megtervezi a családi gazdaságok, a nagyobb méretű gazdaságok, valamint a részmunkaidős, gazdaságok stb. racionális arányait, és annak kialakítását szolgáló teendőket.** Románia természeti adottságai élelmiszergazdasági szempontból lehetővé teszik, energiapolitikai és környezetvédelmi szempontból pedig hosszabb távon kikényszerítik a biomasz energetikai hasznosításában rejlő lehetőségeink fokozottabb kihasználását. **Románia mezőgazdaságának jövőbeni fejlődésében kulcsfontosságú lesz a fenntartható és egyben multifunkcionális jelleg,** melynek egyik lehetősége az élelmiszergazdaságban, az erdőszetben képződő biomasz egy részének energetikai felhasználása.

5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. A mezőgazdasági üzemtípusokat szervezeti szempontból rendszereztem. A mezőgazdasági üzemek egy lehetséges csoportosítási ajánlását készítettem el. Szakirodalmi forrásként további kutatások céljára hasznosíthatók az egyes üzemtípusok súlyának vizsgálata az Európai Unióban (EU-27), és az Egyesült Államokban.

2. A főkomponens analízissel megállapítottam, hogy az 5 hektárnál kisebb gazdaságok részesedése az összes mezőgazdasági területből leíró mutató pozitív kapcsolatban áll az agrárfoglalkoztatottak arányával és a 100 hektárra jutó éves munkaerőegységgel, és negatív a kapcsolata a gazdaságok átlagos mezőgazdasági területével és az ökonómiai méretével. Az üzemi struktúra fejlesztése, és versenyképes üzemi méretek kialakítása a mezőgazdaságban feltételezi az agrárfoglalkoztatottak számának, és az önellátó gazdaságok szerepének a csökkenését a mezőgazdasági területből. Mindezek szakmai szempontból felértékelik a makrogazdasági, agrárpolitikai, birtok- és földhasználati valamint az agrártámogatási politika feltételrendszer szerepét.

3. A többváltozós statisztikai módszerekkel és a tesztüzemek összehasonlításával bebizonyítottam a mezőgazdaságra vonatkozó strukturális különbségeket Románia és az Európai Unió között. Megállapítottam, hogy a gazdaságok átlag területnagyságában, átlag ökonómiai üzemméretében, az önellátó gazdaságok arányában és ezek terület hasznosításában, az agrárfoglalkoztatottak arányában, munkatermelékenységben, és a termelés intenzitásában jelentős különbségek vannak. A román és az Európai Unió tesztüzemei között további különbségek vannak a gazdaságok specializációjának mértékében, az egy hektárra jutó fedezeti hozzájárulásban, az egy hektárra jutó nettó hozzáadott értékben és a bruttó üzemi jövedelemben. Ezen eredmények nélkülözhetetlenek egy román agrárfejlesztési stratégia kidolgozásához.

4. A klaszteranalízis alkalmazásával csoportosítottam az EU-27 tagországokat az üzemi struktúra és a mezőgazdaság eredményessége szerint. A számítások eredményeként kapott klasztereket összesítettem és a következőket állapítottam meg: Ausztria, Németország, Franciaország, Írország, és Luxemburg homogén csoportot alkot. Üzemi struktúrájukra jellemző az európai átlaghoz közelítő üzemszerkezet, agrárfoglalkoztatottság és termőföld adottság. A mezőgazdaságuk eredményességére jellemző az európai átlaghoz közeli jövedelmezőségi színvonal és kiemelkedő hatékonyság. Az előbbi csoportra jellemző eredményesség érvényes Dániára és az Egyesült Királyságra, viszont a mezőgazdaság fejlettségét tükröző európai átlagnál nagyobb üzemméretű gazdaságokkal és kitűnő termőföld adottságokkal bírnak. Egy következő csoportot alkot Svédország és Finnország. Európai átlagnál nagyobb méretű gazdaságok, mezőgazdasági termelés csekély szerepe, átlaghoz közeli jövedelmezőség, és kiemelkedő hatékonysággal

jellemezhető. Észtország és Lettország az előbbi csoporthoz hasonló üzemszerkezettel rendelkezik viszont mezőgazdaságára átlagnál rosszabb jövedelmezőség, és alacsony hatékonyság jellemző. Csehország és Szlovákia szintén homogén csoportot alkot, európai átlaghoz közelítő üzemszerkezet, agrárfoglalkoztatottság és termőföld adottság viszont átlagnál rosszabb jövedelmezőség, alacsony hatékonyság. Megegyező eredménymutatókkal viszont az átlagnál kisebb üzemmérettel rendelkező csoportba tartozik Magyarország, Lengyelország, Szlovénia, Litvánia, Portugália. Románia külön „csoportot” alkot, üzemszerkezetére a szubszisztens gazdaságok jelentősége, agrárfoglalkoztatottak magas száma, kiemelkedő termőföld adottságok, átlagnál jobb jövedelmezőség és átlagnál jóval alacsonyabb hatékonyság jellemző. Hollandiára és Belgiumra jellemző a termelés-intenzitás, a jövedelem, a hatékonyság magas színvonala, és az európai átlagnál nagyobb ökonómiai mérettel rendelkező gazdaságok. Spanyolország szintén külön értékelendő. Átlagnál jobb jövedelmezőséggel, átlagnál alacsonyabb hatékonysággal és az európai átlaghoz közelítő üzemi struktúrával rendelkezik. Bulgária, Görögország és Olaszország az előbbi csoportra jellemző eredményességet mutat, viszont üzemszerkezetére az európai átlagnál kisebb méretű gazdaságok jellemzők.

5. Többváltozós módszerek segítségével feltártam az üzemszerkezet és a mezőgazdaság eredményessége közötti összefüggéseket. Megállapítottam, hogy a két szélső esetben van szoros összefüggés az üzemszerkezet és a mezőgazdaság eredményessége között. **A szubszisztens jellegű üzemszerkezet, agrárfoglalkoztatottság magas aránya eredményez alacsony hatékonyságú mezőgazdaságot (Románia). Az átlagnál nagyobb ökonómiai méretű és átlag területnagyságú gazdaságokkal és jó termőföld adottságokkal rendelkező országok (Hollandia, Egyesült Királyság, Dánia) mutatnak magas színvonalú eredményeket (termelésintenzitás, jövedelemszint, és hatékonyság magas színvonal).**

ÖSSZEFOGLALÁS

E fejezet a Bevezetőben megfogalmazott célkitűzéseket figyelembe véve összegzi az értekezés legfontosabb megállapításait.

Az üzemtípusok kategorizálása és a hatékony üzemtípusok jellemzése. A főbb üzemtípusok súlyának vizsgálata az Európai Unióban (EU-15), az Egyesült Államokban, és a kelet-közép és a dél-kelet európai országokban. Egy lehetséges csoportosítási ajánlás készítése az Európai Unió (EU-27) mezőgazdasági üzemekre nézve.

A mezőgazdasági üzemeket két fő szervezeti csoportba soroltam: az egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek. Az egyéni gazdaságok három csoportját jellemeztem: az önellátó gazdaságokat, a családi gazdaságokat és a vállalkozói nagygazdaságokat. A családi gazdaságok két csoportját a főfoglalkozású és a részmunkaidős gazdaságokat elemeztem. A gazdasági szervezetek közül áttekintettem a szövetkezetek (termelőszövetkezetek és a mezőgazdasági termelők szövetkezetei), a családi és nem családi korporációk valamint az ipari farmok fontosabb jellemzőit. A családi gazdaságok súlyát az Európai Unió (EU-15) mezőgazdaságában a munkaerőfelhasználás oldaláról vizsgáltam, vagyis **a családi munka felhasználást hasonlítottam össze az összes mezőgazdasági munka ráfordítással.** A vizsgálatot a tagországok mezőgazdasági összeírás és a teszüzemi rendszer adatainak felhasználásával végeztem. Összesítve az eredményeket az EU-15-ök átlagában 2003-ban a gazdaságok munkaerő forrásának 89,5 százalékát a családok adták. Az egyes tagországok között természetesen nagy szóródás tapasztalható. **Ausztriában, Finnországban, Görögországban, Írországban, Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában a családi munkaerő aránya meghaladja a 90 százalékot, míg Hollandiában és Franciaországban nem éri el 70 százalékot.** Egy másik elmélet szerint **családi gazdaságnak lehet tekinteni, ahol kevesebb mint 1,5 nem családi dolgozó, illetve 3 teljes munkaidejű dolgozó van gazdaságonként.** A 100 EUME-nél nagyobb gazdaságok Belgiumban, Luxemburgban, Dániában, és Írországban családi gazdaságoknak tekinthetők, mivel teljesítik mindkét kritériumot. Azokban az országokban, ahol az egyes adatok nem esnek messze a határértéktől - Hollandia, Ausztria, Svédország, Franciaország és az Egyesült Királyság – a jelentős bér munkát használó gazdaságokat is családi gazdaságoknak lehet tekinteni. Portugáliában, Spanyolországban, Olaszországban, Görögországban, Németországban, és Finnországban, viszont az adatok tanúsága szerint a 100 EUME-nél nagyobb gazdaságokat többnyire nem családi gazdaságok adják. **Az Egyesült Államokban a gazdaságok 98 százalékát és a termelési érték 85 százalékát adják a családi gazdaságok.** Az „új” tagországok egyéni gazdaságai többnyire önellátó, főképp saját fogyasztásra termelő gazdaságok. Az 1 EUME alatti gazdaságokat tekintettem önellátó gazdaságoknak. Megállapítottam, hogy a kelet-közép európai országokban a gazdaságok több mint 70 százaléka

szubszisztens gazdaság. Románia és Bulgária csatlakozásával az EU-27-ben ezen gazdaságok 47 százalékát képezik az Unió összes gazdaságának. A kelet-közép európai országokban jelentős szerepet játszó családi gazdaságok tekintetében a számításokat Magyarország és Románia példáján keresztül végeztem el a gazdaságok mezőgazdasági területből való részesedése és a gazdaságok ökonómiai mérete szerint. **Magyarországon az egyéni gazdaságok 9,8 százaléka, - a hozzátartozó 56 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel - sorolható ebbe a kategóriába.** A családi gazdaságok az ökonómiai méret szerint az összes gazdaság 3,4 százalékát teszik ki, és a mezőgazdasági terület 34,7 százalékát hasznosítják. **Romániában** a területi kategorizálás alapján az egyéni gazdaságok 6,1 százaléka- a hozzátartozó 30 százalékos mezőgazdasági terület részesedéssel – becsülhető családi gazdaságnak. Az **ökonómiai méret szerint** kategorizálás szerint családi gazdaságnak tekinthető 8-100 EUME közötti kategóriába tartozó gazdaságok az összes gazdaság 1 százalékát sem érik el, és a mezőgazdasági terület 22 százalékát hasznosítják.

Részmunkaidős gazdaságok súlyának megállapításában, a szakirodalomban található definíciót felhasználva (azok a gazdaságok, ahol az évi munkaegység egynél kevesebb) megállapítottam, hogy a részmunkaidős gazdaságok aránya az **EU-15-ben, közel 55 százalék.** A szóródások ebben az esetben is jelentősek. Görögországban és Olaszországban 70 százalék fölött vannak, míg Luxemburgban, Belgiumban, Hollandiában és Írországon nem érik el a 25 százalékot. A termelészövetkezetek, ipari farmok, gazdasági társaságok, családi korporációk szerepe minimális, míg az integrációs formák szerepe meghatározó az EU-15-ök mezőgazdaságában. A kelet-közép európai országokban a társas vállalkozások aránya az országok nagyrésztében nem éri el az 1 százalékot, viszont a mezőgazdasági területből való részesedésük számottevő. Kivételt képez ez alól Szlovénia és Lengyelország. A társas vállalkozások a mezőgazdasági területből legnagyobb arányt képviselnek Szlovákiában (85,3 százalék), Csehországban (70,7 százalék), Bulgáriában (57,7 százalék) és Magyarországon (50,5 százalék).

Az új tagországok **tulajdon- és birtokviszonyai átalakulásának vizsgálata a szakirodalom alapján, és az átalakuló üzemtípusok jellemzői.** Az üzemméret gazdasági jelentősége, az üzemnagyság mérése, és a versenyképes üzemméretet meghatározó tényezők valamint az Európai Unió méretkategóriák szerinti üzemosztályozási rendszere.

Az EU-15 országaiban az agrárszerkezet szerves fejlődése valósult meg. A fejlettebb európai országokban professzionális és részidős gazdaságok rendszere működik, stabil földbirtokviszonyok mellett. **A kelet-közép és a dél-kelet európai országokban** a földreformok eredményeképpen megteremtődött a magántulajdon, viszont az országok többségében szétaprózott kisbirtokosi tulajdoni szerkezet jött létre. A mezőgazdasági földterület számottevő része nem gazdálkodó

tulajdonosokhoz került, akik bérbé adják földjüket. Ezek a tényezők **csökkentették hatékonyságot és a jövedelmezőséget az országok mezőgazdaságban.**

Az üzemi méretet legjobban a gazdaságok jövedelemtermelő kapacitása fejezi ki. Az Egyesült Államokban a gazdaságokat az árbevétel, míg az Európai Unióban az ökonómiai méret szerint csoportosítják.

Az üzemi struktúra elemzése az Európai Unióban (EU-15) és az újonnan csatlakozott országokban. A mezőgazdasági üzemek száma, az üzemek osztályozása méret szerint, a mezőgazdaság jelentősége valamint a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának vizsgálata.

A mezőgazdaság jelentősége és szerepe nem értékelhető csupán a reálfolyamatok, az ágazat súlyának mérséklődését tükröző jellemzőivel. Az EU mezőgazdaságának társadalmi-gazdasági szerepét a GDP előállításban, illetve a foglalkoztatásban betöltött súlyánál pontosabban mutatja a mezőgazdasági földterület, illetve az erdőterület aránya. Annak mértéke az EU tagországok többségében meghaladja a 80%-ot. A mezőgazdaság ugyanis - túlnöve a tevékenység gazdasági keretein-jelentős és sokrétű szerepet tölt be: a vidéki népesség megtartásába, megélhetésében, foglalkoztatásában, a vidék arculatának megőrzésében, valamint a környezeti javak előállításában.

A gazdaságok száma és a mezőgazdasági munkaerő az elmúlt három évtized alatt folyamatosan csökkent az EU-15-ben. **A mezőgazdaság üzemek száma 15,3 százalékkal csökkent, míg a mezőgazdaságban foglalkoztatott teljes munkaidős dolgozók (ÉME) száma 17 százalékkal esett vissza 1995-2003 között az EU-15-ök átlagában.** Az átlagos üzem nagyság folyamatosan növekedett függetlenül attól, hogy milyen mértékegységgel mérjük (mezőgazdasági terület nagysága, vagy európai méretegység, EUME). A földterület koncentrációja nyilvánvalóan tovább tart, az adottságokat optimálisan kihasználó - növekvő méretű - gazdaságok egyre nagyobb szerephez jutnak.

Megállapítottam, hogy a fejlett gazdasággal rendelkező országokban (EU-15) a kisméretű gazdaságok (8 EUME alatt) jelentősége számottevő, viszont szerepük a termelési értékből és a földterülethöz kevésbé jelentős. Az EU-15-ben a nagy üzemméretű gazdaságok (40 EUME felett) aránya mindössze 12,8 százalék az összes gazdaságon belül ugyanakkor gazdasági jelentőségük jóval nagyobb, az általuk megművelt terület közel 57,3 százalék.

A kelet-közép európai országokban az egyéni gazdaságok több mint 90 százaléka (Lengyelország, Szlovénia, Csehország kivételével) a nagyon kicsi (kisebb mint 4 EUME) méretkategóriába tartozik. A országok nagyrésztében duális szerkezet állapítható meg, ami lényegesen eltér az EU-15 országaiétól. Az igen nagy kategóriába tartozó gazdaságok művelik Szlovákiában a termőföld 78, Csehországban 76,2, Bulgáriában 49,8, és Magyarországon 41,7 százalékát.

Románia üzemstruktúrájának alakulása és a Közös Agrárpolitika támogatásrendszerének az üzemszerkezetre gyakorolt hatásainak vizsgálata.

Románia mezőgazdasági szerkezetének vizsgálata során megállapítottam a fő strukturális problémákat: az agrárfoglalkoztatottak magas létszáma, kedvezőtlen korstruktúra és az elaprózott birtokstruktúra az egyéni gazdaságoknál. Összesítve az egyéni gazdaságokat és a jogi személyiséggel rendelkező vállalkozásokat a gazdálkodás célja szerint, megállapítottam, hogy 76,5 százalékuk saját fogyasztásra termel, 21,2 felesleget értékesítő és csak 2,3 százalékuk árutermelő. A gazdaságok földhasználatának vizsgálata során megállapítottam, hogy a 10 hektár alatti gazdaságok a dominánsak (59 százalék). A 100 hektárnál nagyobb gazdaságok művelik a mezőgazdasági terület 33 százalékát. Az EU-csatlakozás feltételezte a Közös Agrárpolitika átvételét. Románia az egyszerűsített terület alapú rendszert választotta a többi kelet-közép európai országokhoz hasonlóan (Szlovénia kivételével). A támogatásra jogosult mezőgazdasági terület közel 53 százalékát az egyéni gazdaságok használják, tehát a közvetlen támogatások fő kedvezményezettjei üzemtípus szerint az egyéni gazdaságok lesznek. A társas vállalkozások (gazdasági társaságok és a mezőgazdasági társulások) összesen 24 százalékkal részesülnek a támogatásra jogosult mezőgazdasági területből, tehát ők lesznek a második kedvezményezett csoport. A harmadik kedvezményezett „üzemtípus” meglepő módon az önkormányzatok lesznek, hiszen az általuk hasznosított mezőgazdasági terület 22 százalékot tesz ki a támogatásra jogosult összes mezőgazdasági területből. Ami a vidékfejlesztési támogatásokat illeti, a román üzemstruktúra fejlesztésére ható főbb intézkedéseket emeltem ki: a kord kedvezményes nyugdíjazás, a félig önellátó gazdaságok támogatása és a termelői csoportok létrehozása.

A tesztüzemi elemzés eredményeinek összegezése.

Megállapítható, hogy a vizsgálatba bevont országok tesztüzemeinek megoszlása az Európai Méretegység szerint differenciált. **Az EU-15 átlagában, az üzemek 31,8 százaléka tartozik a 8 EUME-nél kisebb méretkategóriába, míg 100 EUME-nél nagyobb kategóriába az üzemek 8,6 százaléka tartozik.** Ezzel szemben **Romániában** a mintában bekerült üzemek **30,8 százaléka tartozik a 100 EUME-nél nagyobb kategóriába, míg 15,5 százaléka a 8 EUME-nél kisebb kategóriába tartozik.** Ez a tesztüzemi rendszer fejletlenségének tulajdonítható, másrészt a mintába bekerült több mint 90 százaléknyi nagyméretű gazdasági szervezet eredményez egy olyan európai méretegység szerinti agrárstruktúrát, amely nem egyezik a 2002. évi gazdaságszerkezeti összeírás szerinti román üzemszerkezettel. Ezen gazdaságokat összehasonlítva az EU-15 és az „új” tagországok tesztüzemeivel megállapítható, hogy minden mutató tekintetében (területegységre jutó bruttó termelési érték, nettó hozzáadott érték, munkaerőhatékonyság stb.) legalacsonyabb hatékonysággal és jövedelmezőséggel rendelkeznek.

Az üzemszerkezet és a mezőgazdasága eredménymutatóinak több szempont alapján történő összehasonlító elemzése, és a probléma rendszerszemléletű megközelítése statisztikai módszerek alkalmazásával a vizsgált országokban.

Az agrárstruktúra elemzéshez a következő megfigyelési változókat használtam fel: 5 hektár alatti gazdaságok területből való részesedése, a gazdaságok átlag területnagysága, ökonómiai mérete, az agrárfoglalkoztatottak aránya az összfoglalkoztatottakból, a mezőgazdasági terület aránya az összterületből valamint a 100 hektárra jutó éves munkaerőegység. A mezőgazdaság eredménymutatóinak elemzéséhez termelésintenzitási, hatékonysági, jövedelmezőségi mutatókat alkalmaztam. A számítások eredményeként kapott klasztereket összesítettem és a következőket állapítottam meg: Ausztria, Németország, Franciaország, Írország, és Luxemburg homogén csoportot alkot. Agrárstruktúrájukra jellemző az európai átlaghoz közelítő üzemszerkezet, agrárfoglalkoztatottság és termőföld adottság. A mezőgazdaságuk eredményességére jellemző az európai átlaghoz közeli jövedelmezőségi színvonal és kiemelkedő hatékonyság. Az előbbi csoportra jellemző eredményesség érvényes Dániára és az Egyesült Királyságra, viszont a mezőgazdaság fejlettségét tükröző európai átlagnál nagyobb üzemméretű gazdaságokkal és kitűnő termőföld adottságokkal bírnak. Egy következő csoportot alkot Svédország és Finnország. Európai átlagnál nagyobb méretű gazdaságok, mezőgazdasági termelés csekély szerepe, átlaghoz közeli jövedelmezőség, és kiemelkedő hatékonysággal jellemezhetők. Észtország és Lettország az előbbi csoporthoz hasonló üzemszerkezettel rendelkezik viszont mezőgazdaságára átlagnál rosszabb jövedelmezőség, és alacsony hatékonyság jellemző. Csehország és Szlovákia szintén homogén csoportot alkot, európai átlaghoz közelítő üzemszerkezet, agrárfoglalkoztatottság és termőföld adottság viszont átlagnál rosszabb jövedelmezőség, alacsony hatékonyság. Megegyező eredménymutatókkal viszont az átlagnál kisebb üzemmérettel rendelkező csoportba tartozik Magyarország, Lengyelország, Szlovénia, Litvánia, Portugália. Románia külön „csoportot” alkot, üzemszerkezetére a szubszisztens gazdaságok jelentősége, agrárfoglalkoztatottak magas száma, kiemelkedő termőföld adottságok, átlagnál jobb jövedelmezőség és átlagnál jóval alacsonyabb hatékonyság jellemző. Hollandiára és Belgiumra jellemző a termelés-intenzitás, a jövedelem, a hatékonyság magas színvonala, és az európai átlagnál nagyobb ökonómiai mérettel rendelkező gazdaságok. Spanyolország szintén külön értékelendő. Átlagnál jobb jövedelmezőséggel, átlagnál alacsonyabb hatékonysággal és az európai átlaghoz közelítő agrárstruktúrával rendelkezik. Bulgária, Görögország és Olaszország az előbbi csoportra jellemző eredményességet mutat, viszont üzemszerkezetére az európai átlagnál kisebb méretű gazdaságok jellemzők.

SUMMARY

This chapter sums up the most important statements of the thesis taking into consideration the objectives formulated in the introduction.

- **Classification of the farm types and the description of the features of efficient agricultural holdings. The analysis of the importance of the most important farm types in the European Union (EU-15), the United States and the new member states of the European Union.**

I classified the agricultural holdings into two main organizational groups: the individual and corporate farms. I characterized the three groups of individual farms as subsistence farms, family farms and large farms. I analyzed the two groups of family farms: the full-time and part-time farming.

Of the corporate farms I reviewed the major features of the co-operatives (cooperative farms and the agricultural producers' vertical co-operatives farms), the family and not family corporations and the industrial farms.

In order to determine the importance of family farms in the agriculture of the European Union (EU-15), I analyzed it from the angle of the workforce, that is, the proportion of the family work compared to all of the agricultural work. The examination is based on the Farm Structure Survey of the member states - the data of European Union's Farm Accountancy Data Network.

Adding up the results of the average EU-15, in 2003 89.5% of the workforce on farms was provided by families. In the member states a big dispersion can be experienced. In Austria, Finland, Greece, Ireland, Italy, Spain and Portugal the proportion of the family workforce is over the 90%; while in Netherlands and France does not reach 70%.

According to another theory, those can be considered family farms where fewer than 1.5 are not family workers or there are 3 full-time workers per farm. Farms bigger than 100 ESU in Belgium, Luxembourg, Denmark and Ireland can be considered family farms since both criteria are accomplished.

At those countries where the data do not fall far from the limit value – the Netherlands, Austria, Sweden, France and United Kingdom - those farms may be considered family farms where considerable lease work is used. In Portugal, Spain, Italy, Greece, Germany, and Finland according to the evidence of the data farms bigger than 100 ESU are not family farms.

In the United States, family farms represent 98% of the total farms and they give 85% of the production value.

The individual farms of the new member states are mostly subsistence and semi-subsistence farms and they mainly produce for own consumption. I regarded as subsistence farms the ones with the size lower than 1 ESU (Economic Size Unit). I established that in Eastern Central and South-Eastern European countries more than 70% of the farms are semi- subsistence farms.

With the accession of Romania and Bulgaria to the EU-27 the semi – subsistence farms constitute 47 % of the total European Union farms. Concerning the importance of family farms in the Eastern Central European Countries, I analyzed the farms through Hungary's and Romania's examples based on the size of the economy and their share of the agricultural area.

In Hungary 9.8 % of the individual farms, -together with the 56% share of the agricultural areas- can be included into this category. Family farms amount to 3.4% of the total farms according to the economy size, and 34.7% of the agricultural area is utilized. In Romania - based on the agricultural area classification - the 6.1% of the individual farms – together with the 30% share of the agricultural area – can be regarded as family farms. According to the classification of the economy size, the farms belonging to the category between 8-100 ESU (which can be regarded as family farms) are less than 1% of the total farms and 22 % of the agricultural area is utilized.

In the statement of the importance of part-time farming, making use of the definition which can be found in specialized literature (those farms where the annual work unit is less than one), I established that the proportion of part-time farming in EU-15 is nearly 55 %. The dispersion among the countries in this case is considerable, too. In Greece and Italy it is above 70%, while in Luxembourg, Belgium, the Netherlands and Ireland does not reach 25%.

The role of industrial farms, corporate farms, and family corporations is minimal, while the integration forms are significant in the agriculture of the EU-15. In the Eastern Central European countries the corporate farms do not attain 1% in most of the countries but their share of the agricultural utilized area is considerable (Slovenia and Poland are exceptions). The biggest share of the corporate farms of the agricultural area is represented in Slovakia (85.3 %), in the Czech Republic (70.7%), in Bulgaria (57.7%) and in Hungary (50.5 %).

I prepared a possible grouping recommendation with regard to the European Union's (EU-27) agricultural farms.

- **The examination of the transformation of property relations and farm structure in the new member states based on the specialized literature, and the features of the transforming farm types. The economic**

significance and the measurement of farm size, and the factors defining the competitive farm size and European Union's farm categorisation system.

In the EU-15 countries, the integral development of the agrarian structure has been realized. In the more advanced Western European countries professional and part-time farming are in operation together with stable property relations.

In the Eastern Central and South Eastern European countries the result of land reforms established private property, but in most of the countries fragmented property emerged, a significant part of the agricultural land does not get to the agricultural workers, who rent their land to farmers. These factors decreased the efficiency and profitability of agriculture in these countries.

The best approach to determine the farm size is the capacity to produce income. In the United States farms are grouped according the revenue, while in the European Union they are grouped according to the economic size (ESU).

- **Analysing the farm structures in the European Union (EU-15) and in the “new” member states. Examination of the number of agricultural holdings, distribution of the farms according to size, the significance of agriculture and the number of people working in agriculture.**

The significance of agriculture and its role cannot be appreciated only by the real processes, by the features reflecting the lessening importance of this sector. The socio-economic role of the EU's agriculture is reflected much better by the proportion of the agricultural area and woodland than by the GDP production and its role in employment. Its measure exceeds 80% in most of the EU member states.

Outgrowing the economic framework, agriculture plays a considerable and many-sided role: to guarantee the survival of the countryside as a place to live and work, to protect the beauty of the environment and to preserve the rich tradition and diversity of rural communities.

The number of agricultural holdings and the agricultural workforce has decreased continuously for three decades in EU-15. The number of agriculture farms decreased by 15.3%, while the number of full-time employees (AWU) in agriculture was reduced by 17 % between 1995 - 2005 in the average of the EU-15.

The average farm size has been growing continuously irrespective of the unit of measurement we use (by the size of the utilized agricultural area, or the European measurement, ESU). The concentration of the agricultural land apparently continues the growing farms that can use the given conditions favourably will have an increasing role.

I established that in the countries with advanced economy (EU-15) the significance of small sized farms (under 8 ESU) is considerable, but their share in the agricultural land and the value of the production is less significant. In the EU-15 the proportion of big farms (above 40 ESU) is altogether 12.8% of all farms, but at the same time their economic significance is much bigger - the agricultural area cultivated by them is nearly 57.3%.

In the Eastern Central and South- Eastern European countries more than 90% of the individual farms belong to a very small (smaller than 4 ESU) size category with the exception of Poland, Slovenia and the Czech Republic. In most of the countries the farm structure is characterized by dual structure, which is significantly different from the EU-15. The farms belonging to the very big category utilize 78% of the agricultural land in Slovakia, 76.2% in the Czech Republic, 49.8% in Bulgaria and 41.7% in Hungary.

- **The trends of the Romanian farm structure and the examination of the effect of the Common Agricultural Policy and the linked support system on the Romanian farming structure.**

I established the main structural problems in the course of the examination of the Romanian agricultural structure: the high number of the agricultural employment, the unfavourable age structure and the polarized ownership in case of the individual farms.

Summing up the individual farms and the legal entities according to the aim of the farming, I established that 76.5% of them produce only for own consumption, 21.2% of them marginally supply to the market, and only 2.3 % of them produce for the market.

By examining the utilized agricultural land of the farms, I established that farms under 10 hectares are dominant (59%). Farms bigger than 100 hectares cultivate 33% of the agricultural area.

The EU accession presupposed the acceptance of the Common Agricultural Policy. Romania took the decision to adopt the Single Area Payment Scheme (SAPS) similarly to the rest of Eastern Central European countries (with the exception of Slovenia).

Nearly 53% of the eligible agricultural area is used by individual farms, so the main beneficiary of the direct payment according to the type of the farms will be the individual farms. The commercial companies and the agricultural associations represent 24% of the eligible agricultural land, so they will be the second beneficiary group. The third beneficiary “type of farm” will surprisingly be the

public administrations, as they cultivate 22% of the eligible land. Regarding the rural development supports I emphasized the main measures that influence the development of the Romanian farm structure: the early retirement scheme, the support for semi-subsistence farms undergoing restructuring and the set-up of producers' groups.

- **Summary of the results of the sample farm analysis**

It can be stated that the distribution of sample farms in the countries involved in the examination are differentiated according to the European Size Unit. In the average of the EU-15, 31.8% of the farms belong to the smaller than 8 ESU category, while 8.6% of the farms belong to the category of farms bigger than 100 ESU. On the other hand, in Romania 30.8% of the sample farms belong to the bigger than 100 ESU farms category, while 15.5% of the farms belong to the smaller than 8 ESU category. This fact is due to the underdeveloped Romanian Accountancy Data Network System, and does not correspond to the result of the Agricultural Census of 2002.

Comparing these farms with the EU-15 and the “new” member states' sample farms, it can be stated that in the aspect of all indicators (gross production value per area, net added value, the efficiency of the workforce, etc.) they have the lowest efficiency and profitability.

- **The comparative analysis of agriculture and farm structures based on more viewpoints and the system method's approach to the problem with application of statistical methods.**

In order to analyse the farm structure I used the following observation variables: the share of the agricultural land by the farms under 5 hectares, the average size in hectare of the farms, average economic size of the farms, the share of the agricultural employment of the total employment, the area of the agricultural land of the total area and Annual Work Unit per 100 hectare.

In order to analyse the profitability of agriculture I used production intensity, efficiency and profitability indicators.

From the result of the analysis I aggregated the clusters and I established the following: Austria, Germany, France, Ireland, and Luxembourg form a homogeneous group. The feature of their farm structure, agricultural employment and land endowment is similar of the European Union's average. The profitability of the agriculture is similar to the European average while the efficiency is outstanding. These features characterize the agriculture of Denmark and the United Kingdom too, but their farm structure regarding the size and level of the

development of the agricultural production as well as the land endowment is much better than the European average.

Sweden and Finland form another group. They can be characterized by a bigger farm size than the European average, the smaller role of the agricultural production, profitability close to the European average, an excellent efficiency of the agricultural production. Estonia and Latvia have a similar farm structure as the previous group, but their agriculture represents lower profitability and efficiency than the European average.

The Czech Republic and Slovakia form a homogeneous group too, farm structure close to the European average, the level of the agricultural employment and land endowment lower than the average, and lower profitability and efficiency, too. Hungary, Poland, Slovenia, Latvia and Portugal have similar profitability indicators, but the size of their farms is smaller than the European average.

Romania forms a separate group, the predominant features are the high share of subsistence farms, the high level of the labour force employed in agriculture, very good land endowment, better profitability and much smaller efficiency than the European average. The high level of production intensity, income and efficiency is typical of the Netherlands and Belgium, and bigger economic size of the agricultural farms than the European average.

Spain is a separate group, too. It has a better profitability than the European average; lower efficiency than the average and a similar farm structure. Bulgaria, Greece and Italy show the same profitability as the previous group, but their farm structure is characterized by smaller farms than the European average.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Irodalomjegyzék

- [1] ALLEN D.W.- LUECK D. (1998): The nature of the farm. *Journal of Law and Economics*, XLI, (41). 343-386. p.
- [2] ALEXANDRI C. (2005): Land consolidation- Between Budgetary Constraints and Improvements of Agricultural Efficiency. Copenhagen: *XIth Congress of the EAAE. The future of Rural Europe in the Global Agri-Food System*. 11 p.
- [3] BANCA MONDIALA (2005): Sectorul agroalimentar din Romania intr-o perspectiva europeana. 64-83. p.
- [4] BLANDFORD D.- HILL B.(2005): Structural change and public policies in EU agriculture an overview. Copenhagen: *The future of Europe in the Global Agri-Food System EAA*, 15 p.
- [5] BRAVO, R. S. (2005): Tesis doctorales y trabajos de Investigación Científica. Madrid: International Thomson Editores. 496 p.
- [6] BREUSTEDT G., GLAUBEN T. (2007): Driving Forces behind Exiting from Farming in Western Europe. *Journal of Agricultural Economics*. 58 évfolyam. (1). 115-127 p.
- [7] BUDAY-SÁNTHA A. (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Budapest-Pécs: Dialog Campus Kiadó.453 p.
- [8] BURGERNÉ GIMES A.(2001): A közép-európai átalakuló országok gazdaságának és mezőgazdaságának összehasonlító elemzése. Budapest: Századvég Kiadó.196 p.
- [9] BURGERNÉ GIMES A.(2002): A mezőgazdasági földtulajdon és földbérlet. Budapest: Akadémiai Kiadó.121 p.
- [10] BURGERNÉ GIMES A.(2003): Földhasználati és földbirtokpolitika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban. *Közgazdasági Szemle*, L. évfolyam. 819-832. p.
- [11] BURGERNÉ GIMES A.(2005): Népi-nemzeti ideológia és földbirtokpolitika Európa perifériáján. *Társadalomkutatás*, 23 (2) 207-225.p.
- [12] CSÁKI CS.- FEDER G.-LERMAN Z.(2002): Land Policies and Envolving Farm Structures in Transition Countries. World Bank.(2794) 182 p.
- [13] DAVIDOVA S. et al.(2002): An analysis of competitiveness at the farm level in the CEECs. Idara (Strategy for Integrated Development of Agriculture and Rural Areas in CEE countries). Working Paper 2/11.100 p.
- [14] DJURFELDT G. (1996): Defining and Operationalizing Family Farm from Sociological Perspective. *Sociologia Ruralis*, 36 (3). 340-355.p
- [15] DOBOS K (2000): Családi gazdaságok. Budapest: Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó.
- [16] DORGAI L. (2003): A gazdaságilag életképes üzem kritériumai és alkalmazásuk következményei Magyarországon. *Agrárgazdaság*,

vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA) Agrártudományi Centrum, Debreceni Egyetem.

- [17] DORGAI L.- KESZTHELYI SZ.- MISKÓ K. (2003): Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából. Budapest: [Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)].(Agrárgazdasági Tanulmányok) (2)
- [18] DORGAI L. et al. (2005): Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban. Budapest: [Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)]. (Agrárgazdasági Tanulmányok) (4)
- [19] DUMITRU M.- DIMINIESCU D.- LAZAU V. (2004): Rural Development and the Reform of Romanian Agriculture. European Institute of Romania. Working paper .(10) 7-27. p.
- [20] EASTWOOD R. et al.(2004): Farm size. University of Sussex. Paper prepared for Volum III of the Handbook of Agricultural Economics. 55. p.
- [21] ELEK S. (1991): Részmunkaidős családi farmok Nyugat-Európában. *Európa Fórum* I.évfolyam (2). 43-54. p.
- [22] ECO U.(2005): Cómo se hace una tesis. Barcelona: Editorial Gedisa. 233 p.
- [23] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (1998a): Agricultural Situation and Prospects in the Central European Countries: Romania. Working Document, Brussels.111 p.
- [24] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (1998b): Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries. Summary Report. Working Document, Brussels. 48 p.
- [25] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (2002a): European agriculture entering the 21st Century. Working Document, Brussels. 72 p.
- [26] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (2002b): Agricultural situation in the Candidate Countries: Country Report on Romania. Working Document. Brussels.35 p.
- [27] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (2002c): Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Income of EU Enlargement to the CEECs. Working Document. Brussels. 89 p.
- [28] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (2002d): Definition of variables used in FADN standard results. Brussels. 33 p.
- [29] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (2003): Reform of the Common Agricultural Policy: Medium-Term Prospects for Agricultural Markets and Income in the European Union 2003-2010. Brussels. 53 p.
- [30] EUROPEAN COMMISSION (DGVI) (2004): Agriculture in the European Union- Statistical and Economic Information 2003. Brussels. 40 p.
- [31] EUROPEAN COMMISSION (2005): Comprehensive Monitoring Report-Romania 2005. Brussels. 102 p.
- [32] EUROPEAN UNION (2005): Agriculture in the European Union: Statistical and Economic Information 2004. Brussels: Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 42 p.

- [33] EUROPEAN UNION (2006): Agriculture in the European Union: Statistical and Economic Information 2005. Brussels: Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 42 p.
- [34] EUROPEAN UNION (2007): Agriculture in the European Union: Statistical and Economic Information 2006. Brussels: Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 42 p.
- [35] EUROPEAN UNION (2007): Rural Development in the European Union: Statistical and Economic Information. Brussels: Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 368 p
- [36] EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA (2006): Az EU vidékfejlesztési politikája 2007-2013 között. Brüsszel. 20 p.
- [37] EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA(2007): Felkészülés a KAP-reformra, állapotfelmérésről. COM(2007) 722. Brüsszel. 22p.
- [38] EUROSTAT(1997): Manual on the economic Accounts For Agriculture and Forestry EAA/EAF 97(Rev.1.1).Brussels:European Commission.183 p.
- [39] EUROSTAT (2000a): Thirty years of agriculture in Europe. Farm numbers declining as farms grow in size. Brussels: European Commission. Statistics in focus. (5-1).
- [40] EUROSTAT (2000b): Farm structure. Historical results - Surveys from 1966/67 to 1997. Brussels: European Commission. 160p.
- [41] EUROSTAT (2002a): Structure of agricultural holdings in the EU-Main results of the Community survey 1999-2000. Brussels: European Commission. Statistics in focus. (5-22).
- [42] EUROSTAT (2002b): Income from agricultural activity in 2001- European Union and Candidate Countries. Brussels: European Commission.195 p.
- [43] EUROSTAT (2003a): Structure of agricultural holdings in the EU-Cattle farming Brussels: European Commission. Statistics in focus. (5-17).
- [44] EUROSTAT (2003b): Structure of agricultural holdings in the EU-Olive groves.Brussels: European Commission. Statistics in focus. (5-38).
- [45] EUROSTAT (2003c): Structure of agricultural holdings in the EU. Part-time work on agricultural holdings. Brussels: European Commission. Statistics in focus (5-29).
- [46] EUROSTAT (2003d): Structure of agricultural holdings in the EU by age of holder. Brussels: European Commission. Statistics in focus (5-2).
- [47] EUROSTAT (2003e): Farm structure 1999/2000 survey. Brussels: European Commission. 235 p.
- [48] EUROSTAT (2004a): Structure of agricultural holdings Ireland 2003 Brussels: European Commission. Statistics in focus. (36).
- [49] EUROSTAT (2004b): Structure of agricultural holdings Sweden 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus.(37).
- [50] EUROSTAT (2004c): Structure of agricultural holdings United Kingdom 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus. (40).
- [51] EUROSTAT (2004d): Structure of agricultural holdings Belgium 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus.(26).

- [52] EUROSTAT (2004e): Structure of agricultural holdings Denmark 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus.(31).
- [53] EUROSTAT (2004f): Structure of agricultural holdings Finland 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus.(33).
- [54] EUROSTAT (2004g): Structure of agricultural holdings Luxemburg 2003 Brussels: European Commission. Statistics in focus.(34).
- [55] EUROSTAT (2004h): Structure of agricultural holdings Hungary- 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus.(27).
- [56] EUROSTAT (2004i): Structure of agricultural holdings Latvia 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus.(39).
- [57] EUROSTAT (2005a): Structure of agricultural holdings Romania 2002. Brussels: European Commission. Statistics in focus (41).
- [58] EUROSTAT (2005b): Structure of agricultural holdings Germany 2003. European Commission. Statistics in focus (18).
- [59] EUROSTAT (2005c): Structure of agricultural holdings Austria 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (36).
- [60] EUROSTAT (2005d): Structure of agricultural holdings Spain 2003 Brussels: European Commission. Statistics in focus (16).
- [61] EUROSTAT (2005e): Structure of agricultural holdings France 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (8).
- [62] EUROSTAT (2005f): Structure of agricultural holdings Greece 2003 Brussels: European Commission. Statistics in focus (37).
- [63] EUROSTAT (2005g): Structure of agricultural holdings Italy 2003 Brussels: European Commission. Statistics in focus.(12).
- [64] EUROSTAT (2005h): Structure of agricultural holdings Netherlands 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (4).
- [65] EUROSTAT (2005i): Structure of agricultural holdings Portugal 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (38).
- [66] EUROSTAT (2005j): Structure of agricultural holdings Czech Republic 2003 Brussels: European Commission. Statistics in focus (22).
- [67] EUROSTAT (2005k): Structure of agricultural holdings Estonia-2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (14).
- [68] EUROSTAT (2005l): Structure of agricultural holdings Lithuania 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (13).
- [69] EUROSTAT (2005m): Structure of agricultural holdings Poland 2002. Brussels: European Commission. Statistics in focus (35).
- [70] EUROSTAT (2005n): Structure of agricultural holdings Slovakia 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (15).
- [71] EUROSTAT (2005o): Structure of holdings Slovenia 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (7).
- [72] EUROSTAT (2005p): Structure of agricultural holdings Bulgaria 2003. Brussels: European Commission. Statistics in focus (48).
- [73] EUROSTAT (2005q): Agricultural statistic. Data 1999-2003. Brussels: European Commission. 92 p.

- [74] EUROSTAT (2006a): Farm structure in Denmark 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus. (18).
- [75] EUROSTAT (2006b): Farm structure in Finland 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus. (19).
- [76] EUROSTAT (2006c): Farm structure in the United Kingdom 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus. (20).
- [77] EUROSTAT (2006d): Farm structure in Luxemburg 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (15).
- [78] EUROSTAT (2006e): Farm structure in Sweden 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (17).
- [79] EUROSTAT (2006f): Farm structure in the Czech Republic -2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (21).
- [80] EUROSTAT (2006g): Farm structure in Estonia 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (14).
- [81] EUROSTAT (2006h): Farm structure in Hungary 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (22).
- [82] EUROSTAT (2006i): Structure of agricultural holdings in Lithuania 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (12).
- [83] EUROSTAT (2006j): Structure of agricultural holdings Poland 2005 Brussels: European Commission. Statistics in focus (10).
- [84] EUROSTAT (2006k): Structure of agricultural holdings Slovenia 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (11).
- [85] EUROSTAT (2006l): Agricultural statistics 1995-2004 Brussels: European Commission. 70 p.
- [86] EUROSTAT (2007): Structure of agricultural holdings Romania 2005. Brussels: European Commission. Statistics in focus (60).
- [87] FEHÉR I. (2001): Európai Unió ismeretek. Gödöllő: SZIE GTK Európai Tanulmányok Központja.227 p.
- [88] FERTŐ I. (1999): A magyar mezőgazdaság strukturális problémái az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont. Műhelytanulmányok.50 p.
- [89] FERTŐ I. (2001): A földreformok politikai gazdaságtana. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Közgazdaságtudományi Kutatóközpont. MT-DP.2001/7. 31 p.
- [90] FERTŐ I. (2002a): A mezőgazdasági termelés szerkezetének változásai a fejlett országokban, I. Miért a családi gazdaság a meghatározó üzemforma a fejlett országok mezőgazdaságában? *Közgazdasági Szemle*, XLIX évfolyam.574-596. p.
- [91] FERTŐ I. (2002b): A mezőgazdasági termelés szerkezetének változásai a fejlett országokban II. Az üzem nagyság és a mérethozadék problémája a mezőgazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, II évfolyam.760-773 p.
- [92] GASSON R.- ERRINGTON A. (1999): Családi farmgazdaság. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. Eredeti megjelenés: The Farm Family Business. CAB International, Wallingford, 1993.

- [93] GAVRILESCU D. - GAVRILESCU C. (2007): From Subsistence to Efficiency in the Romanian Agriculture During Transition. *EAAE/IAAE Seminar Agricultural Economics and Transition: "What we expected, what we observed, the lessons learned"*. Corvinus University of Budapest.
- [94] GUȚESCU G. (2007): Evoluția agriculturii în perioada de tranziție și aderare a României la Uniunea Europeană. Studiu sintetic (II). *Revista Română de Statistică*. (11). 42-58.
- [95] FAO (2002): Land Fragmentation and Land Consolidation in the Agricultural Sector. A Case Study from Romania. Munich: 77 p.
- [96] HALMAI P. (2002): Az Európai Unió agrárrendszere. Budapest: Budapesti Agrárkamara és a Mezőgazda Kiadó. 343 p.
- [97] HALMAI P. (2004a): A reform ökonómiája. EU Közös Agrárpolitika: Fordulópont vagy kiigazítás? Budapest: Complex Kiadó. 350 p.
- [98] HALMAI P. (2004b): Az agrárgazdaság EU-adaptációja. *Politikatudományi Szemle*, (1-2). 203-219.p.
- [99] HALMAI P. (2007): Vidékpolitikai Jövőképek. *Komplex Politika Megalapozása*. www.mta.hu/fileadmin/2007/11/MeH-MTA%20IV_327-337.pdf
- [100] HAMZA E. (2003): Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben- Uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása. Budapest: [Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet (AKI)]. *Agrárgazdasági Tanulmányok*. (4). 104 p.
- [101] HAMZA E.- TÓTH E.(2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Budapest: [Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)] (2) 137 p.
- [102] HERBST Á. (2000): A tulajdon és szervezeti viszonyok átalakulásának főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban, 1990-1998. Doktori (Ph.D) értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő. 149. p.
- [103] HILL B. (1993): The "Myth" of the Family farm: Defining the Family Farm and Assessing its Importance in the European Community. *Journal of Rural Studies*, 9 évfolyam (4). 359-370. p.
- [104] HURDUZEU et. al. (2005): The Agricultural Sector in the perspective of Romania's accession to the European Union: Implications upon the system of payments Bucharest: European Institute of Romania. Pre-accession impact studies III. (6). 92 p.
- [105] INSTITUTUL NATIONAL DE STATISTICA A ROMANIEI (INS) (2004): Recensământul General Agricol 2002-2004. <http://www.insse.ro/GAC/>
- [106] INSTITUTUL NATIONAL DE STATISTICA A ROMANIEI (INS) (2005): Agricultura. Capitolul 5. 30 p. In: *Anuarul statistic al Romaniei-2004*.
- [107] KAPRONCZAI I. (2003): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig Budapest: Szaktudás Kiadó Ház. 147 p.

- [108] KESZTHELYI SZ. (2005): A tesztüzemek 2004.évi gazdálkodásának eredményei. Budapest: [Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)] (1) 47 p.
- [109] KOVÁCS G. (2006): A KAP-reform várható hatásai a mezőgazdasági üzemek termelésére és a földhasználati viszonyokra. Budapest: [Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)] (4)
- [110] KOVÁCS G.-UDOVECZ G. (2003): Agrárjövödelmek Magyarországon és az Európai Unióban. *Statistikai Szemle*, 81. évfolyam.(8).636-653. p.
- [111] KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2000): Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben. Az Általános Mezőgazdasági Összeírás előzetes adatai. 23 p.
- [112] KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2004a): Magyarország mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti összeírás, előzetes adatok. 32 p.
- [113] KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2004b): Magyarország mezőgazdasága. Gazdaságtipológia, 2000, 2003. 52 p.
- [114] KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2004c): Magyarország mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti Összeírás. I. kötet. 173 p.
- [115] KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2004d): Magyarország mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti Összeírás II. kötet. 261 p.
- [116] KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2005): Mezőgazdasági Számlarendszer, 2004. Economic Accounts for Agriculture, 2004. Budapest. 23. p.
- [117] KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2006): Magyarország mezőgazdasága, 2005. Gazdaságszerkezeti összeírás. Előzetes adatok. 40 p.
- [118] LUCA L.(2007): Romania: Large Semi-Subsistence Farm Sector, Result of Wrong Strategic Approach? *EAAE/IAAE Seminar Agricultural Economics and Transition: "What we expected, what we observed, the lessons learned"*. Corvinus University of Budapest.
- [119] MARCOURS K.-SWNNEN J. (2002): Patterns of agrarian Transition. Economic Development and Cultural Change. The University of Chicago.
- [120] MAJOROS P. (1997): Kutatásmódszertan avagy: Hogyan írjunk könnyen, gyorsan jó diplomamunkát? Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- [121] MAJOROS P. (2005): A kutatás-módszertan alapjai. Budapest: Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó. 250 p.
- [122] MANOLELI G. et al (2004): Setting the Development Priorities for Romanian agricultural and Rural Sector. The Impact of the New Common Agricultural Policy Reform. European Institute of Romania. (11) 27-53. p.
- [123] MATHIJS E.-NOEV N. (2002): Commercialization and Subsistence in Transition Agriculture: Empirical Evidence from Albania, Bulgaria, Hungary and Romania. EAAE- Congress, Zaragoza.
- [124] MÉSZÁROS S. (2003): Az Európai Unió és Magyarország: A mezőgazdaság eredménymutatóinak összevetése. *Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA.)* Agrártudományi Centrum, Debreceni Egyetem.

- [125] POULIQUEN A. (2001): Competitiveness and Farm Incomes in the CEEC Agri-Food Sectors. Study Commissions by Directorate-General for Agriculture. 95. p.
- [126] POPP J. (2004a): Az EU Közös Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgásteret. Budapest: Európai Agrárpolitika. 320 p.
- [127] POPP J.- POTORI N.- UDOVECZ G. (2005): Főbb mezőgazdasági ágazatok várható kilátásai az EU- csatlakozás után. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház.174 p.
- [128] POTORI N.-UDOVECZ G. (2004): Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig. Budapest: [Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)] (7)
- [129] POPP J.- POTORI N.- UDOVECZ G. (2004b): A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatika Intézet.(5)
- [130] RAMNICEANU I. (2004): Problemele structurale ale agriculturii romanesti in perspectiva aderarii la Uniunea Europeana. Bucuresti: Institutul European din Romania.(6). 61. p.
- [131] RAUP P.M. (1986): Family Farming: Rhetoric and Reality. Staff Paper. P86-56. Department of Agricultural Economics and Applied Economics. University of Minnesota, St.Paul.
- [132] ROMANIAN GOVERNMENT (2002): National Plan for Agriculture and Rural Development over the 2000-2006 period. Under the EU Special Accession Program For Agriculture and Rural Development (SAPARD). Bucharest. 25-62. p.
- [133] SZAKÁL F. (1993): A családi gazdaságok szerepe a mezőgazdaság szerkezetében. *Gazdálkodás*, XXXVII. évfolyam.(7)
- [134] SZAKÁL F. (1994): A tranzakciós és szervezési költségek szerepe a mezőgazdaság struktúra átalakításában. *Gazdálkodás*, XXXVIII.évfolyam (1).
- [135] SZELÉNYI (2002): Többváltozós gazdasági problémák statisztikai elemzése. Főkomponens analízis. 405-447. p. Klaszteranalízis. 496-510. p. In: Szűcs I. (szerk.) (2002): Alkalmazott statisztika. Budapest: Agroinform Kiadó, 551 p.
- [136] SZÉKELY CS. (1992): Az üzemi forma és méret meghatározása az átalakuló mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, XXXVI.évfolyam (2).
- [137] SZÉKELY CS. (2000): A mezőgazdasági vállalkozások főbb típusai, gazdasági érdekeltységük. 77-101. p. In: Búzás Gy.-Nemessályi Zs.-Székely Cs. (szerk.) (2000): Mezőgazdasági üzemtan I. Budapest: Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó.462 p.
- [138] SZŰCS I.-TANKA E.(1994): A földtulajdoni és a földhasználati rendszer szerkezeti átalakulása a magyar mezőgazdaság földreformja nyomán. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 83 p.
- [139] SZŰCS I. (2003 a): A mezőgazdaságunk nemzetközi versenyképessége szervezési piaci, regionális és környezeti tényezői vizsgálatának módszere.

- Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA)* Agrártudományi Centrum, Debreceni Egyetem.
- [140] SZÚCS I.-VAS J.-BEDÉNE SZ.É.(2003): Birtokpolitika, üzemi struktúra a magyar mezőgazdaságban.29-86. p. In: Szűcs I.(2003): Birtokviszonyok és a mérethatékonyság. Budapest: Agroinform Kiadó
- [141] SWINNEN J.– CHRISTIAENSEN L.- FELTON-T. L. (1993): Agricultural Production Structures and Their Determinants. OECD: Agricultural Cooperatives and Emerging Farm Structures in Hungary. 98–121.p.
- [142] TAKÁCS J. (2005a): A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői a 2003 évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján (I). *Statisztikai Szemle*, 83.évfolyam.706-723. p.
- [143] TAKÁCS J. (2005b): A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői a 2003.évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján (II) *Statisztikai Szemle*, 83. évfolyam. 810-825. p.
- [144] TOMA C.-GAVRILESCU C.-LUCA L.(2007): The effect of funding the investmetns inthe Romanian agricultural holdings through the pre-accession Program. . *EAAE/IAAE Seminar Agricultural Economics and Transition: "What we expected, what we observed, the lessons learned"*. Corvinus University of Budapest.
- [145] TOMCSÁNYI P. (2000): Általános kutatási módszertan. Budapest: Szent István Egyetem, Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet 468 p.
- [146] TURTOI C.-TOMA C.-GAVRILESCU C. (2007): Changes in the Romanian farm structures during transition- evolution and main determinants. *EAAE/IAAE Seminar Agricultural Economics and Transition: "What we expected, what we observed, the lessons learned"*. Corvinus University of Budapest.
- [147] UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE, USDA (2002): 2002 Census ofAgriculture.
http://www.nass.usda.gov/Census_of_Agriculture/index.asp.
- [148] UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE, USDA (2003): Agriculture Fact Book 2001-2002. Chapter 3: American Farms.163 p.
- [149] UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE,, USDA (2004):U.S.-EU Food and Agriculture Comparisons. Report (WRS-04-04). 97 p.
- [150] UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE,, USDA (2005): Structure and Financial Characteristics of U.S. Farms. 2004 Family Report. Agriculture Information Bulletin. 95 p.
- [151] UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE, USDA (2006): Statistical Highlights of US Agriculture 2005/2006. National Agricultural Services. 71 p.
- [152] UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE,, USDA (2006): America’s Diverse Family Farms. Structure and Finance. Economic Information Bulletin (13). 12 p.

- [153] UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE,, USDA (2006): Structure and Finances of U.S. Farms: 2005 Family Report. (12) 50 p.
- [154] VARGA GY.-TÓTH E. (2000): A mezőgazdaság üzemi rendszere a hazai és az EU agrárpolitika tükrében. *Statisztikai Szemle*. április. 249-261 p.
- [155] VINCZE M. (1993): Átmeneti-e a román agrárgazdaság válsága? In: Európa Fórum. III. évfolyam (4).79-90. p.
- [156] VINCZE M.-KÖLCSEY A. (2007): The main bottlenecks of the rural technology transfer in Romania. *EAAE/IAAE Seminar Agricultural Economics and Transition: "What we expected, what we observed, the lessons learned"*. Corvinus University of Budapest.
- [157] WORLD BANK (2004): Romania Restructuring for EU Integration-The Policy Agenda. Implementing Agricultural Transformation 82-108. p.
- [158] WORLD BANK (2005): Romania Country Assistance Evaluation.16-19 pp

2. melléklet. A farmok száma és az átlag üzemméret alakulása az Egyesült Államokban

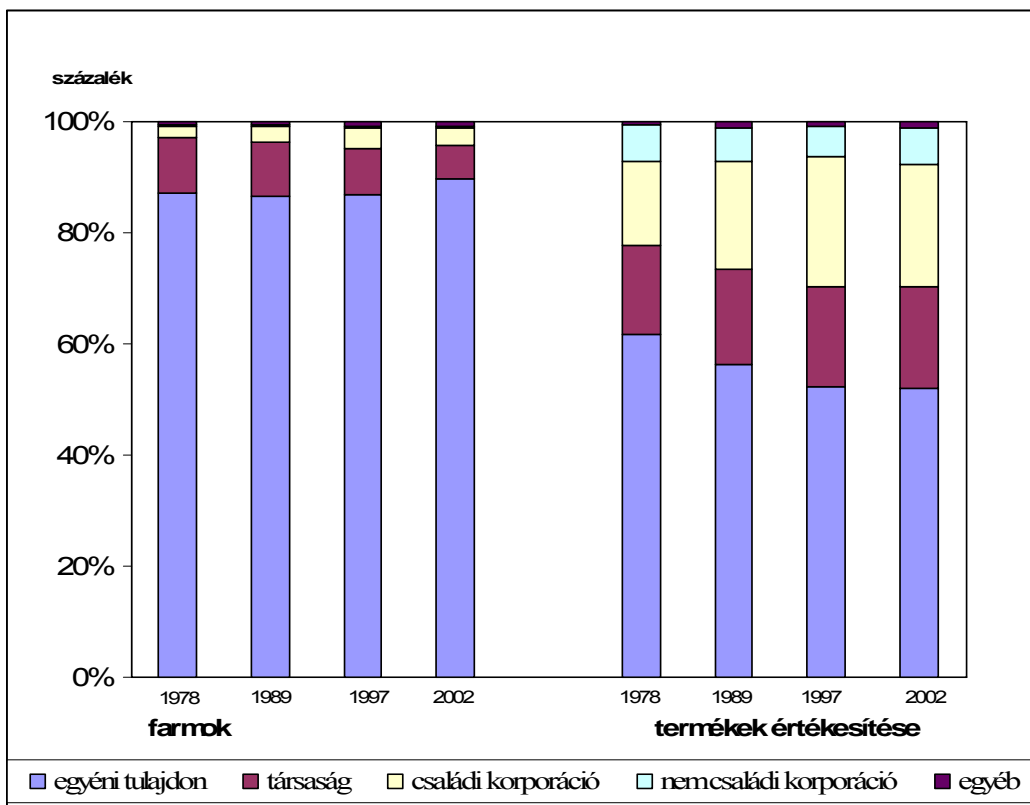
	1997	2002	2004	2006
Farmok száma (darab)	2.215.876	2.128.982	2.112.970	2.090.000
Megművelt terület (ezer ha)	386.388	379.725	378.919	377.342
Átlag üzemméret (ha)	174,4	178,4	179,3	180,0

Forrás: Statistical Highlights of U.S. Agriculture 2005/2006, USDA, 2006. Census of Agriculture 2002.

3. melléklet. A farmok megoszlása az üzemméret szerint az Egyesült Államokban, 2003

Farm-típus/ Árbevé- tel Dollár	Korlá- tozott erő- forrá- sú	Nyug- díjas	Élet- mód- sze- rű	Ki- sebb árbe- vé- telű	Na- gyobb árbevé- telű	Nagy csa- ládi	Na- gyon nagy csalá- di	Nem csa- ládi farm	százalék
									Mind- össze- sen
<10000	71,8	75,6	75,8	37	-	-	-	31,9	57,7
10000- 49999	22,2	19,1	17,8	33,6	-	-	-	21,9	18,8
50000- 99.999	6,0	3,6	4	29,4	-	-	-	10,2	8,1
100000- 174999	-	1,3	1,8	-	61,2	-	-	7,6	5
175000- 249999	-	0,4	0,5	-	38,8	-	-	5,0	2,8
250000- 499999	-	-	-	-	-	100	-	5,7	4,1
500000- 999999	-	-	-	-	-	-	62,8	7,5	2,1
>100000 0	-	-	-	-	-	-	37,2	10,1	1,3

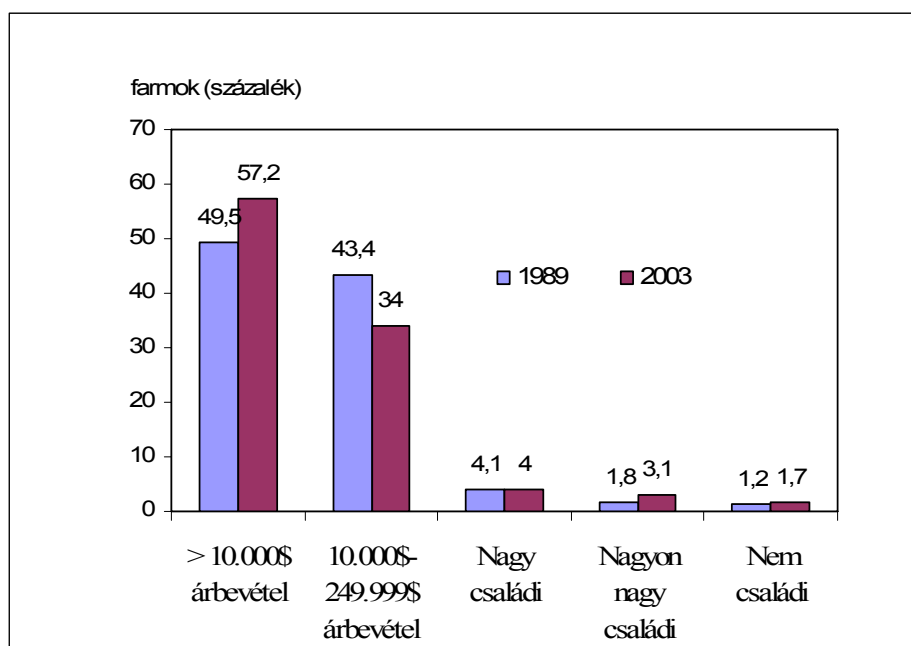
Forrás: Statistical Highlights of U.S. Agriculture 2005/2006, USDA, 2006

4. melléklet A farmok és a mezőgazdasági termékek értékesítésének eloszlása az Egyesült Államokban szervezeti forma szerint

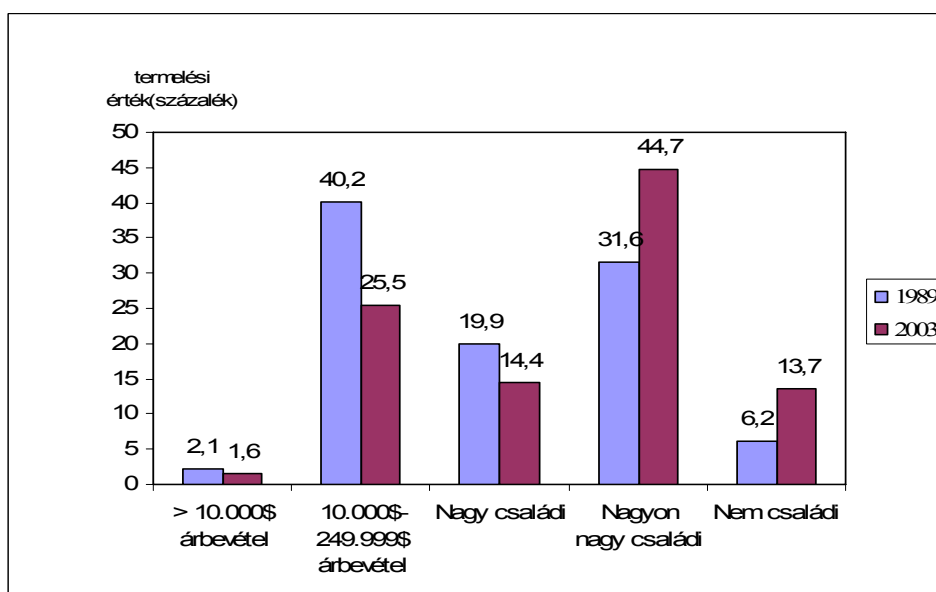
Forrás: Statistical Highlights of U.S. Agriculture 2005/2006, USDA, 2006.
Census of Agriculture 2002, USDA.

http://www.nass.usda.gov/Census_of_Agriculture/index.asp

5. melléklet. A farmok eloszlása az Egyesült Államokban, (1989-2003)

Forrás: America's Diverse Family Farm. Structure and Finance, 2006,USDA.

6. melléklet. A termelési érték eloszlása az Egyesült Államokban, farmtípusonként, (1989-2003).

Forrás: America's Diverse Family Farm. Structure and Finance, 2006,USDA.

7. melléklet. A mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni gazdaságok megoszlása Magyarországon, a gazdálkodás célja szerint, 2005

A gazdálkodás célja	Növénytermesztő	Állattartó	Vegyes	Összesen
	gazdaságok aránya, százalék			
Csak saját fogyasztásra termel	48,15	77,82	38,03	51,36
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesít	29,73	19,18	47,45	33,06
Elsősorban értékesítésre termel	22,07	2,86	14,39	15,48
Főként mezőgazdasági szolgáltatást végez	0,06	0,14	0,13	0,10
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2005. Gazdaságszerkezeti összeírás. KSH, 2006.

**8. melléklet. A szerződéses termelés aránya az Egyesült Államok
mezőgazdaságában farmtípusok szerint, 2003.**

	Mérték- egység	Kis családi gazda- ságok	Nagy családi gazda- ságok	Nagyon nagy családi gazda- ságok	Nem családi gazda- ságok	Mind- össze- sen
Összes gazdaság	száma	1.935.109	84.294	66.656	35.048	2.121.107
Szerződéses gazdaság	a farm- típusok százalé- kában	6	45,4	63,3	18,4	9,6
Szerződéses termelés aránya	a farm- típusok százalé- kában	13,9	31,3	51,7	45,9	39,1
Szerződéses gazdaság	az összes szerződéses farm százalé- kában	57	18,9	20,8	3,2	100
Szerződéses termelés aránya	az összes szerződéses farm százalé- kában	13,4	11,5	59	16,1	100

Forrás: USDA (2006): Structure and Finances of U.S. Farms. 2005 Family Farm Report

9. melléklet. Az üzemi struktúra alakulása Romániában

Vállalkozási forma	Részesedés a mezőgazdasági területből (százalék)	Gazdasá- gok száma	Átlag üzem- méret (ha)
1989			
Állami gazdaságok	29,0	411	5001
Termelőszövetkezetek	59,0	3776	2374
Egyéni gazdaságok	12,0	1000000	0,50
1997			
Gazdasági társaságok	12,0	490	3657
Mezőgazdasági társulások (jogi személy)	11,8 8,4	3875 12089	451 103
Családi társulások (jogi személyiség nélküli)	58,6	3715396	2,33
Egyéni gazdaságok	9,0	n.a.	n.a.
Egyéb vállalkozási formák			
2003			
Gazdasági társaságok	15,6	6138	353,34
Mezőgazdasági társulások (jogi személy)	7,0 55,3	2261 4462221	431,47 1,73
Egyéni gazdaságok	20,6	5698	503,2
Önkormányzatok	1,5	8575	24,5
Egyéb vállalkozási formák			

Forrás: saját adatgyűjtés. Institutul National de Statistica (2004): Recensamantul agricol 2002.

10. melléklet. A kelet-közép és dél-kelet európa országok földprivatizálás módszerei és földpiaci helyzete.

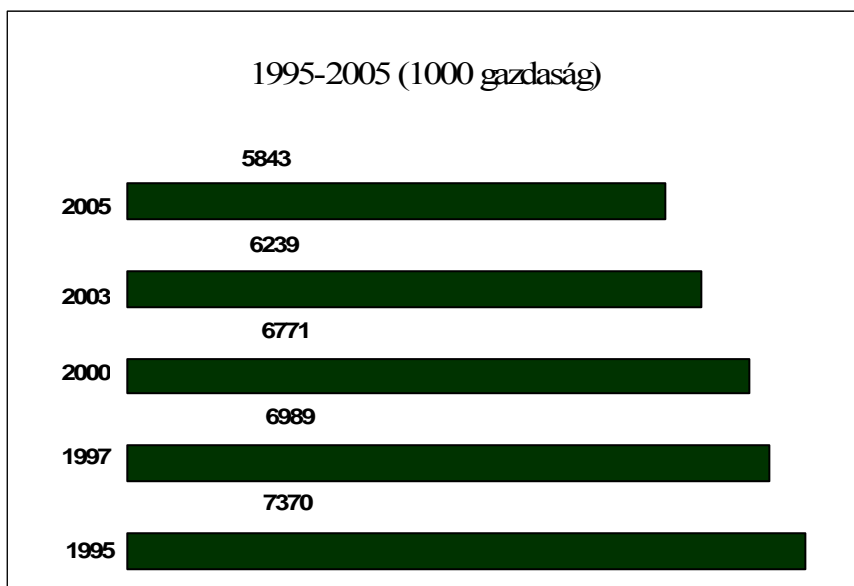
Országok	Termelészövetkezetek	Állami gazdaságok	A föld magántulajdon visszaállítása és a struktúra változást meghatározó törvények	A földtulajdon-nagyság maximalizálása	A földbérlet korlátozása	A forgalom moratóriuma
Litvánia	Reprivatizáció+szövetkezeti tagok	Reprivatizáció	Törvény a földreformról (1991,1993)			EU állampolgárok kizárása átmenetileg, 7 év türelmi idő
Lettország	Reprivatizáció+szövetkezeti tagok	Reprivatizáció	Törvény a földreformról (1990,1992) Szövetkezetek eszközeinek privatizálása (1991)			EU állampolgárok kizárása átmenetileg ,7 év türelmi idő
Észtország	Reprivatizáció+szövetkezeti tagok	Reprivatizáció	Földreform(1991) Mezőgazdasági reform (1992) Törvény a földbérletről(1992)			EU állampolgárok kizárása átmenetileg ,7 év türelmi idő
Lengyelország	-	Eladás (bérbeadás)	-	nincs	nincs	EU állampolgárok kizárása átmenetileg,12 év türelmi idő
Szlovákia-Csehország	Reprivatizáció+szövetkezeti tagok	Eladás (bérbeadás)	Földtörvény (1991,1992) Szövetkezetek átalakulásáról szóló törvény (1991)	Reprivatizációnál nincs, egyébként 150-200 ha	nincs	EU állampolgárok kizárása átmenetileg,7 év türelmi idő
Magyarország	Reprivatizáció+eladás kárpótlási jegyért+természetbeni földosztás	Eladás kárpótlási jegyért+ eladás (bérbeadás)	Kárpótlási Törvény (1991.évi XXV) Szövetkezeti átalakulási Törvény (1992. évi II.Törvény) Termőföldről szóló Törvény (1994. évi LV)	300 hektár/ 6000 aranykorona	1500 hektár	EU állampolgárok kizárása, átmenetileg 7 év türelmi idő
Szlovénia	-	Reprivatizáció	Privatizációs törvény (1991) Földtörvény (1996)	600 hektár	nincs	nincs
Bulgária	Reprivatizáció+ Szövetkezeti tagok	Vegyes	Földtulajdoni viszonyok átalakításáról szóló Törvény (1991,1992)	20-30 hektár	nincs	3 éves eladási moratórium
Románia	Reprivatizáció+ Természetbeni földosztás	Különböző privatizálási módszerek	Földtörvény (1991. évi 18.sz., 1997.évi 169.sz. és a 2000.évi I.sz.) Szövetkezetek átalakulásáról (1991)	50 hektár		Külföldiek kizárása

Forrás: Burgerné, (2001),(2002),(2003),(2005); Csáki-Feder-Lerman (2002); Herbst (2000)

11. melléklet. Az Európai Unió (EU-15) mezőgazdasági struktúráját leíró mutatók megoszlása az ökonómiai üzemméret szerint, 2003

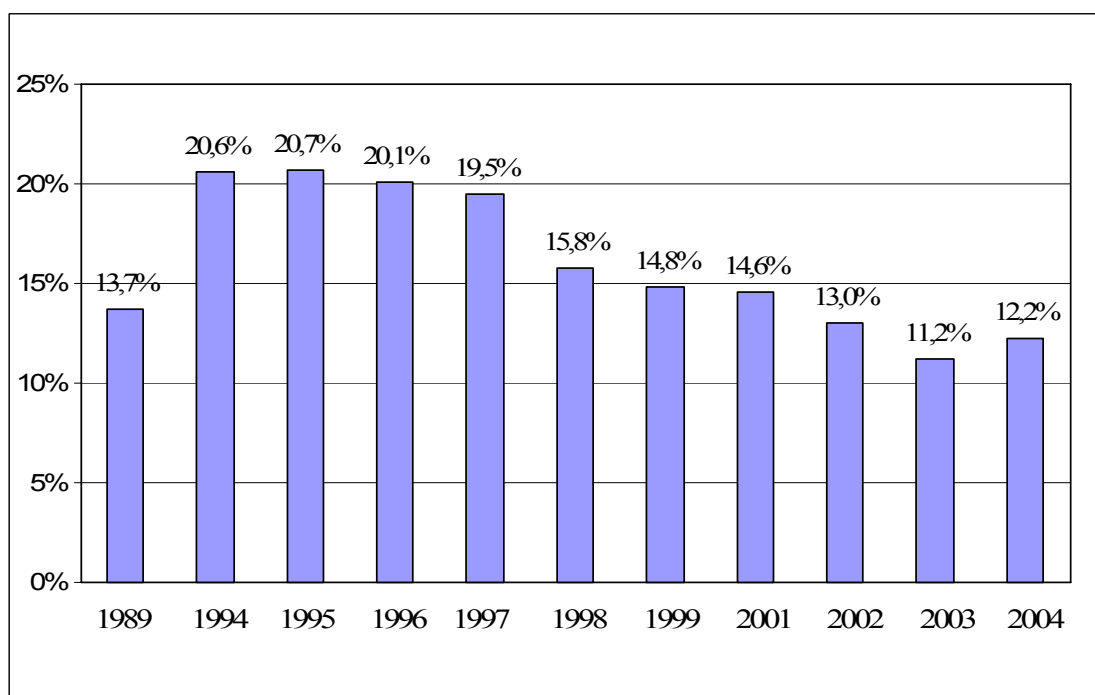
Európai Méretegység (EUME)	<1	>=1	1-<4	4-<8	8-<16	16-<40	40-<100	>=100
-összesen üzem (1000)	1.188	5.050	1.892	899,4	720,8	735,6	531,3	271,5
-jogi forma (%)								
-természetes személy	98,5	95,1	99,4	98,9	98,3	95,9	83,2	65,5
-jogi személy	1,4	3,5	0,5	0,9	1,4	3,3	11,7	23,1
-termelői csoportok	0,1	1,4	0,1	0,2	0,3	0,8	5,1	11,4
-munkaerő megoszlása (%)								
<1 ÉME	91,2	51,3	81,7	63,6	40,9	19,2	6,2	2,0
1-<2 ÉME	6,9	28,5	14,7	28,1	42,3	47,5	39,0	18,0
2-<3 ÉME	1,4	13,1	3,2	7,0	13,7	24,8	34,3	27,7
>3 ÉME	0,5	7,1	0,4	1,3	3,1	8,5	20,5	52,3
ÉME/üzem	0,34	1,17	0,53	0,80	1,11	1,52	2,04	4,37
- mezőgazdasági terület (%)								
< 5 ha	93,5	48,0	83,8	53,3	27,4	13,1	7,3	9,1
5-<20 ha	5,0	26,5	14,9	39,3	49,8	34,1	13,1	9,0
20-<50 ha	0,8	13,4	1,1	6,7	18,9	35,0	30,4	15,1
50-<100 ha	0,3	7,2	0,1	0,6	3,2	13,7	32,3	22,6
>100 ha	0,4	4,9	0,1	0,1	0,7	4,1	16,9	44,2
Mezőgazdasági terület (1000 hektár)	4.631	121.425	6.873	7.321	11.246	23.824	34.472	37.690
(1000 hektár)								
Mezőgazdasági terület /üzem(hektár)	3,9	24,0	3,6	8,14	15,6	32,4	64,9	138,8

Forrás: saját számítások az EUROSTAT kiadványait felhasználva: Structure of agricultural holdings Luxemburg, Netherlands, Germany, Denmark, Austria, Italy, France, Spain, Greece, Portugal, Belgium, Sweden, Finland, Ireland, United Kingdom, 2003.

12. melléklet. A gazdaságok számának alakulása az Európai Unióban (EU-15)

Forrás: Agricultural statistic data 1995-2005. European Commission, 2007.

13. melléklet. A mezőgazdaság részesedésének alakulása a GDP-ből Romániában, 1989-2004.

Forrás: European Union-DG Agriculture (2006): Agriculture

in the European Union: Statistical and Economic Information 2005.

14. melléklet. A mezőgazdasági munkaerő-ellátottsága Romániában és az Európai Unióban (EU-25)

Ország	100 hektár mezőgazdasági területre jutó munkaerő	100 hektár mezőgazdasági területre jutó éves munkaerőegység (ÉME)
Hollandia	13,3	10,5
Belgium	6,6	5,2
Ausztria	5,6	5,2
Franciaország	3,3	3,2
Finnország	5,3	4,6
Luxemburg	3,1	3,0
Németország	4,9	3,5
Svédország	3,4	2,3
Egyesült Királyság	2,1	1,8
Dánia	3,4	2,5
Görögország	13,8	15,6
Írország	2,7	3,7
Olaszország	7,2	8,6
Spanyolország	3,9	4,0
Portugália	16,2	11,4
Litvánia	9,0	6,0
Lettország	8,3	8,3
Észtország	4,2	4,8
Lengyelország	14,8	12,7
Szlovákia	5,6	5,4
Magyarország	3,5	9,3
Csehország	5,7	4,0
Szlovénia	18,5	18,4
Bulgária	6,0	14,8
Románia	21,1	16,2
EU-15	4,8	4,6
EU-25	5,9	5,7

Forrás: European Union-DG Agriculture (2006): Agriculture in the European Union: Statistical and Economic Information 2005.

15. melléklet. A kvótatárgyalások eredményei Romániában

Megnevezés	Mennyiség	Az Európai Unió szabályozása
GOFR-növények bázisterülete (hektár)	7 012 666	(EC) 1251/1999, (EC) 1258/1999, (EC) 1782/2003
GOFR-növények referenciahozama (tonna/hektár)	2,65	
Len, feldolgozói kvóta (tonna)	42	(EC) 1673/2000
Kender, feldolgozói kvóta (tonna)	921	
Rizs bázisterülete (hektár)	500	(EC) 1782/2003
Rizs referenciahozama (tonna/hektár)	1681	
Komló területe	198	(EC) 1514/2001
Dohánykvóta (tonna)	12 312	(EEC) 2075/1992
Gyep és kaszáló (rét) területe	654 898	(EC) 1260/2001
„A” cukorkvóta (tonna)	99 240	(EC) 1260/2001
„B” cukorkvóta (tonna)	9 924	(EC) 1260/2001
„A” izoglükóz- kvóta (tonna)	9 790	(EC) 1260/2001
„B” izoglükóz-kvóta (tonna)	191	(EC) 1260/2001
Ipariparadicsom-kvóta (tonna)	50 390	(EC) 2201/1996, (EC) 2699/2000
Őszibarack, feldolgozói kvóta	523	
Tejkvóta (tonna)	3 057 000	(EEC) 3950/1992, (EC) 1788/2003,(EC) 1255/1999,(EC) 1782/2003
2009. évi tejkvótatartalék (tonna)	188 400	
Speciális vágómarha- prémiumra jogosult egyedek létszámhatára	452 000	(EC) 1254/1999
Húshasznútehén-prémiumra jogosult egyedek létszámhatára	150 000	(EC) 1254/1999
Vágási vagy export prémiumra jogosult egyedek létszámhatára	1 233 000	(EC) 1254/1999
Szarvasmarha kiegészítő támogatása (euró)	858 260	(EC) 1254/1999
Anyajuhprémiumra jogosult egyedek felső létszámhatára	5 880 620	(EC) 2529/2001
Anyajuh kiegészítő támogatása (euró)	6 216 782	

Forrás: HURDUZEU et al. (2005)

16. melléklet Vidékfejlesztési támogatások Romániában

Vidékfejlesztési támogatási csoport	Intézkedés	Támogatás	Megjegyzés
1. Szerkezetátalakítás/ versenyképesség	a. A szerkezetátalakítás alatt álló félig árutermelő gazdaságok támogatása	1500 euró gazdaság/év	85000 gazdaság jogosult
	b. Befektetés mezőgazdasági vállalkozásokba	70000 euró/Projekt	16000 gazdaság jogosult
	c. Fiatal gazdálkodók támogatása	40000 euró/gazdaság	gazdaságok kialakítására
	d. Termelői csoportok támogatása	250000 euró/Projekt	750 termelői csoport
	e. Képzés		140000 gazdálkodó
2. Környezet/földhasználat	a. Kedvezőtlen adottságú területek támogatása, elsősorban hegyvidéken	25-250 euró hektár/év	370000 gazdálkodó
	b. Gyep és kaszáló (rét) területek támogatása	95 euró hektár/év	
	c. Mezőgazdasági területek erdősítése	5000 euró/hektár	36000 hektár terület jogosult
3. Vidéki gazdaság/vidéki közösségek	a. A turizmus és a kézművesség ösztönzése	10000 euró /projekt	19000 fő jogosult
	b. Az alapvető szolgáltatások fejlesztése	20000 euró/projekt	3800 kisvállalkozó
	c. A falvak felújítása és fejlesztése	1 millió euró	1200 helyi önkormányzat

Forrás: http://www.maap.ro/programul_fermierul.php

17. melléklet Románia mezőgazdasági struktúrájának megoszlása az ökonómiai üzemméret szerint

Európai Méretegység (EUME)	<1	>=1	1-<2	2-<4	4-<8	8-<16	16-<40	40-<100	>=100
összes üzem (ezer)	3273,1	1211,8	865,5	268,5	51,6	12,6	6,7	3,9	3,0
jogi forma szerint (%)									
természetes személy	99,7	98,8	99,7	99,5	97,9	89,1	60,3	29,4	8,7
jogi személy	0,3	1,2	0,3	0,5	2,1	10,9	39,7	70,6	91,3
Munkaerő (%)									
<1 ÉME	91,9	52,7	58,6	40,2	32,8	29,9	25,3	19,7	9,8
1-<2 ÉME	7,5	36,8	35	43,4	39,3	32,8	24	14,9	5,6
2-<3 ÉME	0,6	8,2	5,7	13,5	19,5	19,7	16,6	11,7	3,6
>3 ÉME	0,1	2,2	0,7	2,9	8,4	17,6	34	53,7	81,1
ÉME/üzem	0,38	1,19	0,96	1,26	1,54	1,97	3,16	6,02	39
mezőgazdasági terület (%)									
< 5 ha	98,6	80,6	90,8	62,3	38,2	22,5	9,9	4,4	4,8
5-<20 ha	1,3	17,5	9,1	37,2	54,6	36,8	13,1	1,3	1,7
20-<50 ha	0	0,7	0,1	0,3	6,2	26,1	10,3	5,0	1,2
50-<100 ha	0	0,3	0	0,1	0,5	9,9	22,6	3,8	3,2
>100 ha	0	0,8	0	0	0,5	4,6	44,2	85,4	89,0
mezőgazdasági terület (1000 hektár)	3307,2	10624	2357	1303,3	483,3	388,9	944,4	1666,4	3480,2
mezőgazdasági terület /üzem (hektár)	1,0	8,8	2,7	4,9	9,4	30,9	141,6	430,8	1171

Forrás: Eurostat (2005): Structure of agricultural holdings Romania 2002.

18. melléklet. A tesztüzemek eredményei az EU-15-ben, néhány újonnan csatlakozott országban és Romániában, 2004

	EU-15*	Dánia	Görög-ország	Spanyol-ország	Francia-ország	Írország	Olasz-ország
Európai Méretegység (EUME)	40,6	97,7	9,4	22,4	75,9	22,5	28,6
Éves munkaerőegység (ÉME)	1,56	1,45	1,23	1,47	1,93	1,16	1,43
Családi munkaerőegység (FWU)	1,191	0,873	1,065	1,094	1,429	1,085	1,094
Fizetett munkaerőegység	0,366	0,582	0,166	0,375	0,504	0,080	0,336
Mezőgazdasági terület (hektár)	37,01	69,90	6,34	30,4	73,69	41,63	17,73
Bérelt mezőgazdasági terület (hektár)	19,41	19,85	2,49	9,82	61,05	7,69	6,72
Összes eszközérték(euró)	334861	1116800	69186	201631	311469	550407	335370
Bruttó termelési érték (euró)	73156	199828	16982	42959	122742	36558	62846
-Folyó termelőfelhasználás (euró)	41342	131301	6425	17824	74997	23565	26875
-Értékcsökkenés (euró)	9857	26660	2307	1876	22476	6833	6866
+Folyó támogatások és adók egyenlege (euró)	12087	22609	3921	6564	23951	16341	6660
=Nettó hozzáadott érték (euró)	34044	64476	12171	29822	49221	22501	35764
-Idegen erőforrások költségei* (euró)	12206	57962	1850	5528	22781	4353	7552
ebből: bérek (euró)	6196	18785	1054	4310	9209	1386	5689
+Beruházási támogatások és adók egyenlege (euró)	23	243	59	-180	1139	-501	214
=Üzemi jövedelem** (euró)	21861	6758	10380	24115	27579	17647	28427
Üzemi bruttó jövedelem*** (euró)	28057	25543	11434	28425	36788	19033	34116

	Luxem- burg	Hollan- dia	Ausztria	Portu- gália	Finn- ország	Svéd- ország	Egyesült Királyság
Európai Méretegység (EUME)	60,8	140,4	27,2	10,8	36,3	55,7	109,8
Éves munkaerőegység (ÉME)	1,71	2,54	1,63	1,45	1,52	1,42	2,33
Családi munkaerőegység (FWU)	1,457	1,451	1,535	1,221	1,315	1,168	1,320
Fizetett munkaerőegység	0,249	1,090	0,10	0,230	0,200	0,251	1,009
Mezőgazdasági terület (hektár)	74,10	32,64	27,31	17,64	46,53	93,30	148,65
Bérelt mezőgazdasági terület (hektár)	37,36	13,33	9,01	5,85	15,81	45,72	61,02
Összes eszközérték(euró)	893392	1570504	360935	69533	280708	479202	980375
Bruttó termelési érték (euró)	132858	30217	57725	18099	62278	119831	183336
-Folyó termelőfelhasználás (euró)	80881	174895	33564	10320	55024	93418	130985
-Értékcsökkenés (euró)	38641	37327	14353	3310	18606	27156	22587
+Folyó támogatások és adók egyenlege (euró)	42760	6498	21100	3987	41012	29234	40126
=Nettó hozzáadott érték (euró)	56096	96892	24571	8457	28491	6529	69890
-Idegen erőforrások költségei* (euró)	17710	62824	4752	2316	21973	21973	40540
ebből: bérek (euró)	4532	31380	1245	1823	8048	8048	23901
+Beruházási támogatások és adók egyenlege (euró)	1493	-1751	-1585	298	10	10	533
=Üzemi jövedelem** (euró)	39878	32317	24571	6440	6529	6529	29883
Üzemi bruttó jövedelem*** (euró)	44410	63697	25816	8263	14577	14577	53784

	Belgium*	Német-ország*	Magyarország	Lengyel-ország*	Cseh-ország	Románia
Európai Méretegység (EUME)	88,5	87,9	17,1	18,1	109,9	94,3
Éves munkaerőegység (ÉME)	1,85	2,12	1,88	1,81	9,73	29,55
Családi munkaerőegység (FWU)	1,511	1,425	0,676	1,481	1,367	0,27
Fizetett munkaerőegység	0,339	0,695	1,204	0,329	8,363	29,28
Mezőgazdasági terület (hektár)	41,87	71,59	49,43	36	262,5	638,6
Bérelt mezőgazdasági terület (hektár)	31,35	50,27	33,63	12,2	241,54	532,6
Összes eszközérték(euró)	379957	685802	127172	98684	1092,0	0
Bruttó termelési érték (euró)	164497	145990	55792	32314	286650	279218
-Folyó termelőfelhasználás (euró)	88577	98210	39125	18117	205576	264027
-Értékcsökkenés (euró)	19466,0	22132	6856	3661	22527	26689
+Folyó támogatások és adók egyenlege (euró)	16105	26225	8300	1155	35887	15725,0
=Nettó hozzáadott érték (euró)	72559	51873	18111	11691	94434	4227
-Idegen erőforrások költségei* (euró)	22573	29845	12089	1865	67501	79707
ebből: bérek (euró)	6968	13752	7704	1104	57343	45351
+Beruházási	-1133	-1301	585	-80	764	9003

támogatások és adók egyenlege (euró)						
=Üzemi jövedelem** (euró)	48853	20728	6607	9746	27697	-66477
Üzemi bruttó jövedelem*** (euró)	55821	34480	14311	10850	85040	-21126

Forrás: saját számítás az FADN Public Database (<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rca>), illetve a magyar, román, cseh valamint a lengyel tesztüzemi adatbázis felhasználásával. *2003 adatok

19. melléklet. A tesztüzemek eredményei az Európai Unió néhány tagországában méretkategóriánként, 2004

Ország, mutató	0-<4	4-<8	8-<16	16-<40	40-<100	>=100
EU-15*						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	1349	1611	1389	1404	1704	2857
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)	919,5	1052	824,2	735,2	752	1214
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	907,3	1016	758,3	642,5	598	950
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	9,4	7,7	7,3	7,6	7,8	9,6
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	5031	7428	10060	15433	21570	33199
Hollandia						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)				4880	7013	10920
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)				1138,3	2233,5	3568
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)				402,4	1396	2431
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)				1,1	3,4	4,6
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)				4806	18339	31353
Franciaország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)			1067	1132	1470	2241
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)			449,5	455	554	941
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)			381	371	405	696
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)			9,6	9,2	10,4	14,6
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)			8856	13120	17073	25675
Egyesült Királyság						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)			428,9	545	834	1846
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)			152	211	334,2	691,2
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)			121,2	162,2	258	531
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)			1,5	2,9	4,6	6,9
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)			5343	11832	20191	28968

Olaszország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)		2791	2356	2369	2778	6495
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)		1466	1374	1306	1526	3823
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)		1422	1327	1250	1249	3626
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)		6,7	7,4	7,9	8,9	15,3
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)		8869,3	12110	16536	26936	67198
Csehország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)		763,3	590	741	867	1179
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)		238,5	212	263	334	381
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)		224	197	241	305	342
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)		6,3	8,2	10,5	13,7	13,0
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)		4098	6523	8822	12944	8766
Magyarország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	872	845	901	916	1077	1411
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)	193	230	306	308,5	374	473
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	165,6	203,4	283,3	269	303	343
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	5,0	5,5	9,7	11,2	11,8	16,7
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	2386	4092	7558	9725	10883	9724

Forrás: saját számítás az FADN Public Database (<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica>), illetve a magyar, román, és cseh tesztüzemi adatbázis felhasználásával. *2003 adatok

20. melléklet. A teszüzemek eredményei tevékenységi irányonként az európai Unió néhány tagországában, 2004

Ország, mutató	szántó- földi növény- ter- mesztő	zöldség- ter- mesztő	ültet- vényes	tömeg- takar- mányt fogyasz- tó állatok	abrak- fogyasz- tó állatok	vegyes
Hollandia						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	3944	77445	12532	4136	6348	7287
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)	1179	25245	15105	1553	10292	1329
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	492	20294	12532	851	6348	14723
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	2,0	12,3	15,2	2,0	4,5	1,0
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	11984	28644	34105	21577	32564	9240
Franciaország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	1079,4	29939	7378	1165	8771	1565
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)	464	10326	3898	434	1361	502
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	315	9653	3188	322	934	348,5
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	12,0	35	16,4	8,5	9,3	9,6
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	18693	16740	25280	15277	15078	18255

Egyesült Királyság						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	1065	14269	21093	996	24143	1299
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)	380	14983	8045	419	6704	499
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	248	4227	7660	331	5923	382
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	3,3	33,6	18,0	5,7	22,4	5,6
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	19552	25123	23408	25013	38303	24302
Olaszország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	2343	30695	5630	2926	27597	
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)	1584	18302	3297	1287	10663	
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	1469	17959	2409	1230	10421	
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	9,1	32	9,2	9,0	20,6	
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	25425	28210	18223	24294	64300	
Csehország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	1009	4756	2506	613	13153	1018
Nettó hozzáadott érték						

(euró/hektár)	341	1425	1084	274	2018	352,5
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	299	1344	1186	1564	1872	321
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	12,6	11,2	11,5	9,7	7,2	13,5
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	9330	6082	8237	8708	7355	8547
Magyarország						
Bruttó termelési érték (euró/hektár)	780	4467	2274	1194	9676	289
Nettó hozzáadott érték (euró/hektár)	302	885	728	288	1998	372
Üzemi bruttó jövedelem (euró/hektár)	240	790	604	226	1531	289
Üzemi bruttó jövedelem (euró/100 euró összes eszközérték)	12,5	7,9	6,2	6,6	14,7	13,4
Üzemi bruttó jövedelem(euró/ÉME)	9822	2493	3715	6007	7327	7854

Forrás: saját számítás az FADN Public Database (<http://europa.eu.int/comm/agriculture/rca>),
illetve a magyar, román, cseh valamint a lengyel tesztüzemi adatbázis felhasználásával. *2003 adatok

21. melléklet A főkomponens koordináták B mátrixa

Megfigyelési egységek	B1	B2	B3	B4	B5	B6
Ausztria	0.29765	0.55023	-0.29060	0.57587	0.28347	-0.037634
Belgium	1.42893	-0.30238	0.86524	0.30384	0.45055	0.075628
Csehország	2.17504	-0.14966	-0.80116	-1.21293	-1.10238	-0.065067
Németország	1.77641	-0.30687	0.25302	-0.09362	0.11690	0.102931
Dánia	2.58355	-1.41173	0.37406	-0.57105	0.20428	0.119081
Spanyolország	0.47568	0.02735	-0.59735	0.62703	0.29440	0.100562
Franciaország	1.76646	-0.60961	-0.11646	-0.20112	0.08866	0.017279
Görögország	-2.66650	0.43062	0.50075	-0.42382	-0.07158	0.576387
Magyarország	-0.79504	-0.67955	-0.40196	1.43346	-0.22255	-0.065163
Írország	0.99413	-0.68693	-0.89259	0.51501	0.16072	-0.242131
Olaszország	-0.83459	-0.11203	-0.06723	0.94908	0.02168	0.809973
Luxemburg	2.03601	-0.35103	-0.10966	-0.33193	-0.18115	0.094693
Hollandia	1.41131	-1.61721	2.13621	0.06761	0.37819	-0.269224
Portugália	-1.63380	0.08805	0.24298	0.18482	-0.32015	-0.445923
Lengyelország	-2.14376	-0.56245	-0.21596	0.06743	0.03924	-0.397253
Románia	-4.74170	-1.90354	-0.48042	-1.51015	0.37215	-0.067165
Svédország	1.57942	2.20443	0.27272	-0.74776	-0.03137	0.045816
Finnország	0.83056	2.24921	0.36651	-0.40120	0.30989	-0.229770
Egyesült Királyság	2.25043	-1.05953	-0.79835	-0.00111	-0.39228	0.259819
Szlovénia	-2.52822	0.73690	1.25881	0.13635	-1.15430	0.153696
Szlovákia	0.43701	0.30811	-0.67887	0.42263	-0.18603	-0.310118
Litvánia	-1.81310	0.28366	-0.55699	-0.34622	0.65500	0.326691
Lettország	-0.98626	1.26143	-0.30648	-0.16737	0.60935	-0.257478
Észtország	0.01666	1.84589	-0.16015	0.08312	0.15358	-0.002126
Bulgária	-1.91630	-0.23337	0.20391	0.64203	-0.47629	-0.293505

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés

22. melléklet. A főkomponens koordináták B mátrixa

Megfigyelési egységek	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7
Ausztria	-0.43363	0.00235	-0.70723	-0.52019	0.08111	-0.226523	0.165340
Belgium	-0.93141	2.61584	-0.19752	0.19322	-0.61172	0.185354	-0.410944
Csehország	2.45478	-0.25784	0.37121	-0.07422	0.60866	0.370957	-0.052627
Németország	1.00357	1.09481	-0.15066	0.37529	0.08111	0.021439	-0.059577
Dánia	2.55839	1.95729	0.80146	1.44590	0.49560	-0.904810	0.050422
Spanyolország	-3.55284	-0.56123	-1.19080	0.68465	-0.06498	0.222884	0.269727
Franciaország	0.00426	0.86895	-0.72991	0.30924	-0.09544	0.199416	-0.107442
Görögország	-4.60286	-0.81237	0.46453	-0.55004	0.73752	-0.501917	-0.443061
Magyarország	1.30584	-0.90606	0.40013	-0.18818	0.09812	0.256148	-0.017701
Írország	-0.07028	-0.06630	-1.00698	-0.49648	-0.33162	-0.188984	0.078968
Olaszország	-2.94863	0.16936	0.35349	0.38713	1.28631	0.331033	0.222083
Luxemburg	-0.42566	1.08738	-1.18918	0.17705	-0.08562	0.132898	-0.013067
Hollandia	-1.69020	4.40126	2.09769	-0.64390	-0.61691	0.192974	0.267009
Portugália	0.01686	-0.80584	0.35119	-0.42862	-0.28339	-0.073279	-0.123633
Lengyelország	0.56078	-1.46151	0.46189	-0.02657	-0.32962	0.076859	-0.057231
Románia	-0.83330	-2.08382	0.70901	0.57222	-0.18150	-0.013617	0.157411
Svédország	1.64927	0.80740	-0.54299	0.10524	0.10580	-0.105146	-0.085814
Finnország	1.38858	0.73613	-1.17700	-1.46913	0.26353	-0.495034	0.217569
Egyesült Királyság	0.12296	0.99574	-1.43618	0.58234	-0.24449	0.193407	-0.066328
Szlovénia	-0.01837	-0.76125	0.66126	-0.52999	0.03548	-0.023771	-0.052943
Szlovákia	2.64388	-0.39111	0.39121	-0.30847	0.58239	0.480942	-0.061415
Litvánia	1.38794	-1.22889	0.30477	-0.08417	-0.12014	0.240797	-0.101414
Lettország	0.55032	-1.78004	0.16822	-0.09023	-0.52796	-0.244846	0.108275
Észtország	0.77847	-1.29225	0.18880	0.05693	-0.00936	0.085126	0.094265
Bulgária	-0.91872	-2.32799	0.60357	0.52099	-0.87286	-0.212310	0.022130

Forrás: MINITAB, saját szerkesztés.

23. melléklet. A mezőgazdaság eredménymutatói az EU-27-ben

(2004. év folyó áron és árfolyamon, millió Euró)

Az MSZR tételei (Economic Accounts for Agriculture- EAA)	Románia	Magyar- ország	Cseh- ország	Lengyel- ország	EU-15	EU-25	EU-10
Mezőgazdasági kibocsátás, termelői áron	13540	6185	3463	13471	270295	298534	28239
Mezőgazdasági kibocsátás, alap áron	13654	6566	3623	14283	299320	329972	30652
Folyó termelői felhasználás	6449	4036	2368	8309	145046	163531	18485
Bruttó hozzáadott érték	7205	2530	1255	5974	154274	166441	12167
Nettó hozzáadott érték	5908	1806	908	4727	114043	123263	9220
Kibocsátás arányos jövedelem, %	37,7	20,5	7,4	31,7	26	25,7	23,3
Munkavállalói jövedelem	927	644,4	601	623	28842	31626	2784
Egyéb termelési adók	16,4	21	132	294	3971	4470	499
Terméktámogatás	114	381	160	812	29570	31430	1860
Egyéb termelési támogatások	262	483	224	949	13125	15107	1982
Támogatás összesen	376	864	384	1761	42695	46537	3842
Támogatás a kibocsátás %-ban	2,8	13	11	13	14,2	14	12,5
Megtermelt jövedelmezőség	35	7,4	-3,2	19,4	11,7	11,6	11
Nettó működési eredmény/ Vegyes jövedelem	5226,6	1624	399	4759	94355	102274	7919
Kapott kamat	4,2	30	14	35	389,4	480,4	91

Az MSZR tételei (Economic Accounts for Agriculture- EAA)	Romá- nia	Magyar- ország	Cseh- ország	Lengyel- ország	EU-15	EU-25	EU-10
Fizetett kamat	37,8	162,4	60	190	9862	10344	3161
Földbérllet díj	32,2	143,3	85	75	7183	7560	377
Nettó vállalkozói jövedelem	5161	1348	268	4529	77699	84850	7151
Mezőgazdasági terület (2004) 1000 hektár	14324	5862	3631	16301	128989	162393	33404
Kibocsátás (termelői ár) Euró/ha	945	1055	954	826	2095	1838	845
Folyó termelőfelhasználás Euró/hektár	450	688	652	510	1124	1007	553
Összes munkaerő (1000 ÉME)	2322	544,7	144,7	2070	5908,5	9236,4	3327,9
Összes munkaerő (1000 ÉME) /100 ha	16,2	9,3	4	12,7	4,6	5,7	10
Nettó vállalkozói jövedelem Euró/ha	360	230	74	278	602	522,5	214
Nettó vállalkozói jövedelem Euró/ÉME	2223	2475	1852	2188	13150	9186	2149
Munkatermelékenység (kibocsátás termelői ár/ÉME)	5831	11355	23932	6508	45747	32321	8485,5

Az MSZR tételei (EAA)	Belgium	Dánia	Németország	Görögország	Spanyolország	Franciaország	Írország	Olaszország
Mezőgazdasági kibocsátás, termelői áron	6559	7763	39891	10278	39700	57280	5286	42750
Mezőgazdasági kibocsátás, alap áron	6810	8573	44173	12064	43800	64838	6165	45711
Folyó termelői felhasználás	4183	5262	25008	3894	15184	33761	3450	15544
Bruttó hozzáadott érték	2626	3311	19165	8170	28615	31077	2714	30166
Nettó hozzáadott érték	1986	2216	12066	7530	25101	22245	2059	21352
Kibocsátás-arányos jövedelem	17,8	1,4	14,8	50,3	50,7	19,3	28,8	31,1
Munkavállalói jövedelem	386	696	3337	760	3455	6121	428	6748
Egyéb termelési adók	52	156	630	168	161	1456	83	637
Termék-támogatás	314	810	4473	1786	4099	7597	917	3095
Egyéb termelési támogatások	217	132,4	1539	355	2678	1610	677	1518
Támogatás összesen	531	942,4	6012	2141	6777	9207	1594	4613
Támogatás a kibocsátás %-ban	7,8	11	13,6	17,7	15,4	14,2	26	10
Megtermelt jövedelmezőség	10	-9.6	1,2	32,6	35,2	5,1	3	21,1
Nettó működési ered./ Vegyes jöv.	1765	1496	9638	6957	24162	16279	2224	15484
Kapott kamat	0	69	127	0	0	0	0	0
Fizetett kamat	375	1193	1314	363	1043	1805	276	813
Földbérlet díj	178	249	1889	524	908	1941	172	423

Az MSZR tételei (EAA)	Belgium	Dá- nia	Német- ország	Görög- ország	Spanyol- ország	Francia- ország	Ír- ország	Olasz- ország
Nettó vállalkozói jövedelem	1212	123	6562	6069	22210	12533	1777	14248
Mezőgazdasági terület 1000 ha	1394	2664	17020	3960	25249	29632	4307	13159
Kibocsátás (termelői ár) Euró/ha	4705	2914	2343	2595	1572	1933	1227	3249
Folyó termelő-felhasználás Euró/ha	3001	1975	1469	983	601	1139	801	1181
Összes munkaerő (1000 ÉME)	72,9	65,7	592	615,9	1016	958,9	158	1138
Összes munkaerő (1000 ÉME) /100 ha	5,2	2,5	3,5	15,5	4,0	3,2	3,7	8,6
Nettó vállalkozói jövedelem Euró/ha	869	46	385,5	1533	880	423	413	1083
Nettó vállalkozói jövedelem Euro/ÉME	16626	1872	11085	9854	21860	13070	11247	12520
Munkatermelé-kenység (kibocsátás termelői ár/ÉME)	89973	11815 8	67383	16688	39075	59735	33456	37566

Az MSZR tételei (EAA)	Luxemburg	Hollandia	Ausztria	Portugália	Finn- ország	Svédorszá g	Egyesült Királyság
Mezőgazdasági kibocsátás, termelői áron	249	20107	5250	6794	3306	4190	20883
Mezőgazdasági kibocsátás, alap áron	277	20493	5782	7316	4163	4779	24375
Folyó termelői felhasználás	149	12264	3015	3951	2787	3203	13384
Bruttó hozzáadott érték	127	8229	2766	3358	1376	1576	10990
Nettó hozzáadott érték	65	5623	1361	2664	604	924	8242
Kibocsátás-arányos jövedelem	21,6	10,6	31,6	30,2	26	13,4	20,3
Munkavállalói jövedelem	11	2416	407	519	427	227	2899
Egyéb termelési adók	1	373	98	10	0	0	141
Termék-támogatás	28	405	562	530	856	589	3503
Egyéb termelési támogatások	28	350	1204	359	1185	403	862
Támogatás összesen	56	755	1766	889	2041	992	4365
Támogatás a kibocsátás %-ban	20	3,6	30,5	12	49	20,8	18
Megtermelt jövedelme-zőség	1,4	7	1,03	18	-23	-7,3	2,4

Az MSZR tételei (EAA)	Luxemburg	Hollandia	Ausztria	Portugália	Finnország	Svédország	Egyesült Királyság
Nettó működési eredmény/ Vegyes jövedelem	81	3184	259	2493	1363	1101	6064
Kapott kamat	0	77	155	0	0	15	43
Fizetett kamat	9	1033	134	228	165	314	794
Földbérlet díj	12	41	56	55	113	158	362
Nettó vállalkozói jövedelem	60	2187	1826	2209	1085	644	4951
Mezőgazdasági terület (2004) 1000 ha	128	1927	3254	3819	2253	3153	17069
Kibocsátás (termelői ár) Euro/ha	1945	10434	1614	1779	1467	1329	1223
Folyó termelőfelhasználás Euro/ha	1164	6364	927	1035	1237	1016	784
Összes munkaerő (1000 ÉME)	3,9	203	171	436	103	73	301
Összes munkaerő (1000 ÉME) /100 ha	3,0	10,5	5,25	11,4	4,6	2,31	1,8
Nettó vállalkozói jövedelem Euro/ha	469	1135	561	578	482	204	290
Nettó vállalkozói jövedelem Euro/ÉME	15385	10773	10678	5067	10534	8823	16449
Munkatermelékenység (kibocsátás termelői ár/ÉME)	63846	99049	30701	15582	32097	57397	69379

Forrás: Eurostat (2006): Economic Accounts for Agriculture-EAA [http:// epp.eurostat.eu.int](http://epp.eurostat.eu.int)

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra A mezőgazdasági termelés üzemi-vállalati keretei Magyarországon
2. ábra Az Egyesült Államok farmjainak megoszlása farmtípusonként és a termelési érték szerint, 2004.
3. ábra A részmunkaidős gazdaságok aránya az EU-15 tagállamaiban, 2003
4. ábra Az egyéni gazdaságok megoszlásának százalékos alakulása Magyarországon, a gazdálkodás célja szerint, (2000-2005)
5. ábra Az egyéni gazdaságok száma és megoszlása a gazdálkodás célja szerint Romániában
6. ábra A mezőgazdasági terület megoszlása az egyéni gazdaságok típusa szerint
7. ábra Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó kibocsátás termelői áron Romániában összevetve az EU-15-ök átlagával és néhány tagországgal, 2004
8. ábra A megművelt mezőgazdasági terület megoszlása vállalkozói típus szerint
9. ábra A társas vállalkozások (mezőgazdasági társulások, gazdasági társaságok) száma és megoszlása a gazdálkodás célja szerint Romániában, 2003
10. ábra A mezőgazdasági terület megoszlása az árutermelést folytató jogi személyiséggel rendelkező vállalkozás típus szerint
11. ábra A gazdaságok számának megoszlása az ökonómiai méret szerint Romániában
12. ábra A mezőgazdasági terület megoszlása az ökonómiai méret szerint Romániában
13. ábra Az átlagos üzemméret jellemzői néhány EU tagországban és Romániában
14. ábra Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó SFH (SFH/hektár) néhány EU tagországban és Romániában
15. ábra Az egy hektárra jutó bruttó üzemi jövedelem méretkategóriánként néhány EU tagországban, 2004
16. ábra A vizsgált országok elhelyezkedése a mezőgazdaság szerkezeti (C14) és a mezőgazdaság terület adottsági (C15) főkomponensek szerint
17. ábra Az országcsoportok hierarchiája
18. ábra A vizsgált országok elhelyezkedése a jövedelmezőségi (C16) és hatékonysági (C17) főkomponensek szerint

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat Az értekezésben felhasznált elsődleges forrású, interneten hozzáférhető statisztikai adatbázisok.
2. táblázat A mezőgazdasági üzemtípusok fontosabb jellemzői az Európai Unióban (EU-15).
3. táblázat Farm tipológia meghatározása az Egyesült Államokban.
4. táblázat Az üzemi méretet befolyásoló tényezők.
5. táblázat A méretkategóriák szerinti osztályozás az Európai Unióban.
6. táblázat A mérthatár és a statisztikai lefedettség alakulása az EU-15 tagországaiban.
7. táblázat A családi munkaerő fontosságának alakulása az Európai Unió (EU-15) tagállamaiban (1995-203).
8. táblázat A családi munkaerő aránya az Európai Unió (EU-15) tagállamainak a tesztüzemeiben, 2004.
9. táblázat A 100 EUME-nél nagyobb gazdaságokra jutó éves munkaerőegység (ÉME) jellemzői az Európai Unió (EU-15) tagállamaiban.
10. táblázat A családi gazdaság részesedése az Európai Unió (EU-12) tagországaiban mezőgazdaságában a gazdaságok száma és a termelési érték alapján 1989-ben.
11. táblázat A családi gazdaság szerepe az Egyesült Államok mezőgazdaságában különböző mutatók alapján, 2003.
12. táblázat A részmunkaidőben dolgozó családi munkaerő aránya az EU-15 tagállamainak az 5 hektárnál kisebb méretű gazdaságaiban, 2000.
13. táblázat A részmunkaidő jelentősége az EU-15 tagállamaiban.
14. táblázat A részmunkaidőben dolgozó és a többfoglalkozású gazdálkodók aránya a kelet-közép és a dél-kelet európai országokban, 2003.
15. táblázat Az önellátó gazdaságok (szubszisztens gazdaságok) az EU-27 tagállamaiban, 2005.
16. táblázat A mezőgazdasági üzemek lehetséges csoportosítási ajánlása az Európai Unióban (EU-27).
17. táblázat Az egyes üzemtípusok részesedése a mezőgazdasági területről és az átlag üzemméret a kelet-közép és a dél-kelet európai országokban az átalakulás előtt, 1989.
18. táblázat Az egyes üzemtípusok részesedése a mezőgazdasági területről és az átlag üzemméret a kelet-közép és a dél-kelet európai országokban az átalakulás után, 2005.
19. táblázat A gazdaságok számának alakulása méretkategóriák szerint az EU-15-ben (1995-2003)
20. táblázat A gazdaságok által használt mezőgazdasági terület alakulása méretkategóriák szerint az EU15-ben (1995-2003)
21. táblázat A mezőgazdasági üzemek és a munkaerő számának alakulása az Európai Unió (EU-15) tagállamaiban, (1995-2003)

22. táblázat Az átlagos mezőgazdasági területnagyság alakulása az Európai Unió (EU-15) tagországaiban.
23. táblázat Az átlagos ökonómiai üzemméret alakulása az Európai Unió (EU-15) tagországaiban.
24. táblázat A mezőgazdasági üzemek számának megoszlása az egyes területnagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003.
25. táblázat A mezőgazdasági terület megoszlása az egyes területnagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003.
26. táblázat A mezőgazdasági üzemek számának megoszlása az egyes ökonómiai üzemenagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban.
27. táblázat A mezőgazdasági terület megoszlása az egyes ökonómiai üzemenagyságokban az Európai Unió (EU-15) tagországaiban, 2003.
28. táblázat A kelet-közép európai országok mezőgazdasági üzemeinek megoszlása az egyes területnagyságok szerint, 2003.
29. táblázat A kelet-közép európai országok mezőgazdasági területének megoszlása az egyes területnagyságok szerint, 2003.
30. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági üzemeinek megoszlása területnagyság szerint, 2005.
31. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági területének megoszlása területnagyság szerint, 2005.
32. táblázat A kelet-közép európai országok mezőgazdasági üzemeinek megoszlása az egyes ökonómiai üzemenagyságokban, 2003.
33. táblázat A kelet-közép európai ország mezőgazdasági területének megoszlása az egyes ökonómiai üzemenagyságokban, 2003.
34. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági üzemeinek megoszlása az egyes ökonómiai üzemenagyságokban, 2005.
35. táblázat Néhány kelet-közép európai ország mezőgazdasági területének megoszlása az egyes ökonómiai üzemenagyságokban, 2005.
36. táblázat A mezőgazdaság jelentősége Romániában összevetve „néhány” EU-tagország mutatóival, 2005
37. táblázat A munkatermelékenység (mezőgazdasági hozzáadott érték/ÉME) alakulása az EU-27-ben
38. táblázat Az egyéni gazdaságok méret kategória szerinti eloszlása Romániában
39. táblázat Társas vállalkozások (gazdasági társaságok, mezőgazdasági társulások) méret kategória szerinti eloszlása Romániában
40. táblázat A támogatásra jogosult gazdaságok üzemtípus szerint
41. táblázat A támogatásra jogosult gazdaságok méretkategóriák szerint
42. táblázat Az Európai Unió (EU-15), néhány újonnan csatlakozott ország és Románia tesztüzemeinek megoszlása az ökonómiai méretcsoportok szerint, 2004
43. táblázat Az üzemszám megoszlása tevékenységi irányok szerint a vizsgálatba bevont néhány országban, 2004
44. táblázat A jövedelmezőség és a hatékonyság mutatószámai néhány EU tagországban és Romániában
45. táblázat A vizsgált országok üzemi struktúrájának néhány mutatója

46. táblázat. A főkomponensek jelentőségét meghatározó mátrix
47. táblázat A főkomponens koeficiensek U mátrixa
48. táblázat A mezőgazdaság eredménymutatói a vizsgált országokban
49. táblázat A főkomponensek jelentőségét meghatározó mátrix
50. táblázat A főkomponens koeficiensek U mátrixa
51. táblázat A többváltozós módszerekkel végzett számítások eredményei